

ศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
ตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙
AN APPLICATION OF THE DHAMMA PRINCIPLE FOR SUPPORTING
THE SUFFICIENCY ECONOMY ACCORDING TO THE ROYAL
GUIDANCE OF HIS MAJESTY
THE KING RAMA 9

พระครูอาทรประชาสรรค์ (บุญชัด ชนาสโม)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
ตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

พระครูอาทรประชาสรรค์ (บุญชัด ชนาสโภ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Application of the Dhamma Principle for Supporting
The Sufficiency Economy According to The Royal
Guidance of His Majesty
The King Rama 9

Phrakhru Arthornprachasan (Bunchad Janāsabho)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตาม พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระราชรัตนมุนี, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระมหาวิโรจน์ คุดตวิโร, ดร.)

กรรมการ

(ดร.ศุภกฤต เดชะนามเมือง)

กรรมการ

(ดร.ชัยชาญ ศรีหาม)

กรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.ชัยชาญ ศรีหาม

ประธานกรรมการ

พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูอาทรประชาสรรค์)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : ศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙
- ผู้วิจัย** : พระครูอาทรประชาสรรค์ [บุญชัด ชนาสโก (รอดกลับ)]
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : ดร.ชัยชาญ ศรีหานู, ป.ธ.๗, ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), M.A. (Indian Philosophy And Religion), Ph.D. (Philosophy)
 - : พระเทพสุวรรณเมธี, ดร., ป.ธ. ๘, พธ.บ. (ปรัชญา), ศศ.ม. (สันสกฤต). พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อคือ ๑) เพื่อศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ๓) เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา งานวิจัยและเอกสารต่าง ๆ นำมาวิเคราะห์ บรรยายโดยวิธีการพรรณนา แล้วจึงนำไปตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

ผลของการวิจัยพบว่า หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เป็นหลักเศรษฐกิจที่สามารถพึ่งพิงตัวเองให้มีปัจจัยพื้นฐานของชีวิตอย่างพอเพียงโดยไม่เดือดร้อน มีหลัก ๓ ขั้น คือ ๑) มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเอง ๒) รวมพลังเป็นกลุ่มเพื่อการผลิต การตลาด การจัดการ ๓) สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมที่หลากหลาย โดยมีปรัชญาคือการพอประมาณ มีเหตุผลและภูมิคุ้มกันตัวเอง หลักการดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติทางสายกลางและการพัฒนามีขั้นตอนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

หลักธรรมที่สนับสนุนหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถะ ๔ ประกอบด้วย ๑) อุฏฐานสัมปทา ขยันหมั่นเพียร ในการปฏิบัติหน้าที่การงานและการประกอบอาชีพสุจริต ๒) อารักขสัมปทา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ไว้ ๓) กัลยาณมิตตตา คบหากัลยาณมิตร ไม่เอาอย่างผู้ที่ซุกงูไปในทางชั่ว ๔) สมชีวิตา รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายให้พอดีกับรายได้ในการดำเนินชีวิตให้พอเหมาะพอดี คุณธรรมทั้ง ๔ นี้จะช่วยสนับสนุนการดำเนินชีวิตแบบพอเพียงบรรลุเป้าหมาย

การประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในสังคมปัจจุบัน ๑) ความขยันนำไปใช้เพื่อสร้างกำลังการทำงาน เป็นต้น ๒) อารักขสัมปทา คือ รู้จักเก็บรักษาสิ่งของ ทรัพย์และไม่ฟุ่มเฟือย ป้องกันความเสื่อม ๓) กัลยาณมิตตตา คือ ขวนขวายใฝ่หาความรู้ และรวมกลุ่มสร้างชุมชนพึ่งตนได้ ๔) สมชีวิตา สนับสนุนการดำเนินชีวิตให้มีความสุขทั้งด้านกายภาพและจิตใจด้วยการรักษาศีล สมาธิและพัฒนาปัญญาเพื่อทำจิตให้พ้นจากความทุกข์และปัญหาทั้งหลาย

Thesis Title : An Application of the Dhamma Principle for Supporting The Sufficiency Economy According to The Royal Guidance of His Majesty The King Rama 9

Researcher : Phrakhru Arthornprachasan [Bunchad Janāsabho (rodklab)]

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

- : Dr. Chaichan Srihanu, Pali VII, B.A. (Philosophy and Religion), M.A. (Indian Philosophy and Religion), Ph.D. (Philosophy)
- : Phra Thepsuwanmethee, Dr. (Suchart Huanjit), Pali VIII, B.A. (Philosophy) , M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 16, 2018

Abstract

This thesis had 3 objectives; 1) to study the principles of the Sufficiency Economy according to the Royal Guidance of His Majesty the King Rama 9, 2) to study the Dhamma supporting the sufficient economy and 3) to study The application of principle of Dhamma to the sufficient economy according to the Royal Guidance of His Majesty the King Rama 9. It was a documentary research. The collected information taken from the important scriptures of Theravada Buddhism, Tipitaka, commentary and other related texts and researches was summarized, analyzed and compiled in description. It has been finally verified by the experts for check its correctness.

The findings were that the Sufficiency Economy according to The Royal Guidance of His Majesty the King Rama 9 has been formulized for independent living with sufficiency of human basic needs without difficulties. It deals with 3 steps; 1) sufficient living, 2) gathering in group and brain storming for producing, marketing and management and 3) network systemizing and extending of occupation group with diverse products. These works must be based on moderating, reasonable and self-active immunity which can be applied in all levels of work by stating on the middle way of practice and gradual development of life qualities.

The virtues supporting the sufficient economy were Ditthadhammikattha (Present benefits) which consists of; 1) Utthānasampadā or to be endowed with energy and industry; achievement of diligence, 2) Ārakkhasampadā or to be endowed with watchfulness or achievement of protection, 3) Kalyānmittatā or good company; association with good people and 4) Samānattatā or balanced livelihood or living economically in both of income and payments. These virtues encourage the success of sufficient economy in respect of both mental and physical strength.

The application of principle of present benefit to the sufficiency economy according to the Royal Guidance of His Majesty the King Rama 9 found that 1) the diligence would be applied for effective works, 2) watchfulness supports moderating payments and moderate consuming of materials in family, 3) good friends will guide knowledge and encouragements in grouping for sufficient and stable community and 4) balanced livelihood would applied by focusing on happy life on both of mental and physical health grounded by morality, concentration and wisdom aiming at higher achievement of suffering end and difficulties.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถระ) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี,ดร.(สุชาติ กิตติปัญโญ) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงเรียบร้อยได้ด้วยดีนั้น ผู้ศึกษาวิจัยขอเจริญพรขอบคุณ ดร. ชัยชาญ ศรีหามู อาจารย์ที่ปรึกษา ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เป็นอย่างยิ่ง ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเถรานุเถระผู้ทรงคุณวุฒิทุกรูป และขอเจริญพรขอบคุณคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่กรุณาประสาทความรู้ในด้านต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานสำคัญ ของวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ พระครูสมุห์นพดล ปิยธมโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดคางคาว ตำบลบางไผ่ อำเภอมะนัง จังหวัดนบพิตำ ผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการค้นคว้าข้อมูลและให้คำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณกรรมการ เจ้าหน้าที่หลักสูตรบัณฑิตศึกษาทุกท่าน และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้วิจัยขอน้อมนำมาบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัย และบูชาคุณบุพการี บิดา มารดา ญาติพี่น้อง ตลอดจนทั้งครูบาอาจารย์และท่านผู้เป็นเจ้าของตำราที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ยังผลให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จในการศึกษาด้วยดี

พระครูอาทรประชาสรรค์

๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญแผนภูมิ	ซ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฅ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙	๑๐
๒.๑ ความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๑๐
๒.๒ ความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๑๑
๒.๓ ความเป็นมาของแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๑๒
๒.๔ แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙	๑๓
๒.๕ สรุปท้ายบท	๑๙

บทที่ ๓	หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙	๒๑
๓.๑.	หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙	๒๑
๓.๑.๑	อุฏฐานสัมปทา	๒๑
๓.๑.๒	อารักขสัมปทา	๒๔
๓.๒.๓.	กัลยาณมิตตตา	๓๖
๓.๒.๔.	สมชีวิตา	๓๙
๓.๒	หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา	๔๓
๓.๓	หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๔๔
๓.๔	สรุปท้ายบท	๖๘
 บทที่ ๔	 ประยุกต์หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙	 ๗๐
๔.๑	แนวคิดเรื่องการประยุกต์หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ	๗๐
๔.๑.๑.	การประยุกต์หลักอุฏฐานสัมปทา	๗๐
๔.๑.๒	การประยุกต์หลักอารักขสัมปทา	๗๑
๔.๑.๓	การประยุกต์หลักกัลยาณมิตตตา	๗๓
๔.๑.๔	การประยุกต์หลักสมชีวิตา	๗๔
๔.๒	ความสอดคล้อง และสนับสนุนกันของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง	๗๕
๔.๒.๑	ระดับปัจเจกบุคคล	๗๕
๔.๒.๒	ระดับชุมชน	๗๗
๔.๒.๓	ระดับสังคม	๗๙
๔.๓	สรุปท้ายบท	๘๐
 บทที่ ๕	 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	 ๘๑
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๑

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๘๔

บรรณานุกรม

๘๖

ประวัติผู้วิจัย

๙๐

สารบัญตารางแผนภูมิ

ตาราง	หน้า
ตาราง ๑.๑ แผนภูมิที่ ๑ สรุปแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๑๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐ และภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐ และ ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก สญฺเจตตนิคาย สคาถวรรค	(ภาษาบาลี)
๑๙	ส.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สญฺเจตตนิคาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สทตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สทตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.อฏฺฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฺฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปทปาลิ	(ภาษาบาลี)
๒๖	ขุ.เถร. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
๒๖	ขุ.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๕	อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
	อง.อฎฐก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี อฎฐกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับความพอเพียงว่า “ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะผลิตอาหารของตัวเองจะต้องพอใส่เองอย่างนั้นมันเกินไป แปลว่าในหมู่บ้านหรืออำเภอจะต้องมีความพอเพียง พอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไรไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก”^๑

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุก ระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ ดำเนินไปในทางสายกลางโดยเฉพาะการพัฒนาการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกความ พอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบในตัวที่ดี พอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในทั้งนี้จะต้อง อาศัยความรู้รอบรู้ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการ วางแผนและการดำเนินการขั้นตอนและขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้สำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุล พร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

พระราชดำรัสปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นการ นำเสนอทางออกให้กับสังคมปัจจุบัน ที่จะช่วยสร้างสังคมให้เข้มแข็งตามวิถีของชาวตะวันออกและวิถี พุทธซึ่งยึดแก่นสาระของความเป็นจริงเป็นหลัก ตัวอย่างเช่น ศาสนาพุทธได้กล่าวถึงการรู้ความจริง ของสรรพสิ่งที่อยู่ในโลกนี้ว่า ทุกสิ่งนั้นไม่เที่ยงมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ดังนั้นจึงไม่ควรยึดมั่นถือ มั่นให้เกิดทุกข์ ส่วนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้นหากมีการนำมาใช้ปฏิบัติจะนำไปสู่วิถีการดำเนินชีวิต ส่วนตัวและชีวิตการทำงานอย่างมีคุณภาพและมีความสุข การมีความพอเพียงเป็นที่ตั้งจะทำให้รู้จัก พอดีจึงใช้ทางสายกลางที่ไม่มากไม่น้อยเกินไปซึ่งจะส่งผลไปถึงการบริหารจัดการตนเองและทรัพยากร ต่าง ๆ อย่างเหมาะสมไม่ฟุ่มเฟือยไม่สิ้นเปลืองโดยใช้เหตุ ฉะนั้นเมื่อมีการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาประยุกต์ใช้ในแนวทางการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืนจะมีการดำเนินการด้านต่าง ๆ อย่างค่อยเป็น

^๑ กรมศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชนประชาชน ตอน ว่าด้วย พระสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

ค่อยไป ก่อให้เกิดความสมดุลมั่นคงและยั่งยืนในระดับตนเอง ครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติตามเงื่อนไขและวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ไม่สร้างความขัดแย้งและความแตกต่างทางวัฒนธรรม

เศรษฐกิจพอเพียงมีรากฐานมาจากเศรษฐกิจแนวพุทธ ซึ่งเป็นหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมและมีกระบวนการของไตรสิกขาอยู่ในฐานะที่เป็นบรรทัดฐานให้เกิดดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสังคมและกายกับจิต อันเป็นวิถีชีวิตที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอดี พออยู่พอกินและพอใช้ โดยยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทาในการดำรงชีวิตอย่างมีดุลยภาพ จากนั้นจึงพัฒนาชีวิตและสังคมไปสู่ความยั่งยืนด้วยการรู้จักตัวเองด้วยการพึ่งตนเอง มีความพอประมาณ ไม่โลภ มีเหตุผลในการดำเนินชีวิตและสร้างภูมิคุ้มกันในตนเองด้วยความไม่ประมาทตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

โดยเฉพาะหลักธรรมคำสอนตามทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับความพอดีและพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียง อีกทั้งแนวคิดที่นำไปสู่การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาต่าง ๆ ของสังคมได้เพราะเป็นการแก้ปัญหาและป้องกันปัญหาก่อนที่จะเกิดด้วยการให้ความเข้าใจต่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องโดยที่ต้องเริ่มที่ใจศรัทธาหรือมีสัมมาทิฐีก่อนจากนั้นจึงนำไปสู่การปฏิบัติบนหลักการของความพอประมาณ มีเหตุผลและพึ่งตนเองได้ ซึ่งทุกคนสามารถทำตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงนี้ได้โดยไม่จำเป็นต้องเป็นเกษตรกร

ดังนั้น รูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัสได้รับการสานต่อและรณรงค์กันมา โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ควรศึกษาและทำความเข้าใจเพื่อขยายผลสู่การปฏิบัติ คือ

ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ ทฤษฎีธัมมิกัตถสังวัตตนิกรมม ๔^๒ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยการประโยชน์สุข

๑. อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น) คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การทำงานประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบตราหาอุปายวิธีสามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา) คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตนไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา (คบคนดีเป็นมิตร) คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัยเลือกเสวนาสำหรับศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีลจาคะ

๔. สมชีวิตา (มีความเป็นอยู่เหมาะสม) คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดีมิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย หารายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

จึงกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัส ชี้แนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาตลอดนานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนที่จะเกิดวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจและเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและ

^๒ ๐.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผลการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ

โดยเฉพาะในปัจจุบันนี้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาารุดหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้งส่งผลให้คนในสังคมต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ รวมทั้งได้ก่อให้เกิดปัญหาสำคัญ ได้แก่ การเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นและเห็นแก่ตัวจนขาดคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิต การเบียดเบียนกัน การทำร้ายกันและกัน การทุจริตคอร์รัปชัน การแบ่งแยกฝ่ายและการขาดความสามัคคีกลมเกลียวของคนในชาตินี้วันจะกลายเป็นปัญหาที่ยากจะแก้ไขและยังหากปล่อยไว้ให้นานออกไปก็จะยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นมาเรื่อย ๆ จึงจำเป็นต้องสร้างสังคมให้เข้มแข็งด้วยการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ เติรมด้วยคุณธรรมจริยธรรมเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกและนำไปสู่การแก้ปัญหาและการป้องกันปัญหาในอนาคต

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เพื่อที่จะสอนให้คนเรารู้จักพอประมาณ ความพอดี ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รู้จักความมีเหตุผลและพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ พระบรมราโชวาทเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ หลักธรรมที่สนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัย

๑.๕.๑ เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลาง และความไม่ประมาทโดยคำนึงถึงความพอประมาณความมีเหตุผลการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง ตลอดจนใช้ความรู้ความรอบคอบและคุณธรรมประกอบการวางแผนการตัดสินใจและการกระทำ

๑.๕.๒ พระบรมราโชวาท หมายถึง พระราชดำรัสปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

๑.๕.๓ หลักธรรม หมายถึง หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ ๔ ประการ

๑.๕.๔ ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

เฉลิมชัย ห่อนาค ที่ได้กล่าว แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพึ่งตนเองว่า เป็นการเคารพตนเอง เชื่อมั่นในความสามารถในการพึ่งตนเองที่กระทำการใด ๆ ให้สำเร็จด้วยตนเองและไม่ทำตัวเป็นปัญหาเป็นภาระแก่ผู้อื่นหรือหมู่คณะ มีอยู่ ๓ ระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคล ระดับชุมชนและระดับประเทศ และ ๕ ประการได้แก่ จิตใจคนในชนบท (mind : m) สังคม (social : s) เทคโนโลยี (technology : t) เศรษฐกิจ (economic : e) และทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources : nr)^๓

นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับแนวคิดการพึ่งตนเองไว้ว่า ชุมชนที่จะพึ่งตนเองได้ตามเศรษฐกิจได้นั้น จะต้องมียอดประกอบ ๕ อย่างหรือเบญจขันธ์ของชุมชนเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ประกอบด้วย

๑. จิตใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่กลัวความลำบาก ไม่โลภมาก สันโดษ ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย สิ่งเหล่านี้จะกำหนดแบบแผนการผลิต

๒. แบบแผนการผลิตเป็นแบบผลิตเพื่อกินเองใช้เองทำให้ต้องทำหลายอย่างเป็นเกษตรกรรมแบบผสมผสาน

^๓ เฉลิมชัย ห่อนาค, โครงการวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๑), หน้า ๓-๔.

๓. ความสมดุลของธรรมชาติเกิดขึ้นเพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของมนุษย์ที่ไม่โลภมากและพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

๔. การพึ่งตนทางเศรษฐกิจการเผื่อใช้เองกินเองความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อมกับพฤติกรรมไม่ฟุ่มเฟือยพอกินพอใช้ไม่ขาดทุนไม่เป็นหนี้สิน^๔

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต) ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดการพึ่งตนเองไว้ว่าผู้ที่พึ่งตนเองได้จะเป็นลักษณะหนึ่งที่บ่งชี้ว่าผู้นั้นจะมีส่วนร่วมที่ดีในหมู่ชนหรือเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนซึ่งคนประเภทนี้ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้ใดก็ตามมีลักษณะที่พึ่งตนเองได้นั้นมักจะเป็นผลประพจน์ได้ ซึ่งมีผลทำให้การใช้ชีวิตอยู่ในสังคมดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขการพึ่งตนเองนั้น ได้มีนักวิชาการได้ให้แนวคิดและทฤษฎีอย่างหลากหลายโดย ศ.ดร.บุญทัน ดอกไธสง ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับแนวคิดการพึ่งตนเองไว้ว่า เป็นการกระทำความกิจกรรมเพื่อดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งจะกระทำเพื่อการดำเนินงานโดยกำลังทางทรัพยากรความสามารถและสติปัญญาของตนเองโดยไม่ขอร้องหรือขอความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น^๕

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ยังให้ทรรศนะเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีการพึ่งตนเองไว้ว่า การพึ่งตนเองเป็นความสามารถในการพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์และสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งการพึ่งตนเองนั้นมีทั้งระดับปัจเจกบุคคลและชุมชน คือ

ปัจเจกชน คือ การที่บุคคลสามารถอยู่ได้โดยอิสระ เช่น สามารถแยกครอบครัวออกมาจากพ่อแม่และสามารถเลี้ยงตัวเองได้ มีความมั่นคงในการดำรงชีวิตและยังสามารถตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ

ชุมชน คือ กลุ่มชุมชนที่มีการทำกิจกรรมร่วมกันเสมอตามกฎระเบียบของสังคมเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน ณ พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเป็นระยะเวลาและการที่ชุมชนได้พึ่งตนเองได้มี ๕ ด้านด้วยกัน คือ

๑. การพึ่งตนเองได้โดยเทคโนโลยีทางวัตถุที่มีการใช้อย่างมีประสิทธิภาพและมีการบำรุงรักษาให้มีสภาพดีได้อย่างเสมอรวมทั้งของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่ เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน

๒. การพึ่งพาตัวเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีความมั่นคงสมบูรณ์พอสมควร

๓. การพึ่งตนเองตามทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การที่มีทรัพยากรธรรมชาติและมีการใช้ประโยชน์และอีกสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ได้ เช่น ดิน ป่า สัตว์บก สัตว์น้ำและแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตมนุษย์

^๔ ประเวศ วะสี, ประชาคมตำบล, ยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศิลธรรมและสุขภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐ – ๔๖.

^๕ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมานุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑-๑๒.

๑). การพึ่งตนเองทางจิตใจ หมายถึง สภาพจิตใจที่มีความกล้าแข็งที่จะต่อสู้กับปัญหาในการดำรงชีวิต

๒). การพึ่งพาตนเองทางสังคม (social self-reliance) หมายถึง กลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถในการติดต่อสัมพันธ์ที่ดีมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการพึ่งตนเองทั้งภายในและภายนอกอย่างมีประสิทธิภาพ^๖

สุเมธ ตันติเวชกุล เศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ในหนังสือ “ใต้เบื้องพระยุคลบาท” ว่าพระเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งมาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงและประโยคหนึ่งที่ทรงอธิบายว่าหัวใจก็คือ คำว่าเศรษฐกิจพอเพียงก็คือคำว่า พอ คุณจะชีวิตที่ตั้งอยู่บนมาตรฐานความพออย่างไร ความพอก็คือคำว่าพอประมาณ ความพอประมาณพระองค์ขยายความต่อไปอีก พอประมาณ คือ พอแต่จำเพาะตัวเองที่หากินได้อย่างมีเหตุมีผลด้วย ความซื่อสัตย์สุจริตจึงไม่ต้องไปเบียดเบียนคนอื่นเขา นานอนมาตรฐานแต่ละคนไม่เหมือนกันไม่ใช่ ทุกคนจะให้จนเหมือนกันหมด นั่นก็ไม่ใช่ชีวิตจริง บางคนมาตรฐานมีสมบัติเก๋ากินอะไรก็โชคดีไป มาตรฐานก็อยู่แค่นี้ อีกคนกินแต่เงินเดือนจริง ๆ มาตรฐานก็อยู่แค่นี้แต่ทุกคนต้องมีมาตรฐานเส้นระดับพอดีของตัวเอง คือต้องสร้างมาให้ได้แล้วยึดตรงนั้นเป็นหลักซึ่งภาษาทางพุทธเราก็สอนอยู่แล้วเส้นทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง คือ ไม่หย่อน ไม่ตึงเกินไป เหมาะสมแต่ละคน^๗

อภิชัย พันธุ์เสน และคณะ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำรัสเรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของพสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๓๐ ปี โดยพระราชทานครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๑๗ ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยทรงเน้นถึงแนวทางการพัฒนาประเทศที่จำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นโดยสร้างพื้นฐานความพอดี พอใช้ของประชาชนเป็นเบื้องต้นก่อนและใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อความจำเป็นพื้นฐานมั่นคงแล้วจึงค่อยเสริมความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นตามลำดับและเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้สังคมไทยรอดพ้นจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจและสังคมและเพื่อช่วยให้สังคมไทยสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสังคม^๘

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชัยรินทร์ ชัยวิสิทธิ์ ได้วิจัยเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมค่านิยมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงใน การใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ใช้วัสดุอุปกรณ์ไม่คุ้มค่า ไม่ประหยัดและใช้อย่างสิ้นเปลืองรวมทั้งยังไม่มีมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เครื่องมือและความรู้ต่าง ๆ แก่กันหลังจากที่นักเรียนได้เรียนรู้เรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ได้นำไปประยุกต์ใช้ในโครงการประกวด

^๖ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมสังคมวิทยา : การสร้างการประเมินใช้ประโยชน์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๙-๗๒.

^๗ สุเมธ ตันติเวชกุล, ใต้เบื้องพระยุคลบาท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐๓.

^๘ อภิชัย พันธุ์เสน และคณะ, โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔๗.

ว่านักเรียนมีการใช้จ่ายในโครงการอย่างประหยัดและมีการใช้วัสดุอุปกรณ์อย่างคุ้มค่า มีการแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ความรู้ต่าง ๆ นำเศษสิ่งเหลือใช้ในโครงการมาใช้ประโยชน์ปรึกษากับคนในครอบครัวและภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้นโดยทุกคนในครอบครัวให้ความร่วมมือสนับสนุนส่วนความคิดเห็นที่เป็นทางบวกเช่นเดียวกัน^๙

พระมหาประทีป พรหมประสิทธิ์ ได้ทำการวิจัยเชิงปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่าเศรษฐกิจพอเพียงทำให้รู้จักความพอดีด้านเศรษฐกิจที่เหมาะสมแก่ฐานะดังตอนที่ว่าจากแนวการศึกษาแนวคิดทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงจึงทราบว่าเป็นหลักจิตศาสตร์ในพระพุทธศาสนา คือ หลักสันโดษซึ่ง หมายถึง พอดีพอเพียง พอประมาณ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น โดยพระพุทธศาสนาได้ยอมรับความสามารถของมนุษย์ซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายเพื่อนำไปสู่การดำรงชีวิตและสังคมที่มีอยู่ได้ด้วยการศึกษาให้เข้าใจในชีวิต จิตใจของตนเอง และธรรมชาติอย่างเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการแก้ไขจากภายในสู่ภายนอกที่มุ่งเอาชนะกิเลส ความ โลภ โกรธ ความหลง เน้นในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นและเป็นการพัฒนาตนเอง สังคม สิ่งแวดล้อมด้วยความสมดุล^{๑๐}

พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา” พบว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับหลักพุทธธรรมมีความสัมพันธ์กันในด้านต่าง ๆ คือ ด้านปรัชญา ด้านโครงสร้างและด้านกระบวนการ กล่าวคือพระพุทธศาสนาในส่วนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจที่เรียกว่าเศรษฐกิจแนวพุทธและเศรษฐกิจพอเพียงต่างมีปรัชญาอันประกอบด้วยหลักการและอุดมการณ์ด้านเศรษฐกิจที่เป็นไปด้วยกันได้อย่างกลมกลืนประสานเชื่อมโยงกัน คือ เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรมสูงคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมอย่างเป็นธรรมเป็นระบบเศรษฐกิจที่เป็นองค์รวมไม่มองเรื่องของเศรษฐกิจแบบแยกเป็นส่วน ๆ ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามหลักจริยธรรมและรูปแบบในการบริหารจัดการเป็นการกระจายอำนาจไปทั่วถึง ส่วนคณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งเข้ามา บางคนทำเพื่อประโยชน์ส่วนตนไม่เห็นประโยชน์ของชุมชนมีขมิ้นมาปฏิบัติโดยเริ่มจากสัมมาทิฐิมีความเห็นถูกต้อง สัมมาวาจา วชิสุจริต สัมมากรรม มั่นตะ กายสุจริต สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ไม่ประมาท ยึดหลักความสมดุล ๓ ประการ คือ ความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์และวัตถุกับจิตใจ^{๑๑}

พิมพ์มล แก้วมณี ได้วิจัยเรื่องการประเมินตนของวิสาหกิจชุมชนและสหกรณ์ตามเศรษฐกิจพอเพียงคุณภาพคนมีพื้นฐานจิตใจ มีความสำนึกในคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต มีเมตtri มีความ

^๙ ชัยรินทร์ ชิววิสุทธิ, “ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมค่านิยมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้นักเรียนและชุมชนด้วยโครงการอาชีพ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๐} พระมหาประทีป พรหมประสิทธิ์, “การศึกษาเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), หน้า ๔๑๖.

^{๑๑} พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๘.

เมตตาหวังดีให้กันและกัน หลักการดำเนินชีวิตมีความอดทนมีความเพียรใช้สติปัญญาคิดอย่างรอบคอบก่อนทำมีวินัย ภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิต มีสุขภาพดีและมีศักยภาพ ทักษะและความรอบรู้ อย่างเหมาะสมในการประกอบอาชีพและหารายได้อย่างมั่นคงและพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าได้อย่างต่อเนื่อง^{๑๒}

อรสุตา เจริญรัช ได้ทำการวิจัยเรื่องที่เกิดขึ้นการดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของแนวเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้โครงสร้างของสังคมประเพณี ด้วยเงื่อนไขร่วมกัน ๒ ประการ คือ เงื่อนไขประการแรก ได้แก่ การมีวิถีผลิตแบบยังชีพที่มีความเชื่อมโยงสมดุระหว่างการผลิตและการบริโภค และเงื่อนไขประการที่ ๒ คือ ได้แก่ ศักยภาพของชุมชนที่ยังคงรักษาอำนาจในการจัดการดูแลจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ของตนเองไว้ได้^{๑๓}

จากเอกสารงานวิจัยดังกล่าวสรุป ได้ว่า บุคคลผู้มีความกตัญญูไม่เพียงแต่รู้คุณค่าของผู้มีพระคุณและสนองคุณเท่านั้นยังมีคุณธรรมอย่างอื่นอีกด้วย คือ เป็นผู้ใหญ่ก็มีความเมตตากรุณาปรานี โอบอ้อมอารีเผื่อแผ่แก่ผู้น้อยที่ทำได้แทนเป็นผู้น้อยก็มีสัมมาคารวะซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ที่มีพระเดชพระคุณแก่ตนยกย่องเชิดชูไว้ในที่มีบุญคุณบุคคลมีความกตัญญูจะดำเนินชีวิตตนเพื่อประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของสังคม ถ้าเราจะแสวงหาประโยชน์ของตนเราจะคำนึงถึงผลกระทบกระเทือนความสุขและความเสียหายต่อส่วนรวมก่อน เราจะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบทั้งแก่ตนและผู้อื่น ถ้าหากทุกคนยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐสุด คือ ความที่มนุษย์ทุกคนเป็นหนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่เป้นศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วยการแข่งขันกันทำความดีเพื่อปลดปล่อยหนี้บุญคุณของตนให้พ้นหนี้หนี้นี้และถ้าหัวใจของคนทุกคนเต็มไปด้วยความกตัญญูจริงๆ แล้วโลกนี้จะเป็นโลกที่งดงามยิ่งกว่า เทวโลก น่าอยู่ยิ่งกว่า เทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่า เทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่า เทวโลก แน่แท้

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ จากพระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{๑๒} พิมพ์ล แก้วมณี, “การประเมินตนเองของวิสาหกิจชุมชนและสหกรณ์ตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง”, การค้นคว้าแบบอิสระ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๘๒.

^{๑๓} อรสุตา เจริญรัช, “การเกิดขึ้นการดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

วิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุต ๙๑ เล่ม ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๓

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) เอกสารตำราและรายงานวิชาการที่เกี่ยวข้องในเรื่องที่ศึกษา

๑.๗.๓ รวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้เกิดความชัดเจน

๑.๗.๔ สรุปข้อมูลที่ได้ศึกษาและนำมาเสนอข้อมูล

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

บทที่ ๒

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมาย หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ของบุคคลที่เกี่ยวข้องจากหลากหลายอาชีพและการน้อมนำกระแสพระราชดำรัส คุณธรรม ๔ ประการ และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ ตามลำดับดังนี้

๒.๑ ความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๒.๒ ความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๒.๓ ความเป็นมาของแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๒.๔ แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙

๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเองย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไป^๑

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอดี พออยู่ พอกิน พอใช้ ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทาในการดำเนินชีวิตมีดุลยภาพระหว่างชีวิตกับสิ่งต่าง ๆ ดำเนินชีวิตแบบพอมีพอกินเป็นสัมมาอาชีวะก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงพัฒนาสู่การกินดีอยู่ดี

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาหรือแนวคิดโดยมีหลักการและอุดมการณ์ที่ช่วยพัฒนา ชีวิตมนุษย์และสังคมให้มุ่งไปสู่ความยั่งยืน ด้วยการใช้ศักยภาพของตนเอง พึ่งตนเอง พอเพียง ไม่โลภมาก

^๑ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๘๐ พรรษาเทิดไถ่องค์ราชัน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์ การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๗๘.

มีเหตุผลและไม่ประมาท หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง ๕ ประการ คือ

๑. ด้านจิตใจ ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเองมีจิตใจที่เข้มแข็งมีจิตสำนึกที่ดีสร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม มีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม ซื่อสัตย์สุจริต เห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ดังกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการพัฒนาคน ความว่า

“บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรมและความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีกฎโบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงาน ประกอบพร้อมด้วยจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอนและบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน”

๒. ด้านสังคม แต่ละชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายชุมชนที่แข็งแรง เป็นอิสระดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า เพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกัน ไม่ลดหลั่น จึงขอให้ทุกคน พยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่และให้มีการประชาสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมด เป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน

๓. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาด พร้อมทั้งการเพิ่มแก่มูลค่าโดยให้ยึดหลักการความยั่งยืนและเกิดประโยชน์สูงสุด ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า ถ้ารักษาสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสม นึกว่าอยู่ได้อีกหลายร้อยปี ถึงเวลานั้นลูกหลานของเรา ก็อาจหาวิธีแก้ปัญหาต่อไป เป็นเรื่องของเขา ไม่ใช่เรื่องของเรา แต่เราก็ทำได้ ได้รับความสิ่งแวดล้อมไว้ให้พอสมควร

๔. ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านและเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการของสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศ สังคมไทยและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า การเสริมสร้างสิ่งที่ชาวบ้านชาวชนบทขาดแคลนและต้องการ คือความรู้ในด้านเกษตรกรรม โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เหมาะสม การใช้เทคโนโลยีอย่างใหม่ โตเต็มรูปแบบหรือเต็มขนาดในงานอาชีพหลักของประเทศย่อมมีปัญหา

๕. ด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมนักพัฒนามักมุ่งที่การเพิ่มรายได้และไม่มีการมุ่งที่การลดรายจ่ายในเวลาเช่นนี้จะต้องปรับทิศทางใหม่ คือ จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญและยึดหลักพออยู่พอกิน พอใช้ และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น ดังกระแสพระราชดำรัสความว่า การที่ต้องให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้เพื่อตนเองเพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไปก็คือ ให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง

๒.๒ ความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดระยะเวลา ๕ ทศวรรษ นับแต่ที่ได้ทรงริเริ่มการทรงงานเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนโดยทั่วไปเป็นต้นมา เป้าหมายสำคัญพื้นฐานที่ไม่เคยแปรเปลี่ยน คือ ขจัดความทุกข์ยากและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนที่อาศัยอยู่ในชนบททางไกลทุรกันดารซึ่งยากจนและต้องการความช่วยเหลือ มุ่งหมายที่จะ

ให้ลดกระบวนการเศรษฐกิจระบบทุนนิยมสุดโต่ง โดยให้ลดระดับลงเพียงพอแก่ความจำเป็นและความเหมาะสมกับการรักษาและการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายพึ่งพาตนเองได้บริโภคแต่พอเพียง ลดและบรรเทาการพึ่งพาเทคโนโลยีจากต่างประเทศ หันมาใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีที่ไม่เป็นการทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งจะเป็นการเดินทางกลางตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนาและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน พึ่งปรารถนาสำหรับบุคคลและสังคมที่ยั่งยืนนั่นเอง

๒.๓ ความเป็นมาของแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราโชวาทพระราชทานแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เน้นการพัฒนาประเทศที่ต้องสร้างพื้นฐานความพอมีพอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยเน้นความหมายของการพอมีพอกินซึ่งปรากฏอีกครั้งในพระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันพุธที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๗ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา ฯ พระราชวังดุสิต อันถือเป็นจุดเริ่มต้นของข้อเสนอ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ที่ชัดเจนในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสพระราชดำรัส ที่พระองค์ทรงพระราชทานอย่างชัดเจน เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษาเมื่อวันศุกร์ที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๑ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา ฯ พระราชวังดุสิต ซึ่งอธิบายว่า “พอเพียง” คือ ๑) พอประมาณ ๒) ซื่อตรง ๓) ไม่โลภมาก และ ๔) ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อเสนอในการดำเนินกิจการทางเศรษฐกิจ ตามแนวทางของพุทธธรรมอย่างแท้จริง โดยที่พระองค์ได้ทดลองปฏิบัติตามแนวคิดดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมมาก่อนหน้าที่จะมีพระราชดำรัสในปี พ.ศ.๒๕๑๗ แล้วภายหลังจากที่พระราชดำรัสได้รับการสนองตอบจากรัฐบาลในยุคนั้นเท่าที่ควร พระองค์ได้ทรงศึกษาค้นคว้าหารูปธรรมของรูปแบบที่ปฏิบัติได้จริงรูปแบบหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ การเกษตรทฤษฎีใหม่และได้นำเสนอรูปแบบดังกล่าว ต่อพสกนิกรของพระองค์เป็นครั้งแรกเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา ฯ พระราชวังดุสิต หลังจากนั้นได้รับสั่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันนี้ต่อเนื่องติดต่อกันทุกปีจนล่าสุดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๒ ก็ยังทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้เรื่องดังกล่าว อันเป็นการแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศตามพุทธธรรม^๒

ข้อความสำคัญตอนหนึ่งของแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเป็นครั้งแรก แก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ คือ “การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจขึ้นให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้

^๒ อภิชาติ พันธเสน, “พุทธเศรษฐศาสตร์” ใน การสัมมนาทางวิชาการโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ ๒ เรื่องฐานปัญญาไทยในโลกสากล จัดโดยราชบัณฑิตยสถาน กระทรวงศึกษาธิการ และศูนย์มนุษยวิทยา สรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๖.

แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและของประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยาก ล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยประเทศหลายประเทศ กำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงอยู่ในเวลานี้”^๓ และข้อความที่สำคัญอีกตอนหนึ่งแห่งพระราชดำรัส ที่ได้พระราชทานแก่ผู้ที่ไม่เข้าเฝ้าฯ เพื่อถวายพระพรชัยมงคล ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา ฯ พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ ความว่า “คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่มีสมัยใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกิน และให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพอยู่พอกิน มีความสงบและทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธานในทางนี้ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพอยู่พอกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรืองอย่างยอดเยี่ยมยวด แต่ว่าจะมีความพอยู่พอกิน มีความสงบเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ถ้าเรารักษาความพอยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดเยี่ยมยวดได้”^๔

ในประเทศไทยเรานั้น มีกระแสเศรษฐกิจศาสตร์ทางเลือกอันเป็นที่รับรู้กันแพร่หลายมานานมากแล้ว ทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจศาสตร์ชาวพุทธ เศรษฐศาสตร์ในแนวสีเขียวที่เน้นความยั่งยืน เศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจพึ่งตนเอง เศรษฐกิจชุมชน รวมถึงการมีอาชีพที่อยู่นอกกระแสการตลาดอย่างเกษตรยั่งยืน เกษตรผสมผสาน แต่ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นก็อยู่ในลักษณะที่กระจัดกระจาย ไม่ได้รับการยอมรับมากนัก จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ซึ่งมีประสบการณ์ในการพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยโดยตรงมาอย่างยาวนาน ได้ทรงสรุปประสบการณ์ดังกล่าวออกมาเป็นพระราชดำรัสเกี่ยวกับ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” จึงได้จุดกระแสให้เกิดการยอมรับอย่างกว้างขวาง บรรลุอยู่ในแผนงานของราชการในหลายหน่วยงานและได้รับการผลักดันอย่างจริงจัง เช่น กระทรวงมหาดไทย เป็นต้น ที่สำคัญ คือ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕ – ๒๕๔๙) ก็ได้นำเอาปรัชญาแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศด้วย

๒.๔. แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙ ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาตั้งแต่เริ่มงานพัฒนาเมื่อ ๕๐ กว่าปีที่แล้วและทรงยึดมั่นหลักการนี้มาโดยตลอด โดยเฉพาะ ด้านการเกษตร เราเน้นการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกเป็นเชิงพาณิชย์ เช่น เมื่อปลูกข้าวก็นำไปขายและนำเงินไปซื้อข้าว เมื่อเงินหมดก็ไปกู้เป็นอย่างนี้มาโดยตลอด จนกระทั่งชาวนาไทยตกอยู่ในภาวะเป็นหนี้สิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙ ทรงตระหนักถึงปัญหาด้านนี้ จึงได้พระราชทานพระราชดำริ ให้จัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือขึ้นเพื่อช่วยเหลือราษฎร นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งที่มาของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โครงการแรก ๆ ของพระองค์ได้ทรงกำชับหน่วย

^๓ พระบรมราโชวาท ๑๖๘ องค์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

^๔ อภิชาติ พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕๔.

ราชการ มิให้นำเครื่องมือกลหนักเข้าไปทำงาน ทรงรับสั่งว่า หากนำเข้าไปเรื้อนกว่าบ้านจะละทิ้งจอบ เสียม และในอนาคตจะช่วยตัวเองไม่ได้ ซึ่งก็เป็นจริงในปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙ ได้พระราชดำริ วิธีการที่จะช่วยเหลือราษฎรด้านการเกษตรโดยได้พระราชทาน “ทฤษฎีใหม่” ขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ ณ โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดมงคลชัยพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสระบุรี เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับการทำการเกษตรให้แก่ราษฎร

พระราชหฤทัยในเรื่องทฤษฎีใหม่ เกิดจากที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเยี่ยมราษฎร บ้านกุดตอแก่น อำเภอกุดสิมคุ่มใหม่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕ และทรงพระราชทานพระราชดำรัส แก่บรรดาคณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้า ฯ ถวายพระพรชัยมงคลในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๕ ถึงข้อมูลเบื้องต้นจากปัญหาข้อเท็จจริงแล้วทรงวิเคราะห์เป็นแนวคิดทฤษฎีในการแก้ไขในเวลาต่อมา จึงมีพระราชดำริให้ทำการทดลอง “ทฤษฎีใหม่” ณ วัดมงคลชัยพัฒนา ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี และเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการทดลอง สรุปเป็นทฤษฎีใหม่ในวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖^๕

ทฤษฎีใหม่มีลักษณะสำคัญอยู่ที่การจัดการด้านที่ดินและแหล่งน้ำในลักษณะ ๓๐ : ๓๐ : ๓๐ : ๑๐ คือ ขุดสระและเลี้ยงปลา ๓๐ ส่วน ปลูกข้าว ๓๐ ส่วน ปลูกพืชไร่พืชสวน ๓๐ ส่วนและสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและเลี้ยงสัตว์ ๑๐ ส่วน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานดำริเพิ่มเติมมาโดยตลอด เพื่อให้เกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมีความแข็งแรงพอ ก่อนที่จะไปผลิตเพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์โดยยึดหลักการ “ทฤษฎีใหม่” ๓ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้ บนพื้นฐานของความประหยัดและการใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือย

ขั้นที่ ๒ รวมพลังกันในรูปกลุ่มเพื่อการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม

ขั้นที่ ๓ สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐกิจ ภาคองค์การพัฒนาเอกชนและภาคราชการในด้านเงินกู้ การตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล

พระราชดำริทฤษฎีใหม่ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙ เป็นทั้งหลักการและวิธีการใหม่ เป็นพระราชดำริที่มีความยิ่งใหญ่ทางความคิด ๙ ประการ คือ

๑) เป็นแนวคิดแบบพหุนิยม (plurality, multiplicity, multiple) ทั้งในแง่การคิดและการกระทำไม่เป็นเอกนิยม (unitary, singularity, uniformity) และทวินิยม (duality, binary, either – or, polarity)

^๕ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๑,) หน้า ๒๒๗ – ๒๓๑.

๒) เป็นแนวคิดที่ยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกัน ของสิ่งที่แตกต่างกัน เช่น เกษตรแบบพึ่งตนเอง ดำรงอยู่ร่วมกันกับการผลิตทางเกษตร อุตสาหกรรม หรืออุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีสูง หรืออุตสาหกรรมประเภทให้บริการ ได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะเกษตรพอเพียงไปเป็นการผลิตรูปแบบอื่น

๓) เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้ทำให้เห็นจริงได้เป็นทฤษฎีที่ผนึกประสารเป็นเนื้อเดียวกับการปฏิบัติ มิใช่เพียงทฤษฎีลอยๆ ปฏิบัติไม่ได้

๔) เป็นทฤษฎีที่มีความง่ายไม่ซับซ้อนเข้าใจง่ายจึงมีพลังสูง คนทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจเข้าถึง และนำไปทำให้เห็นผลจริงได้

๕) เป็นทฤษฎีที่นำประสบการณ์ของประเทศไทยและลักษณะสภาพแวดล้อม ลม ฟ้า อากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้าและอนาคต ตลอดจนลักษณะเด่นของชีวิตความเป็นอยู่และการผลิตของไทย ซึ่ง เป็นประเทศผลิตธัญญาหาร มารวมกันเข้าเป็นทฤษฎีใหม่ โดยเน้นความสำคัญของ น้ำ ที่มีต่อชีวิต

๖) เป็นแนวคิดที่สมสมัยและได้จังหวะเวลาที่เหมาะ ในการเตือนให้ผู้มีบทบาททางการเมือง จัดทำ ดำเนินการตามนโยบาย แผนการพัฒนาให้มีสติ ความระมัดระวังในการกำหนดนโยบายและแผนการพัฒนาประเทศ

๗) เป็นแนวคิดแบบองค์รวม (Holistic Theory) เพราะมีหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและปรัชญาการดำรงชีวิต มีผลในการส่งเสริมจริยธรรม (Ethics) แห่งความพอและพอเพียง (Enough and Subsistence)

๘) เป็นแนวคิดที่มีพลังในการกระตุ้นให้ผู้ยากไร้มีพลังเข้าใจถึงความเป็นจริงไม่มีปมด้อยหรือท้อแท้ ท้อถอยในโชคชะตา เพราะผู้ปฏิบัติสามารถมีความสุขได้ตามอัตภาพและเข้าใจหลักของสันโดษ ไม่ถูกมองหรือถูกทับถมว่าเป็นผู้ด้อยพัฒนา หรือมีปัญหา เป็นขวากหนามของการพัฒนา

๙) เป็นแนวคิดที่ปลอดจากการเมือง ผลประโยชน์และอุดมการณ์ จึงเป็นทฤษฎีที่มีความเป็นสากล สามารถนำไปใช้ โดยปราศจากข้อข้องใจด้านการเมือง เป็นผลดีต่อประเทศที่มีปัญหาคล้ายประเทศไทย ที่จะนำไปใช้^๖

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา เป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤตเพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา^๗

การพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ

^๖ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ทฤษฎีใหม่ มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบัน นโยบายศึกษา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐ – ๒๐.

^๗ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชน ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบ ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและ ภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการ ต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอนและขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐาน จิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีความสำนึก ในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความ เพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี^๔

นัยสำคัญของแนวคิดระบบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีองค์ประกอบหลักอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

ประการที่หนึ่ง เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้น การผลิตพืชผลหรือผลผลิต ให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือ พอดีจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา หลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือ การลดค่าใช้จ่ายโดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเอง

ประการที่สอง เศรษฐกิจแบบพอเพียง ให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้าน จะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้ หลากหลายครอบคลุมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรมการแปรรูป อาหาร การทำธุรกิจค้าขายและการท่องเที่ยวระดับชุมชน เป็นต้น เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนา ให้เข้มแข็งและมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้วชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้ง ได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้านเมื่อเป็นเช่นนี้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตได้ อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสภาพการณ์ ด้วยการ กระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจแบบพอเพียง ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทรและความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ดังนั้น ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียวหากแต่ยังรวมถึง ประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วย เช่น การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงามของไทย ให้คงอยู่ตลอดไป

^๔ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร, หน้า ๗๙.

สำหรับในภาคอุตสาหกรรมนั้น ก็สามารถนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ได้ คือ เน้นการผลิตด้านการเกษตรอย่างต่อเนื่องและไม่ควรทำอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เกินไปเพราะหากทำอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ก็ต้องพึ่งพิงสินค้าวัตถุดิบและเทคโนโลยีจากต่างประเทศเพื่อนำมาผลิตสินค้า โดยต้องคำนึงถึงสิ่งที่มีอยู่ในประเทศก่อน จึงจะทำให้ประเทศไม่ต้องพึ่งพิงต่างชาติอย่างเช่นปัจจุบัน ดังนั้น จะต้องช่วยเหลือประเทศให้มีความเข้มแข็ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙ ได้ทรงเป็นผู้จุดประกายระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงอันเป็นการช่วยลดปัญหาการนำเข้าวัตถุดิบและชิ้นส่วนที่นำมาใช้ในการผลิตให้เป็นลักษณะพึ่งพาซึ่งมีมาแล้วเกือบ ๒๐ ปีแต่ทุกคนมองข้ามประเด็นนี้ไป ตลอดจนได้รับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมการเป็นอยู่หรือการใช้ชีวิตจากภายนอกประเทศ ทำให้ประชาชนหลงลืมและมัวเมาอยู่กับการเป็นนักบริโภคนิยมรับเอาของต่างชาติเข้ามาอย่างไม่รู้ตัวและรวดเร็วจนทำให้เศรษฐกิจของไทยตกต่ำ

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวปฏิบัติโดยยึดหลักความพอดีกับศักยภาพของตนเองบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง รวมทั้งมีความเอื้ออาทรต่อคนอื่นในสังคมเป็นประการสำคัญ ถึงแม้ว่าแนวคิดนี้จะมุ่งเน้นไปสู่กลุ่มเกษตรกรหรือผู้มีที่ดินทั้งหลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะต้องกลับไปสู่ภาคเกษตรทั้งหมดซึ่งเป็นไปไม่ได้ในสภาพความเป็นจริง สำหรับคนอยู่นอกภาคเกษตรนั้น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็จะต้องนำมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตเพราะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาเป็นแนวปฏิบัติตน ไม่ว่าจะอยู่ในกิจกรรมใด อาชีพใด ก็ต้องยึดวิถีชีวิตไทยอยู่แต่พอดีอย่าฟุ้งเฟ้ออย่างไรประโยชน์ รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือการดำรงชีวิตในความพอดี คือหวนกลับมาสู่วิถีชีวิตแบบไทย ที่จะทำให้ชาติบ้านเมืองและตัวเราหลุดพ้นจากความทุกข์ด้านเศรษฐกิจและมีความสุขในที่สุด

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักพิจารณาอยู่ ๕ ส่วน ดังนี้

๑. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทาง ที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยวิกฤติ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

๒. คุณลักษณะ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

๓. ค่านิยม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย ๓ คุณลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

๔. เจื่อนใจ การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

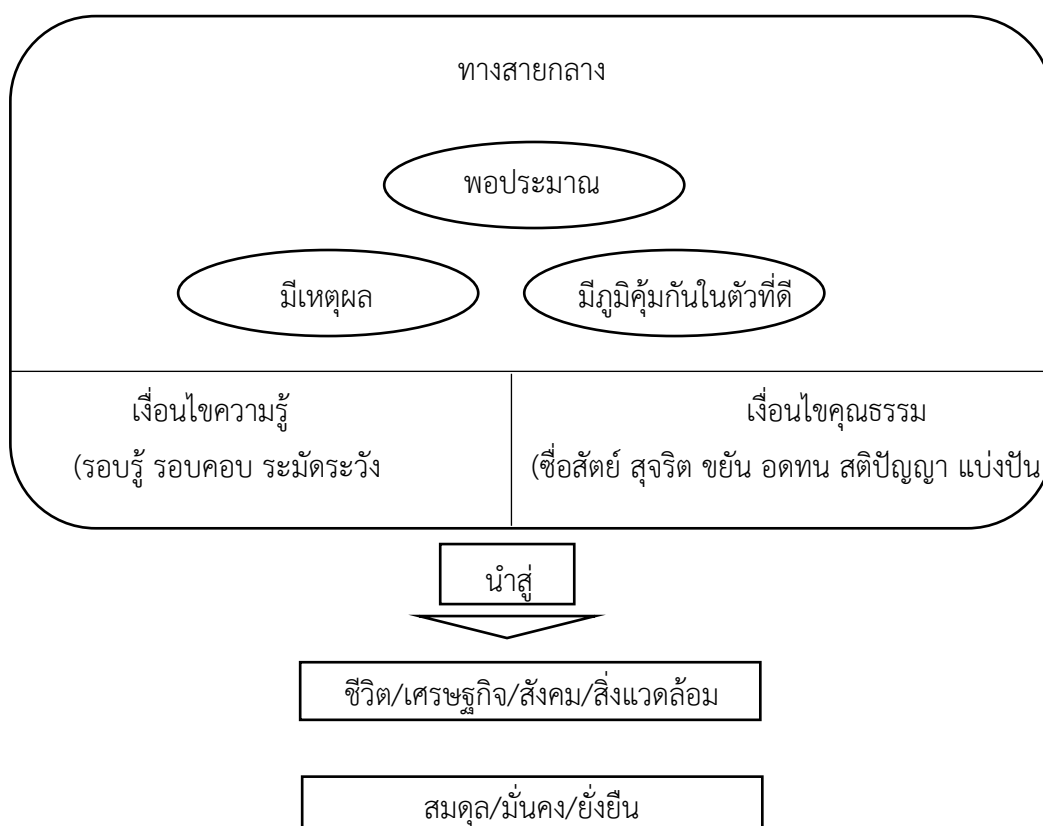
เจื่อนใจความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

เจื่อนใจคุณธรรม ประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทนมีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

๕. แนวทางปฏิบัติ / ผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำปรัชญาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

แนวคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถสรุปง่าย ๆ คือ ๓ ห่วง ๒ เจื่อนใจ ดังรูปภาพต่อไปนี้

๑.๑ ตาราง แผนภูมิที่ ๑ สรุปแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง^๙

^๙ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร, หน้า ก.

กระบวนการเรียนรู้มีส่วนร่วมสู่วิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

AIC ย่อมาจาก A = Appreciation I = Influence และ C = Control เป็นวิธีการและเทคนิคในการนำคนที่ทำงานร่วมกันทั้งหมดในระบบใดระบบหนึ่งเข้ามาประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) และดำเนินการตามขั้นตอน AIC

ปรัชญาและแนวคิดพื้นฐานของ AIC สามารถนำเสนอได้ เป็น ๓ พลัง ดังนี้

พลังของ บุคคล กลุ่มบุคคล ในชุมชน องค์กรและสังคม มีพลังงานและพลังปัญญาในการเอาชนะปัญหาอุปสรรค และสร้างสรรค์ชีวิตให้ดีกว่า

พลังของ พลังงานที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว ซึ่งอาจนำมาในเชิงลบ กลายเป็นพลังงานที่ใช้ทำลายเอารัดเอาเปรียบ และมุ่งเอาชนะ หรือเป็นพลังในเชิงบวกเป็นพลังแห่งความรัก

พลังของ การพัฒนาที่จำเป็นจะต้องมีการจัดการและระดมพลังทั้งหมดให้กลายเป็นพลังงานสร้างสรรค์

ดังนั้น AIC จึงเป็นปรัชญาของกระบวนการปฏิบัติงานที่ตั้งอยู่บนกฎแห่งความเป็นจริง กล่าวคือ ในองค์กรหนึ่ง ๆ จะมีพลังแฝงอยู่ ๓ ชนิด ที่คอยผสมผสานสัมพันธ์บุคคลในหน่วยงานหรือชุมชนนั้นเข้าด้วยกัน และหากสามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพลังแฝงทั้ง ๓ นี้ได้อย่างเหมาะสมแล้วจะเกิดเป็นพลังสร้างสรรค์การปฏิบัติงานขึ้นในองค์กรอย่างมหาศาล

AIC จึงเป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมความร่วมมือในการพัฒนา โดยแต่ละคนนำพลังงาน ที่มีอยู่ในตนเองมาผสานกันอย่างเป็นระบบตามขั้นตอน ๓ ขั้นตอน คือ การรวมพลังแรกคือพลังแห่งคุณค่าและความปรารถนาดี ซึ่งหมายถึง A หรือ Appreciation การรวมพลังที่สองคือพลังแห่งการคิดค้นหาวิธีการ ซึ่งหมายถึง I หรือ Influence และการรวมพลังสุดท้ายคือพลังแห่งความร่วมมือ ในการทำงานนั่นเอง^{๑๐}

๒.๕ สรุปท้ายบท

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย เป็นแนวปฏิบัติโดยยึดหลักความพอดีกับศักยภาพของตนเองบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง รวมทั้งมีความเอื้ออาทรต่อคนอื่นในสังคมเป็นประการสำคัญ ถึงแม้ว่าแนวคิดนี้จะมุ่งเน้นไปสู่กลุ่มเกษตรกรหรือผู้มีที่ดินทั้งหลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะต้องกลับไปสู่ภาคเกษตรทั้งหมดซึ่งเป็นไปไม่ได้ในสภาพความเป็นจริง สำหรับคนอยู่นอกภาคเกษตรนั้น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็จะต้องนำมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต เพราะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาเป็นแนวปฏิบัติตน ไม่ว่าจะอยู่ในกิจกรรมใด อาชีพใด ก็ต้องยึดวิถีชีวิตไทยอยู่แต่พอดีอย่าฟุ้งเฟ้ออย่างไรประโยชน์ รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือการดำรงชีวิตในความพอดี คือหวนกลับมาสู่วิถีชีวิตแบบไทย ที่จะทำให้อาชีพบ้านเมืองและตัวเราหลุดพ้นจากความทุกข์ด้านเศรษฐกิจและมีความสุขในที่สุด

^{๑๐} รศรินทร์ เกรย์, ปังปอนด์ รักอำนวยกิจ, ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต. ความสุขบนความพอเพียง: ความมั่นคงบนบันไดสายชีวิต [ออนไลน์]. <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/content/home/conferencell/Aticle09.htm> [๑๖ ธ.ค. ๒๕๖๐].

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชการที่ ๙ ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาตั้งแต่เริ่มงานพัฒนาเมื่อ ๕๐ กว่าปีที่แล้วและทรงยึดมั่นหลักการนี้มาโดยตลอด โดยเฉพาะ ด้านการเกษตร เราเน้นการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกเป็นเชิงพาณิชย์ ได้พระราชทานดำริเพิ่มเติมมาโดยตลอด เพื่อให้เกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมีความแข็งแรงพอ ก่อนที่จะไปผลิตเพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์โดยยึดหลักการ “ทฤษฎีใหม่” ๓ ขั้น คือ ๑. มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้ บนพื้นฐานของความประหยัดและจัดการใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือย ๒. รวมพลังกันในรูปกลุ่มเพื่อการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการการศึกษา การพัฒนาสังคม ๓. สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพ และขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐกิจ ภาคองค์กร พัฒนาเอกชนและภาคราชการในด้านเงินทุน การตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล เป็นแนวคิดที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา

บทที่ ๓

หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

หลักแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัส ถือเป็นนโยบายของทาง
ภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างสังคมยั่งยืน ซึ่งหลักแนวคิดดังกล่าวปรากฏหลักธรรมในพระพุทธศาสนา
มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่ควรศึกษาและทำความเข้าใจเพื่อขยาย
ผลไปสู่การปฏิบัติหลักธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในฐานะเป็นแหล่งความคิดเชิงคุณธรรม
ศีลธรรมซึ่งช่วยสนับสนุนหลักแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจนในเชิง
หลักการและการนำไปประยุกต์ใช้ ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้แบ่งหัวข้อในการศึกษา ดังนี้

๓.๑. หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๙

๓.๑.๒. หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ ๔ ประการ

๓.๑.๓. หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

๓.๑.๔. อานิสงค์ของการปฏิบัติตนตามหลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ ๔ ประการ

๓.๑.๕. สรุปท้ายบท

๓.๑ หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

ทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ ๔ ประการ เป็นหลักธรรมสนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
เพื่อประโยชน์ปัจจุบันหรือหลักธรรมอันอำนวยการประโยชน์สุขขั้นต้น อันจะสำเร็จด้วยธรรม ๔ ประการ

๓.๑.๑ อุดมฐานสัมปทา

อุดมฐานสัมปทา ทางด้านพระพุทธศาสนาตามหลักธรรม คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้
ตรัสกับ ทีฆชาณู ว่า กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีพด้วยการงานใด จะเป็นกสิกรรม พาณิชยกรรม โครกษ
กรรม เป็นช่างศร รับราชการหรือศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงาน ที่
จะต่อช่วยกันทำนั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา อันเป็นอุบายในการงานที่จะต่อช่วยกัน
ทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้เรียกว่า อุดมฐานสัมปทาอีกหลักธรรมหนึ่งที่เรียกได้ว่า อุดมฐาน
สัมปทา คือ มรรคมีองค์ ๘ นี้ แปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ^๑ ได้แก่ สัมมาวายามะ ความ
พยายามชอบ การกระทำชอบ สัมมาสติความระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

ตัวอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดเกี่ยวกับมรรคมีองค์ ๘ คือ “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค
ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นนั้น พรหมณชื้อชาณูส

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๓๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๒๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๐๔/๔๕๓.

โสดิเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า”

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้เกียจคร้าน ปราศจากความเพียรเข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมประสบความกลัวและความขลาดเขลาอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตน คือ ความเป็นผู้เกียจคร้าน ปราศจากความเพียร ส่วนเรามีใช่เป็นผู้เกียจคร้าน มีใช่ปราศจากความเพียรเข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้ปรารถนาความเพียร พระอริยะเหล่าใดเป็นผู้ปรารถนาความเพียรเข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น^๒

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งขาดสติสัมปชัญญะ (ความระลึกได้และความรู้ตัว) เข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดป่าโปร่งและป่าทึบ สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือความเป็นผู้ขาดสติสัมปชัญญะ ส่วนเรามีใช่เป็นผู้ขาดสติสัมปชัญญะ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้มีสติมั่นคง พระอริยะเหล่าใดเป็นผู้มีสติมั่นคงเข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น”

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตดิ้นรนกวัดแกว่ง เข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือความเป็นผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นและมีจิตดิ้นรนกวัดแกว่ง ส่วนเรามีใช่เป็นผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตไม่ดิ้นรนกวัดแกว่งเข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิพระอริยะเหล่าใดเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น^๓

หลักธรรมที่ส่งเสริมอุฏฐานสัมปทาอีกข้อหนึ่งคือ ปธาน ๔ เรียกอีกอย่างว่า สัมมปธาน ๔ ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ คือ

๑. สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ภาวนापธาน เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพศาล

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดเกี่ยวกับความเพียร^๔

^๒ ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๔๕/๓๘.

^๓ ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๔๗/๓๙.

^๔ อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๙๖.

๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

.พระชีนาสพเหล่านั้นมีสัมมัมปธาน ครอบจำบ่วงมารได้ อันกิเลสไม่อาศัยถึงฝั่งแห่งชาติ และมรณาท่านเหล่านั้นชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร เป็นผู้ยินดี ไม่มีความหวั่นไหวและล่วงพ้นซึ่งกองพลมารทั้งหมด ถึงสุขแล้ว^๕

ความเพียรถือได้ว่าเป็นเครื่องให้ถึงความสำเร็จ ตามหลักธรรมในข้ออธิบาบท ๔ คือ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย

๑. ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต่อการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒. วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง

๓. จิตตะ ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลือนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ

๔. วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อที่ยังหย่อนสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์แก้ไขปรับปรุง^๖ ตั้งความที่มีปรากฏในคัมภีร์อาทิสสูตร แห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค ความว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอธิบาบท ๔ ประการ ทำอธิบาบท ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”^๗ พระพุทธศาสนา มองว่าในการทำสิ่งใดก็ตามจะขาดเสียไม่ได้ คือ การพากเพียรวิริยะอุตสาหะ เพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิต ดังพุทธภาษิตที่ปรากฏใน อาพวกสูตรแห่งคัมภีร์สังยุตตนิกายสคาถวรรคว่า วิริเยณ ทุกขมจเจติ^๘ ซึ่งแปลว่า บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ยึดหลักการ คือ “ความสุขแท้ อยู่ที่การทำงาน” หรือ “การ

^๕ อิง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๐๕/๒๙๒.

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๕-๘๔๖.๔๒๕.

^๘ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๘.

ทำงานคือการปฏิบัติธรรม” ร่างกายเคลื่อนไหว ใจเป็นสมาธิ ลบล้างค่านิยมผิดที่ว่า การทำงานเป็นความเหนื่อยยากและทุกข์ทน^๙

ความขยันหมั่นเพียร เป็นคุณสมบัติพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่ง ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่ใช้กับประชาชนทั้งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเกษตรกรที่ทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากจะต้องมีความมานะ บากบั่น หมั่นเพียร เป็นประการแรก ในการเพาะปลูกพืชหลายอย่างหมุนเวียนกันไปเพื่อให้พึ่งตนเองได้และมีพอกิน ความขยันหมั่นเพียรนี้เป็นกุญแจสำคัญในการนำชีวิตให้อยู่รอดและนำไปสู่อนาคตที่ดีขึ้นได้และไม่เพียงแต่เกษตรกรที่ทำการเกษตรกรรมเท่านั้น หากแต่ความเพียรนี้ คือสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงแนะนำ ให้พสกนิกรชาวไทยทั้งมวลน้อมนำไปปฏิบัติ ดังเช่นในพระราชนิพนธ์เรื่อง พระมหาชนก เป็นต้น ให้หลักธรรมได้กล่าวถึง “ความเพียร” ไว้หลายประการด้วยกัน แต่ที่รวมถึงหลักในการดำรงชีวิตที่จำเป็นอื่น ๆ ด้วย ก็มีเช่นในหลักคำสอนเรื่อง ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ คือ อุฏฐานสัมปทา^{๑๐}

เรื่องของความเพียรนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เองนอกจากจะทรงสั่งสอนแนะนำให้ผู้อื่นประกอบ “ความเพียร” แล้ว ยังทรงใช้ความเพียรมาใช้ในการทรงงานอย่างต่อเนื่องและไม่เคยท้อถอย ความเพียรในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ นั้น เป็นความเพียรพยายาม ที่มีความเข้มแข็งที่จะกระทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม เพื่อนำความผาสุกมาให้แก่ราษฎรชาวไทย ดังที่ประจักษ์กันมาแล้วตลอดระยะเวลาครองสิริราชชนนีเอง

สรุปความว่า ความเพียรที่บริบูรณ์และมีความเพียรที่ประคับประคองไว้สม่ำเสมอไม่หย่อนน้อม ไม่ตึงน็อก ไม่ให้จิตปรุงแต่งภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านภายนอก คำว่า เพียร ในที่นี้หมายความว่าความเอาใจ ทั้ง ความเพียรทางกาย เช่น เพียรพยายามทางกายตลอดทั้งคืนและวัน จดในประโยคว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรม ที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรมด้วยการนั่งตลอดวัน”^{๑๑} และความเพียรทางจิต เช่น เพียรพยายามผูกจิตไว้ด้วยการกำหนดสถานที่ เป็นต้น จดในประโยคว่า “เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้ จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือน้ำมันด้วยอุปทาน”^{๑๒}

๓.๑.๒ อารักขสัมปทา

อารักขสัมปทา เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งว่าด้วยการถึงพร้อมด้วยการรักษา รู้จักคุ้มครอง เก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสียอารักขสัมปทา ที่กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนาตามหลักธรรม คือ เมื่อครั้งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับทิมชาณุว่า กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ ที่หา

^๙ พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันทะ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

^{๑๐} อ. อกุฏก., ๒๓/๑๔๕/๒๙๔.

^{๑๑} อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๕๑๙/๓๙๑

^{๑๒} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๘/๔๓.

มาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคัมภีร์ของโรคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ทำอย่างไรโรคทรัพย์เหล่านี้ของเรา จึงจะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป นี่เรียกว่า อารักขสัมปทา^{๑๓}

หลักธรรมอีกข้อหนึ่งเกี่ยวกับการรู้จักคุ้มครอง เก็บรักษาโรคทรัพย์ คือ มรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ดังมีความปรากฏในพหูภานิสูตร แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ความว่า

บุคคลผู้พูดด้วยมโนตา มีอาณิสส ๕ ประการนี้ คือ ๑. ไม่พูดเท็จ ๒. ไม่พูดส่อเสียด ๓. ไม่พูดหยาบคาย ๔. ไม่พูดเพ้อเจ้อ ๕. หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๔}

หลักธรรมที่สนับสนุนอารักขสัมปทา

หลักมรรคมีองค์ ๘ ประการ เป็นพื้นฐานสำคัญที่มุ่งหมายจะใช้เป็นหลักแห่งวิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจพอเพียงทีเดียว กล่าวได้ว่าบริบทของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นระบบคิดที่จะต่อมิจริยธรรมกำกับกล่าวคือความมุ่งหมายของกรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้นจะสมบูรณ์ไม่ได้เลย หากจริยธรรมขั้นพื้นฐานของคนในชุมชนไม่สามารถปลูกเร้าขึ้นมาได้ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ คือ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง ไม่คดโกง ไม่เบียดเบียนแก่แย้ง หากแต่เกื้อกูลและมีเมตตาต่อกัน ทั้งในส่วนชีวิตต่อชีวิตและชีวิตต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปอีกด้วย

มรรคมีองค์ ๘ หรือ อัฐังคิคมรรค แปลว่า ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ องค์แปดของมรรค มรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นอริยสัจ ข้อที่ ๔ และได้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ปลอดปัญหา ไม่ติดขัดในที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอตฺตกิลมณานุโยค

๑. กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข

๒. อตฺตกิลมณานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง

บางครั้ง มีผู้นำเอาคำว่าทางสายกลางไปใช้อย่างกว้างขวาง หมายถึง การกระทำหรือความคิดที่อยู่กึ่งกลางระหว่างการกระทำหรือความคิดสองแบบสองแนว หรือคนสองพวกสองฝ่ายคือวัดเอาให้ได้ครึ่งทางระหว่างสองแบบหรือสองฝ่ายนั้น ความเป็นกลางหรือทางสายกลางนี้ ไม่มีหลักอะไรที่แน่นอนต่อรอให้เขามีสองพวกสองฝ่ายก่อน จึงจะเป็นกลางได้ และจุดกลางหรือเส้นกลางก็ไม่แน่นอนไปว่าแคไหนสุดแต่สองพวกหรือสองฝ่ายเขาจะยึดถือปฏิบัติกันแคใด ทางสายกลางนั้นก็ขยับเขยื้อนเลื่อนไปให้ได้ครึ่งระหว่างสองพวกสองฝ่ายนั้น บางครั้งทางสายกลางแบบนี้ก็มองดูคล้ายกับทางสายกลางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา แต่ก็พึงทราบว่าเป็นทางสายกลางเทียม ไม่ใช่ของแท้จริง ทางสายกลางที่แท้จริงมีหลักที่แน่นอน ความแน่นอนของทางสายกลางนั้น อยู่ที่ความมีจุดหมายหรือเป้าหมายที่แน่ชัด เมื่อมีเป้าหมายหรือจุดหมายที่แน่นอนแล้ว ทางที่นำไปสู่จุดหมายนั้น หรือการกระทำที่ตรง

^{๑๓} อด.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

^{๑๔} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๔/๓๕๗.

จุด พอเหมาะพอดีที่จะให้ผลตามเป้าหมายนั้นแหละคือทางสายกลาง ทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา^{๑๕} มีจุดหมายที่แน่นอน คือความดับทุกข์หรือภาวะหลุดพ้นเป็นอิสระไร้ปัญหา มรรค คือระบบความคิดและการกระทำหรือการดำเนินชีวิตที่ตรงจุดพอเหมาะพอดี ให้ได้ผลสำเร็จตามเป้าหมายคือความดับทุกข์นี้ จึงเป็นทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา

อนึ่ง โดยเหตุที่ทางสายกลางเป็นทางที่มีจุดหมายแน่ชัด หรือความเป็นทางสายกลาง ขึ้นอยู่กับความมีเป้าหมายที่แน่ชัด ผู้ปฏิบัติจึงต้องรู้จุดหมายที่จะเดินทางได้ คือเมื่อจะเดินทางก็ต่อรู้ว่า ตนจะไปไหน ด้วยเหตุนี้ ทางสายกลางจึงเป็นทางแห่งปัญญา และจึงเริ่มต้นด้วย

๑. สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๕} คือเริ่มด้วยความเข้าใจปัญหาของตนและรู้จุดหมายที่จะเดินทางไปโดยนัยนี้ ทางสายกลางจึงเป็นทางแห่งความรู้และความมีเหตุผลเป็นทางแห่งการรู้เข้าใจ ยอมรับและกล้าเผชิญหน้ากับความจริงของโลกและชีวิต

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมว่าด้วยสัมมาทิฐิ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล ท่านสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านสารีบุตรจึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่า

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีคนกล่าวกันว่า สัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิ ด้วยเหตุอะไรบ้างพระอริยสาวกจึงเชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุ พวกกระผมมาจากที่ไกล ก็เพื่อจะรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาษิตนั้น ในสำนักของท่านพระสารีบุตร พวกกระผมขอโอกาส ขอท่านพระสารีบุตรจงอธิบายเนื้อความแห่งภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำอธิบายของท่านแล้วจักทรงจำไว้ได้”^{๑๖}

สัมมาทิฐิ เป็นทางหลักเลี้ยวสำหรับบุคคลผู้มีความเห็นผิดจุนทะ ทางที่ขรุขระจะพึงมีทางที่ราบเรียบอ่อนเพื่อใช้เป็นทางหลักเลี้ยวอนึ่ง ท่าน้ำที่ขรุขระจะพึงมีท่าน้ำที่ราบเรียบอ่อนเพื่อใช้เป็นทางหลักเลี้ยว แม้ฉันทิความไม่เปียกเปียกก็ฉันทินั้นเหมือนกัน เป็นทางหลักเลี้ยวสำหรับบุคคลผู้เปียกเปียก^{๑๗}

สัมมาทิฐิ เป็นทางเพื่อความดับสนิสำหรับบุคคลผู้มีความเห็นผิดจุนทะ เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นตนเองจมอยู่ในเปือกตมลึก จักยกบุคคลอื่นผู้จมอยู่ในเปือกตมลึกขึ้นได้” เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นตนเองไม่จมอยู่ในเปือกตมลึก จักยกบุคคลอื่นผู้จมอยู่ในเปือกตมลึกขึ้นได้”

เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นตนเองไม่ฝึกตน ไม่แนะนำตน ไม่ดับสนิ จักฝึกสอนผู้อื่นแนะนำผู้อื่น ช่วยให้ผู้อื่นดับสนิได้”

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๕.

เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นตนเองฝึกตน แนะนำตน ดับสนิท จักฝึกผู้อื่น แนะนำผู้อื่นช่วยให้ผู้อื่นดับสนิทได้ แม้ฉันทิ ความไม่เบียดเบียนก็ฉันทิเหมือนกันเป็นทางเพื่อความดับสนิทสำหรับบุคคลผู้เบียดเบียน^{๑๘}

๒. สัมผัสกับปะ

สัมผัสกับปะ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน^{๑๙} ความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูก

ความดำริชอบหรือแนวความคิดแบบนี้ เป็นเรื่องปกติของคนส่วนมาก เพราะตามธรรมดา เมื่อปุถุชนรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการเห็น ได้ยิน ได้สัมผัส เป็นต้นก็ตามจะเกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่าง คือ ถ้าถูกใจ ก็ชอบ ตีใจ อยากรได้ พัวพัน คล้อยตาม ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่ชอบ ขัดใจ ขัดเคือง ผลักแย้ง เป็นปฏิปักษ์ จากนั้น ความดำรินึกคิดต่าง ๆ ก็จะดำเนินไปตามแนวทางหรือตามแรงผลักดันของความชอบและไม่ชอบนั้น ด้วยเหตุนี้ ความคิดของปุถุชนโดยปกติ จึงเป็นความคิดเห็นที่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง มีความพอใจและไม่พอใจของตนเข้าไปเคลือบแฝงชักจูง ทำให้ไม่เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเองล้วน ๆ ความนึกคิดที่ดำเนินไปจากความถูกใจ ชอบใจ เกิดความติดข้อง พัวพัน เอียงเข้าหา ก็กลายเป็นกามวิตก ส่วนที่ดำเนินไปจากความไม่ถูกใจ ไม่ชอบใจ เกิดความขัดเคือง ชิงชัง เป็นปฏิปักษ์ มองในแง่ร้ายก็กลายเป็นพยาบาทวิตก ที่ถึงขนาดพุ่งออกมาเป็นความคิดรุกราน คิดเบียดเบียน ทำลาย

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงสัมผัสกับปะจากครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นในเวลาเย็น ได้ตรัสกับพระมหาจุฬาทะวา จุนทะ อกุศลธรรมทั้งหมดเป็นธรรมนำบุคคลไปสู่ความเสื่อม (แต่) กุศลธรรมทั้งหมดเป็นธรรมนำบุคคลไปสู่ความเจริญ แม้ฉันทิ ความไม่เบียดเบียนก็ฉันทิเหมือนกัน เป็นทางเพื่อความเจริญสำหรับบุคคลผู้เบียดเบียนเจตนาจงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นทางเพื่อความเจริญสำหรับบุคคลผู้ฆ่าสัตว์ อีกเหตุการณ์หนึ่งที่มีการแสดงธรรมเกี่ยวกับ สัมผัสกับปะของพระพุทธองค์มีเรื่องปรากฏว่าดังนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐีเขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาค จึงได้ตรัสเรื่องว่า

ภิกษุทั้งหลาย กามวิตกย่อมไม่เกิดขึ้นแก่เราผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ เรานั้นย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า กามวิตกนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่กามวิตกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง เป็นเหตุดับปัญญา เป็นส่วนแห่งความคับแค้นไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง กามวิตกก็นับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง กามวิตกก็นับสูญไป เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า เป็นเหตุดับปัญญา เป็นส่วนแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน กามวิตกก็นับสูญไป

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๗/๗๘.

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นย่อมละ บรรเทา ทำกามวิตกที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ให้หมดสิ้นไป^{๒๐}

นอกจากนี้ก่อนสมัยพุทธกาลแห่งพระองค์ ความดำริในการออกจากกามปรากฏอยู่ในเรื่องราวของ พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากุสันธะผู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกพราหมณ์และคหบดีถูกทาสีสามารถใจชักชวนว่ามาเถิด พวกท่านจงดำ บริภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียนพวกภิกษุผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ทำอย่างไรภิกษุเหล่านั้นถูกพวกท่านดำ บริภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียนอยู่ จะพึงมีจิตเป็นอย่างอื่นทำให้ทุศีลพึงได้โอกาสภิกษุทั้งหลาย มาเถิด พวกเธอจงมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑...ทิศที่ ๒... ทิศที่ ๓... ทิศที่ ๔... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิตมีมุทิตาจิต มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑... ทิศที่ ๒... ทิศที่ ๓... ทิศที่ ๔... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน^{๒๑}

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า สัมมาสังกัปปะ เป็นองค์มรรคฝ่ายปัญญา มิใช่ฝ่ายศีล ดังนั้น การที่สัมมาสังกัปปะสอนให้ไม่คิดพยาบาท ให้มีเมตตารักใคร่กัน ก็มีใจมุ่งเพียงเพื่อให้คนมีศีลคือละเว้นการฆ่าฟันเบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกันอย่างเดียว แต่มุ่งให้มีความคิดที่ไม่เอนเอียงด้วยความเกลียดชังเป็นต้น เพื่อให้ความคิดนั้นปลอดโปร่งเป็นอิสระ เดินตามแนวความจริงอย่างคล่องตัว จะได้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามสภาพความเป็นจริงไม่บิดเบือน โดยนัยนี้ การใช้คำปฏิเสธว่าสัมมาสังกัปปะ คือความคิดปลอดโลก ไม่มีพยาบาท ไม่มีวิหิงสา จึงนับว่าเป็นการเหมาะสมที่สุดแล้ว หมายความว่า เมื่อจะคิดจะพิจารณาอะไร ถ้าไม่คิดเอาเข้าตัว ไม่คิดด้วยความเกลียดชังมุ่งร้ายหรือจะทำลายใคร ความคิดนั้นก็จะเป็นบริสุทธิ์ มีหวังว่าจะถูกต้องตรงความจริง

๓. สัมมาวาจา

สัมมาวาจา คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียดเจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๒๒} สัมมาวาจา เป็นทางดับสนิทสำหรับบุคคลผู้เจรจาผิด เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เจรจาผิด

สมัยหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลกับภิกษุหมู่ใหญ่ถึงบ้านพราหมณ์ชื่อสาลาของชาวโกศล พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาได้ฟังข่าวว่า

ความประพฤติไม่สมำเสมอ คือความประพฤติธรรมทางวาจามี ๔ประการ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้^{๒๓}

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๗/๒๑๙.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๙/๕๔๘.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๔.

๑. เป็นผู้พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่า ไม่รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่า เห็น หรือเห็น ก็กล่าวว่า ไม่เห็น กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อำิสเล็กน้อยบ้าง

๒. เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกันขึ้น ขมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน

๓. เป็นผู้พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคาย กล่าวแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคายร้ายกาจแก่ผู้อื่น โกล่ต้อความโกรธไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ

๔. เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง พูดคำที่ไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์โดยไม่เหมาะสมแก่เวลา

ความประพฤติดมฺเาเสมอ คือ ความประพฤติธรรมทางวาจา มี ๔ ประการ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้^{๒๔}

๑. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ไม่รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่า รู้ ไม่เห็นก็กล่าวไม่เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่า เห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อำิสเล็กน้อยบ้าง

๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ขึ้นขมยินดี เพลิดเพลินเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๓. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะน่ารัก จับใจเป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

๔. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา

๔. สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะ คือ เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์เจตนางดเว้นจากการประพฤติดมฺเาในกาม^{๒๕}

๑. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางพันธุอาวุธและศีศตราวุธมีความละอาย มี

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๖-๔๗๗.

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

ความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปล้ำใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

๓. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติดินในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ปกครองของพี่ชาย น้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรมมีสามี มีกฎหมายคุ้มครองโดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสมด้วยพวงมาลัยหมายไว้^{๒๖}

๕. สัมมาอาชีวะ

ความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาของ สัมมาอาชีวะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ^{๒๗}

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะไว้ว่า “กิจที่ควรทำให้อย่างขึ้นไป คือ เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีอาชีวะบริสุทธิ์ปรากฏ เปิดเผย ไม่บงกพร่องและสำรวจระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยความเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์นั้น บางทีเธอทั้งหลายจะมีความคิดอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายเป็นผู้มีหิริโอตตปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร และอาชีวะบริสุทธิ์แล้ว พอละด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราทั้งหลายทำกิจเสร็จแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านั้นประโยชน์

จากความเป็นสมณะเราทั้งหลายก็ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้อย่างขึ้นไปไม่ได้มี เธอทั้งหลายถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเธอทั้งหลาย ขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้อย่างขึ้นไปยังมีอยู่ ประโยชน์จากความเป็นสมณะที่เธอทั้งหลายปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย”จากการอธิบายความหมายของสัมมาอาชีวะจึงอาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนามองเป้าหมายของอาชีวะโดยมุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต่อการแห่งชีวิตของคน คือ มุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก มิใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมั่งคั่งร่ำรวยพร้อมบริบูรณ์ ซึ่งเป็นการถือเอาวัตถุเป็นหลัก ความมีปัจจัย ๔ พอแก่ความต้องการของชีวิต หรือแม้มีวัตถุพร้อมบริบูรณ์ก็ตาม มิใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง เพราะเป็นเพียงขั้นศีล เป็นเพียงวิธีการขั้นตอนหนึ่งสำหรับช่วยให้ก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและพัฒนาปัญญา เพื่อความมีชีวิตดีงามและการประสพสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป บางคนมีความต้องการวัตถุเพียงเท่าที่พอเป็นอยู่ แล้วก็สามารถหันไปมุ่งเน้นด้านการพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญา แต่บางคนยังไม่พร้อม ชีวิตของเขายังต้องขึ้นต่อวัตถุมากกว่า เมื่อการเป็นอยู่ของเขาไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น

คำว่า สัมมาชีพ ในทางธรรมมิใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่ ความประพฤติหรือการดำรงตนอย่างถูกต้องอย่างหนึ่งอย่างใด ที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีพด้วย

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๖.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

อย่างไรก็ดี แม้จะแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมและใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ แล้วก็ยังหาชื่อว่าเป็นการปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์ที่ถูกต่อทางธรรมโดยสมบูรณ์ไม่ ทั้งนี้เพราะทางธรรมเน้นคุณค่าทางจิตใจและทางปัญญาด้วย คือการวางใจวางท่าที่ต่อทรัพย์นั้น ว่าจะต้องเป็นไปด้วยนิสสรณปัญญา มีความรู้เท่าทันเข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของทรัพย์ และขอบเขตแห่งคุณค่าหรือประโยชน์นั้น มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่เป็นทาส แต่เป็นนายของทรัพย์ ให้ทรัพย์มีเพื่อรับใช้มนุษย์ เป็นอุปกรณ์สำหรับทำประโยชน์และสิ่งดีงาม ช่วยผ่อนเบาทุกข์ ทำให้มีความสุข มิใช่กลายเป็นเหตุเพิ่มความทุกข์ ทำให้เสียสุขภาพจิต ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือทำให้มนุษย์ต่อมนุษย์แปลกหน้ากัน

๖. สัมมาวายามะ

องค์มรรคข้อนี้ มีคำจำกัดความแบบพระสูตรดังนี้ สัมมาวายามะ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวาท ความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิกษุโณภพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๒๘}

ความเพียรเป็นคุณธรรมสำคัญยิ่งข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการที่ สัมมาวายามะเป็นองค์มรรคประจำข้อ ๑ ใน ๓ ข้อ (สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ) ซึ่งต่อคอยช่วยหนุนองค์มรรคข้ออื่น ๆ ทุกข้อเสมอไปและในหมวดธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติแทบทุกหมวดจะพบความเพียรแทรกอยู่ด้วย ในข้อใดข้อหนึ่ง การเน้นความสำคัญของธรรมข้อนี้อาจพิจารณาได้จากพุทธพจน์ เช่น

ธรรมนี้ เป็นของสำหรับผู้ปรรวาทความเพียร มิใช่สำหรับคนเกียจคร้าน^{๒๙}

ภิกษุทั้งหลาย เรารู้ชัดถึงคุณธรรม ๒ ประการ คือ

- ๑) ความเป็นผู้ไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย
- ๒) ความเป็นผู้ไม่ยอมถอยหลังในการบำเพ็ญเพียร

เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลาย พึงศึกษาดังนี้ว่า เราจักตั้งความเพียรอันไม่ถอยหลังถึงจะเหลือแต่หนังเอ็นและกระดูก เนื้อและเลือดในสรีระจะแห้งเหือดไปก็ตามที ยังไม่บรรลุมลที่บุคคลพึงลูถึงได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้วที่จะหยุดยั้งความเพียรเสีย เป็นอันไม่มีเธอทั้งหลายพึงศึกษาฉะนี้แล^{๓๐}

การที่ต่อเน้นความสำคัญของความเพียรนั้น นอกจากเหตุผลอย่างอื่นแล้ว ย่อมสืบเนื่องมาจากหลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่ว่า สัจธรรมเป็นกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่

^{๒๘} อภ.เอกก. (แปล) ๒๐/๓๙๔-๓๙๗/๔๗.

^{๒๙} อภ.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๒๐/๒๓๗.

^{๓๐} อภ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๕๑/๖๔.

โดยธรรมดา พระพุทธเจ้าหรือศาสดามีฐานะเป็นผู้ค้นพบหลักความจริงนั้น แล้วนำมาเปิดเผยแก่ผู้อื่น การได้รับผลจากการปฏิบัติ เป็นเรื่องของความเป็นไปอันเที่ยงธรรมตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ศาสดามีผู้บันดาลเมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกคนจึงจำเป็นต้องเพียรพยายามสร้างผลสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงของตน ไม่ควรคิดหวังและอ้อนวอนขอผลต่อการโดยไม่กระทำ หลักพุทธศาสนาในเรื่องนี้ จึงมีว่า

“ตุมเหติ กิจจํ อาตปปี อกฺขาตาโร ตถาคตา” ความเพียร ท่านทั้งหลายต่อทำเอง ตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอก (ทาง) ให้^{๓๑}

อย่างไรก็ตาม การทำความเพียร ก็เช่นเดียวกับการปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ จะต้องเริ่มก่อตัวขึ้นในใจให้พร้อมและถูกต้องก่อน แล้วจึงขยายออกไปเป็นการกระทำในภายนอกให้ประสานกลมกลืนกัน มิใช่คิดอยากทำความเพียร ก็สักแต่ว่าระดมใช้กำลังกายเอาแรงเข้าทุ่ม ซึ่งอาจกลายเป็นการทรมาณตนเองทำให้เกิดผลเสียได้มาก โดยนัยนี้ การทำความเพียรจึงต่อสอดคล้องกลมกลืนกันไปกับธรรมข้ออื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะสติสัมปชัญญะ มีความรู้ความเข้าใจ ใช้ปัญญาดำเนินความเพียรให้พอเหมาะ อย่างที่เรียกว่าไม่ตั้ง และไม่หย่อนเกินไป

๗. สัมมาสติ

สัมมาสติ คือ ภาวธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๓๒}

สติ คือ การคอยระลึกถึงอยู่เนื่อง ๆ การหวนระลึก ภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลือนหาย ภาวะที่ไม่ลืม

สติ แปลกน่าย ๆ ว่า ความระลึกได้ เมื่อแปลอย่างนี้ ทำให้นึกเพ่งความหมายไปในแง่ของความจำ ซึ่งก็เป็นการถูกต้องในด้านหนึ่ง แต่อาจไม่เต็มตามความหมายหลักที่เป็นจุดมุ่งสำคัญก็ได้ เพราะถ้าพูดในแง่ปฏิเสธ สตินอกจากหมายถึงความไม่ลืม ซึ่งกับความหมายว่าความระลึกได้แล้ว ยังหมายถึง ความไม่เผอเรอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลือนลอยด้วย ความหมายในแง่ปฏิเสธเหล่านี้ เล็งไปถึงความหมายในทางอนุมัติว่า ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที่ ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในอาการคอยรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ อย่างไร โดยเฉพาะในแง่ของจริยธรรม การทำหน้าที่ของสติมักถูกเปรียบเทียบกับนายประตูที่คอยระวังเฝ้าดูคนเข้าออกอยู่เสมอ และคอยกำกับโดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้และคอยกันห้ามคนที่ไม่ควรเข้าไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งที่เตือนตนในการทำความดีและไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว

^{๓๑} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐/๕๑.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖.

ความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการปฏิบัติจริยธรรมทุกชั้น การดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่าอัปปมาท หรือความไม่ประมาท อัปปมาทนี้เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งสำหรับความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม มักให้ความหมายว่า การเป็นอยู่โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความได้ว่า การระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมมถลาลงไปในทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้า ตระหนักดีถึงสิ่งที่จะต้องทำ และต่อไม่ทำ ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำด้วยความจริงจัง และพยายามเดินรุดหน้าอยู่ตลอดเวลา

๘. สัมมาสมาธิ

สัมมาสมาธิ เป็นองค์มรรคข้อสุดท้าย และเป็นข้อที่มีเนื้อหาสำหรับศึกษามาก เพราะเป็นเรื่องของการฝึกอบรมจิตใจในขั้นลึกซึ้ง เป็นเรื่องละเอียดประณีต ทั้งในแง่ที่เป็นเรื่องของจิต อันเป็นของละเอียดและในแง่การปฏิบัติที่มีรายละเอียดกว้างขวางซับซ้อน เป็นจุดบรรจบ หรือเป็นสนามรวมของการปฏิบัติ

สมาธิ แปลกันว่า ความตั้งมั่นของจิต หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป

คัมภีร์รุ่นอรรถกถา ระบุความหมายจำกัดลงไปอีกที่ว่า สมาธิ คือภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิตและใจความออกไปว่า หมายถึงการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียวอย่างเรียบร้อยเสมอ และด้วยดี

สัมมาสมาธิ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” เพราะละสุขและทุกขได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกขไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมทางสายกลาง

๑. รักษาเบญจศีลและเบญจธรรม

หลักธรรมข้อเบญจศีล หรือ ศีล ๕ ก็เป็นหลักธรรมอีกข้อหนึ่งที่สอนให้ประพฤติชอบทางกายและวาจา รักษากายวาจาให้เรียบร้อย รักษาปกติตามระเบียบวินัย เป็นข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน คือ

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของของที่มีได้ให้ เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน
- ๓) กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดุคในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๔) มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

๕) สุราเมระยะมัชชะปะมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษดังตัวอย่างหนึ่งที่ปรากฏในสหัสสูตร แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ว่าด้วยบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล มีอานิสส์ ๕ ประการ คือ

๑) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ

๒) กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป

๓) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติติยะบริษัทก็ตาม พราหมณ์บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณะบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ล้าวกล้ำ ไม่เก้อเขินเข้าไป

๔) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

๕) บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลักธรรมอีกข้อหนึ่งคือ เบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณะธรรม ข้อสัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต

สัมมาอาชีวะ หรือ สัมมาชีพ เป็นการเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นการประกอบความขยันหมั่นเพียรในอาชีพที่สุจริต พระพุทธศาสนามองเป้าหมายของอาชีวะ โดยมุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต่อการแห่งชีวิตของคน คือมุ่งเน้นให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก มิใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมั่งคั่งพร้อมบริบูรณ์ซึ่งเป็นถือเอาวัตถุเป็นหลัก ความข้อนี้จะเห็นได้แม้ในหลักธรรมเกี่ยวกับการปกครอง เช่น กำหนดหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิข้อหนึ่งว่า เจือจานหรือเพิ่มทรัพย์ให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ หมายความว่าคอยดูแลไม่ให้ขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน พูดอีกอย่างความสำเร็จในด้านอาชีวะหรือเศรษฐกิจของผู้ปกครอง พึงวัดด้วยความไม่มีคนอดอยาก ยากไร้ มิใช่วัดด้วยการมีทรัพย์เต็มพระคลังหลวงหรือเต็มล้นอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง เมื่อได้เกณฑ์อย่างต่ำนี้แล้ว ไม่ปรากฏว่าท่านจะรังเกียจในเรื่องที่จะมีทรัพย์มากน้อยอีกเท่าใดหรือว่าจะมีเท่าเทียมกันหรือไม่ เพราะเนื่องด้วยปัจจัยอื่น ๆ อีก^{๓๓} ดังนั้น สาระทั้งหมดของศีลในระดับโลกียะธรรม คืออยู่ที่เจตนา ได้แก่ ไม่คิดล่วงละเมิดต่อผู้อื่น หรือเบียดเบียนผู้อื่น นอกจากนี้ยังเป็นการสำรวมระวัง คอยปิดกั้นหลักวัณ มิให้ความชั่วเกิดขึ้น เพื่อให้สังคมเป็นไปโดยเรียบร้อยอยู่ร่วมกันโดยสงบสุข ความโลภ ความเบียดเบียน และสร้างกิเลส อันเป็นลักษณะจำเพาะของเศรษฐกิจกระแสหลักนั้น อยู่ตรงกันข้ามกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจแนวพุทธโดยสิ้นเชิง นอกไปจากนี้ ในการประกอบอาชีพ ความสมถะพอเพียง และการบริโภคที่ไม่มากเกินไปเกินความจำเป็นถือว่าเป็น “โภชนมัตตัญญุบุคคล”^{๓๔} การไม่เบียดเบียน การไม่ทำลายองค์กรธรรมยังเป็นคุณลักษณะสำคัญของการดำเนินการตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงที่จำเป็นอย่างยิ่งอีกด้วย

^{๓๓} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๗๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๔-๒๗๕/๒๙๖-๓๐๐.

^{๓๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๕.

๒. หลักธรรมกุลจิรวัณฺณธรรม ๔

ในพุทธศาสนายังมีหลักธรรมที่สอนเกี่ยวกับการใช้ทรัพย์ การรักษาทรัพย์ การรู้จักซ่อมแซมของเก่านั้นคือ กุลจิรวัณฺณธรรม ๔ คือ ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืนเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งอยู่ได้นาน ประกอบด้วย

การรู้จักคุ้มครอง เก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายนั้น ดังเนื้อความที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับอนาถปิณฑิกเศรษฐีปรากฏในอาทิสสูตรแห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตว่า

อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำพระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์^{๓๕}

๑. นัฏฐคเวสนา ของหายของหมด รู้จักหามาไว้

๒. ชินณปฏิสังขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม

๓. ปริมิตปานโกชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้

๔. อธิปัจจสีลวันตสถาปนา ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน^{๓๖} เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วก็จะต่อใช้ทรัพย์ที่ได้มานั้นให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวมด้วยจึงจะจัดเป็นการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องด้วยทรัพย์สินเงินทองที่ถูกต่อสมบูรณ์ ดังเนื้อความที่พระรัฐपालะกล่าวไว้ปรากฏในรัฐपालสูตรแห่งคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณาสกัว่า

อาตมาเห็นผู้คนที่มียศในโลกลำดับทรัพย์เครื่องปล้ำใจแล้วไม่ยอมให้ (ใคร) เพราะความหลงได้ทรัพย์แล้ว เก็บสะสมไว้ และปรารถนากามคุณยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ทายาททั้งหลายก็ขนทรัพย์สมบัติของเขาไป ส่วนสัตว์ที่ตายไปก็ยอมไปตามกรรม เมื่อตายไป ทรัพย์ใด ๆ คือ บุตรภรรยา ทรัพย์ ข้าวของ เงินทอง และแว่นแคว้นก็ติดตามไปไม่ได้ ทรัพย์ช่วยคนให้มีอายุยืนไม่ได้ ทั้งช่วยคนให้ละความแก่ก็ไม่ได้เพราะเหตุนี้แล ปัญญาเท่านั้นเป็นเหตุบรรลุนิพพานซึ่งเป็นที่สุดแห่งภพในโลกนี้ จึงประเสริฐกว่าทรัพย์^{๓๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้อธิบายไว้ว่า ธรรม ว่าสาระและความมุ่งหมายในธรรมของ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ อันเป็นมรรคใน มัชฌิมาปฏิปทานั้นมิใช่เป็นมรรคาที่มุ่งเน้นสำหรับภิกษุสงฆ์เท่านั้น หากแต่กินความกว้างขวางครอบคลุมทั้งระบบพรหมจรรย์ และที่จะต่อเน้นให้เห็นชัดเจนก็คือ ศีล มิใช่หมายถึงความประพฤติดีงาม สุจริตทั้งกายและวาจาเท่านั้น แต่หมายถึงอาชีวะสุจริตด้วย^{๓๘}

^{๓๕} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕.

^{๓๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๓๓.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๖๙-๓๗๑

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๖๗.

๓.๑.๓. กัลยาณมิตตตา

กัลยาณมิตตตา เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งว่าด้วยการคบคนดีเป็นมิตร รู้จักเสวนาคบหา ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือกเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่าง ท่านผู้รู้ผู้ทรงธรรม ผู้ที่มีความสามารถ นำคบเคารพนับถือ กราบไหว้บูชา มีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อำชีพการงาน

กัลยาณมิตตตา ทางด้านพระพุทธศาสนาตามหลักธรรม คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับทิวชาณว่า กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจริญ สันทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งศีล หรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาศีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตาดังความปรากฏในปฐมมิตตสูตร แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต ความตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ เป็นผู้ควรเสพองค์ ๗ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. ให้สิ่งที่ให้ได้อย่าง
๒. ทำสิ่งที่ทำได้ยาก
๓. อดทนถ้อยคำที่อดทนได้อย่าง
๔. เปิดเผยความลับแก่เพื่อน
๕. ปิดความลับของเพื่อน
๖. ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ
๗. เมื่อเพื่อนสิ้นโภคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่น^{๓๙}

ดังความที่ปรากฏในสังคาลกสูตร แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่าด้วยโทษแห่งการคบมิตรชั่ว ดังนี้

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
๒. เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
๓. เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
๔. เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
๕. เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย
๖. เขามีโจรเป็นมิตรสหาย^{๔๐}

^{๓๙} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๕๖.

^{๔๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

๑) ขรवासธรรม ๔

ขรवासธรรม ๔ คือ ธรรมสำหรับขรवास ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ๔ ประการดังนี้

๑. สัจจะ ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริ่งใจ พุดจริง ทำจริง
๒. ทมะ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัยแก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา
๓. ขันติ ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นใจในจุดหมาย ไม่ท้อถอย
๔. จาคะ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัวอีกหลักธรรมหนึ่งของการประพฤติตนเป็นมิตรที่ดี คือ พรหมวิหาร ๔ คือ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ ธรรมที่ต่อมิได้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ได้แก่

๑. เมตตา ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ในใจอันจะปลดปล่อยบำบัดทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตใจ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุขเจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตนผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษารัษฎธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม

๒) มงคลสูตร ๓๘

มงคลสูตร เป็นอีกหนึ่งหลักธรรมซึ่งเป็นธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญเรียกเต็มว่า อุดมมงคล คือมงคลอันสูงสุด ดังตัวอย่างคำสอนที่ว่า ปุชา จ ปุชะนียาน หมายถึง บูชาคนที่ควรบูชา ในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ พระสุตตันตปิฎก ได้แสดงเรื่องนี้ไว้ว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นนั้น เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปร่งรัศมีให้สว่างไปทั่ว

พระเชตะวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่าเทวดาและมนุษย์จำนวนมาก ต่างมุ่งหวังความสุขสวัสดีร่วมกันคิดถึงเรื่อง
มงคล ขอพระองค์ตรัสบอกมงคลอันสูงสุดด้วยเถิด.พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบดังนี้

- (๑) การไม่คบคนพาล
- (๒) การคบแต่บัณฑิต
- (๓) การบูชาคนที่ควรบูชา
- (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
- (๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน
- (๖) การตั้งตนไว้ชอบ
- (๗) ความเป็นพหูสูต
- (๘) ความเป็นผู้มีศีลปะ
- (๙) วินัยที่ศึกษามาดี
- (๑๐) วาจาสุภาสิต
- (๑๑) การบำรุงมารดาบิดา
- (๑๒) การสงเคราะห์บุตร
- (๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา
- (๑๔) การงานที่ไม่อาภูล
- (๑๕) การให้ทาน
- (๑๖) การประพฤติธรรม
- (๑๗) การสงเคราะห์ญาติ
- (๑๘) การงานที่ไม่มีโทษ
- (๑๙) การงดเว้นจากบาป
- (๒๐) การเว้นจากการดื่มน้ำเมา
- (๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม
- (๒๒) ความเคารพ
- (๒๓) ความถ่อมตน
- (๒๔) ความสันโดษ
- (๒๕) ความกตัญญู
- (๒๖) การพึงธรรมตามกาล
- (๒๗) ความอดทน
- (๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย
- (๒๙) การพบเห็นสมณะ
- (๓๐) การสนทนาธรรมตามกาล
- (๓๑) การเฝ้าลาญบาป
- (๓๒) การประพฤติพรหมจรรย์
- (๓๓) การเห็นอริยสัจ

- (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง
- (๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว
- (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก
- (๓๗) จิตปราศจากอริ
- (๓๘) จิตเกษม

๓.๑.๔ สมชีวิตา

สมชีวิตา เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งว่าด้วยการเลี้ยงชีวิตพอดี รู้จักกำหนดรายได้รายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ ไม่ให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือยให้รายได้เหนือรายจ่ายมีประหยัดเก็บไว้

กล่าวคือ สมชีวิตา เป็นการเลี้ยงชีวิตตามสมควร แก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก สมชีวิตาเน้นหนักไปในด้านการเลี้ยงชีวิต คือจักเลี้ยงชีวิตอย่างไร จึงจะจัดว่าเหมาะสม การเลี้ยงชีวิตที่เหมาะสมนั้น จะต่อควรความเป็นอยู่และฐานะของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ การดำเนินชีวิตไปตามกำลังฐานะของตนเอง ไม่ควรทะเยอทะยานให้เกินฐานะตนเองทำให้ชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีความพอดี

สมชีวิตา ทางด้านพระพุทธศาสนาตามหลักธรรม คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับทิมชาณูว่า กุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับเปรียบเหมือนคนชั่งของ หรือลูกมือของคนชั่งของ ยกตราชั่งขึ้นดูก็รู้ได้ว่า ต่อดลลงเท่านี้ หรือเพิ่มขึ้นเท่านี้ ฉันท กุลบุตรก็ฉันทนั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนักไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับน้อย แต่เลี้ยงชีพอย่างฟุ่มเฟือย ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่ากุลบุตรผู้นี้ใช้จ่ายโภคทรัพย์เหมือนคนกินผลมะเดื่อ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับมาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคือง ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า กุลบุตรผู้นี้จักตายอย่างไม่สมฐานะ แต่เพราะกุลบุตรนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ นี้เรียกว่า สมชีวิตา^{๔๑}

ดังคำกล่าวที่ปรากฏในทิมชาณสูตร แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต ความมีดังนี้

พหุคัมปะชชะ โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ ไม่มีทางเสื่อม ๔ ประการ คือ

- ๑) ไม่เป็นนักเลงหญิง
- ๒) ไม่เป็นนักเลงสุรา
- ๓) ไม่เป็นนักเลงการพนัน
- ๔) ไม่เป็นผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว

^{๔๑} อย.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทาง มีทางไหลออก ๔ ทาง บुरุษพึงเปิดทางไหลเข้า ปิดทางไหลออกของสระน้ำนั้นและผนึกตอตามฤดูกาลเมื่อเป็นเช่นนี้ สระน้ำใหญ่นั้นก็เพิ่มปริมาณขึ้น ไม่เหือดแห้งไปเลย ฉันทใด โภคทรัพย์ก็เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน^{๔๒}

หลักการเกี่ยวกับการเลี้ยงดูชีวิตแต่พอดี พระพุทธศาสนายังได้สอนอีกว่า สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี คือ สุขของคฤหัสถ์^{๔๓}

๑. อตฺติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอ้อมใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอ้อมใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์

๓. อนนฺตสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอ้อมใจ ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพาสไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอ้อมใจ ว่าตนมีความประพาสสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใคร ๆ ดิเสียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

นอกจากที่แบ่งเป็น ๔ อย่างข้างต้นนั้นแล้ว ความสุข ซึ่งจัดเป็นสิ่งยอดปรารถนาของมนุษย์ทั้งหลายยังจำแนกได้อีกเป็น ๒ อย่าง ตามสภาพที่เกิดขึ้น คือ ๑) กายิกสุข สุขที่เกิดขึ้นทางกาย และ ๒) เจตสิกสุข สุขที่เกิดขึ้นทางใจ ซึ่งความสุขทั้งสองนี้พระพุทธศาสนาถือว่าความสุขทางใจสำคัญกว่าความสุขทางกายดังพุทธพจน์ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ว่าสุข ๒ อย่าง คือ ๑.สุขทางกาย ๒.สุขทางใจ บรรดาสุข ๒ อย่างนี้ สุขทางใจเป็นเลิศ”ที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า หลักการเกี่ยวกับความพอเพียงในพระพุทธศาสนามีอยู่ว่า จะต่อบริโภคด้วยหลักการที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วน แยกกายรอบคอบ รอบด้าน คำนึงถึงหลักคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม พิจารณาด้วยปัญญาก่อนแล้วจึงบริโภคใช้สอยตามหลักของการบริโภคปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค ดังที่พระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะไว้อย่างน่าสนใจว่า “คุณค่าแท้นั้นนอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของกุศลธรรม เช่น ความมีสติ เป็นต้น ทำให้พ้นจากความเป็นทาสของวัตถุเพราะเป็นการเกี่ยวข้องกับปัญญา และมีขอบเขตอันเหมาะสม มีความพอเหมาะพอดี ต่างจากคุณค่าพอกเสริมด้วยตัณหา ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้อกุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฎฐิ ตลอดจนการยกตนข่มผู้อื่นเจริญขึ้น ไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน ตัวอย่างเช่นอาหารที่กินด้วยปัญญาเพื่อคุณค่าแท้มีหนึ่งราคาสิบบาท อาจมีคุณค่าแก่ชีวิตร่างกายมากกว่าอาหารมีอเดียวราคาหนึ่งพันบาทที่กินด้วยตัณหาเพิ่มเสริมราคาของตัวเองตน และหน้าซำอาจเป็นอันตรายแก่ร่างกาย”^{๔๔}

พหุคัมปัชชะธรรม ๔ ประการ อีกตัวอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น อันจะสำเร็จด้วยธรรม ๔ ประการ

^{๔๒} อด.อญฺจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๒๔-๓๒๕.

^{๔๓} อด.จตุก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๙๐

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑/๑๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘/๑๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๔/๑๑๓.

รวมทั้งสมชีวิตา ดังความที่มีปรากฏในทีฆชาณสูตร แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต ความตอนหนึ่งว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ เป็นกามโภคี อยู่ครองเรือนนอน เปียดยศ ใช้จันทร์ของชาวากาสี ทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ยินดีทองและเงิน ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้เพื่อสุขในภพนี้และเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้าแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พหุคัมภีชชะธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้แก่กุลบุตร” ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น)
๒. อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา)
๓. กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี)
๔. สมชีวิตา (ความเป็นอยู่อย่างเหมาะสม)^{๔๕}

เรื่องการรู้จักพอประมาณการใช้จ่ายนี้เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการ “พอเพียง” เป็นเรื่องของจิตใจและการยับยั้งใจมิให้ตกเป็นทาสของวัตถุและสิ่งยั่วเย้าความกระหายและความต้องการต่าง ๆ อย่างไม่รู้ก็ตามความพอประมาณและความพอดีของบรรพชิต ก็สามารถที่จะนำมาเป็นแนวทางในการบริโภค ไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือคฤหัสถ์ ๆ ของฆราวาสก็ได้ หากการบริโภคนั้นเป็นไปเพื่อคุณภาพของชีวิต คือจุดที่ความพึงพอใจบรรจบกับคุณภาพของชีวิต ในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการพอประมาณในการบริโภคเป็นอย่างมาก แสดงให้เห็นถึงความพอประมาณ ประหยัด มัธยัสถ์ ความไม่ฟุ้งเฟ้อ สุรุ่ยสุร่าย ประหยัดอดออม

อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับความพอเพียงนั้น มนุษย์จะต่อระวังความพอเพียงทางด้านจิตใจที่เรียกว่าสันโดษด้วย เพราะความสุขสบายจะทำให้เฉื่อยชา ไม่ขยัน ต่อยึดหลักของพระพุทธศาสนาที่ว่า ให้สันโดษในวัตถุ แต่ไม่ให้สันโดษในกุศลธรรม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอุပ္ปายาสสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรารู้ทั่วถึงธรรม ๒ ประการ คือ ๑.ความไม่สันโดษเพียงแค่กุศลธรรมทั้งหลาย ๒.ความไม่ทอดทิ้งในการบำเพ็ญเพียร^{๔๖} กล่าวคือ ในการดำเนินชีวิตในสังคมนั้น ให้พอเพียงทางเศรษฐกิจหรือวัตถุแต่ไม่ให้พอเพียงทางด้านปัญญา การพัฒนาจิตใจให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป อีกประเด็นหนึ่งคือความพอเพียงยึดหลักทางสายกลาง คือไม่มากจนเกินไปไม่น้อยจนเกินไป ในการดำรงชีวิตให้สามารถพึ่งตนเองได้ ในทางพระพุทธศาสนาเปรียบได้กับหลักธรรมที่ว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดปัญหา ไม่ติดข้อง ดังตัวอย่างหนึ่งเกี่ยวกับความสันโดษที่ปรากฏในจูฬหัตถิปโทปมสูตร แห่งคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ความตอนหนึ่งว่า

ภิกษุนี้เป็นผู้สันโดษด้วยจิรวพอกุมาร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอไป ณ ที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันที นกมีปีกจะบินไป ณ ที่ใด ๆ ก็มีแต่ปีกของมันเป็นภาระบินไป แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น

^{๔๕} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๙/๑๒๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๐๔/๔๕๓.

เหมือนกัน เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอกุ้มร่างกายและบิณฑบาตพอกุ้มท้อง เธอจะไป ณ ที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันที ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสัจสี่ขั้นนี้แล้ว ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษภายในอีกตัวอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดถึงประโยชน์ของการเลี้ยงชีวิตแต่พอดี คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย หารายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ ดังปรากฏในโภกสูตร แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ความตอนหนึ่งว่า

โภกทรัพย์มีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ

๑. บุคคลอาศัยโภกทรัพย์จึงบำรุงตน บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ
๒. บุคคลอาศัยโภกทรัพย์จึงบำรุงบิดามารดา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ
๓. บุคคลอาศัยโภกทรัพย์จึงบำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ
๔. บุคคลอาศัยโภกทรัพย์จึงบำรุงมิตรอำมาตย์ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ
๕. บุคคลอาศัยโภกทรัพย์จึงบำเพ็ญทักษิณาในสมณะพราหมณ์ซึ่งมีผลมากเป็นไปเพื่อให้ได้อรรถมนต์ มีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์” สุขของคฤหัสถ์ ถือเป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่ควรยึดถือปฏิบัติ เพื่อให้เกิดสุข คือ สุขของชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่ำเสมอ สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี ได้แก่

๑. อัตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนมีโภกทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม
 ๒. โภกสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยงและบำเพ็ญประโยชน์
 ๓. อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่ม ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร
 ๔. อนวัชสุข สุขเกิดจากความประพาสไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจ ว่าตนมีความประพาสสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใคร ๆ ตีเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ
- อีกหลักธรรมหนึ่งที่ควรยึดถือปฏิบัติคือสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมของสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี ได้แก่

๑. ธัมมัญญตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการรู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎแห่งเหตุผล และรู้จักหลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต่อกระทำเหตุอันนี้ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้น ๆ เป็นต้น
๒. อัตถัญญตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓. อัตตัญญูตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้นว่าโดยฐานะ ภาวะเพศ กำลังความรู้ความสามารถ ความถนัดและคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เเท่าไร อย่างไร แล้วประพจน์ให้เหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔. มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภชนาหาร พราหมณ์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕. กาลัญญูตา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่ควรหรือจะต่อใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงานหรือปฏิบัติการต่าง ๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

๖. ปริสัณญูตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจที่ประชุมประพจน์ต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต่อทำกิจอย่างนี้ จะต่อพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

๗. บุคคลัญญูตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอรรถาธิบายความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น^{๔๗}

๓.๒ หลักทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

ทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน หมายถึงประโยชน์อันพึงได้รับจากการประกอบกิจการหรือมีอาชีพที่สุจริตถูกต้องทั้งทางกฎหมายและศีลธรรม ผลประโยชน์ที่ได้จากการประกอบกิจนั้น เป็นผลที่ได้ทันตาเห็นไม่ต่อรอถึงภายภาคหน้า ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการประกอบกิจ อาจจะเป็นเงิน สิ่งของ ชื่อเสียง เกียรติยศ การยกย่องสรรเสริญ หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นผลประโยชน์อาจเป็นวัตถุหรือผลตอบแทนทางด้านจิตใจก็ได้ อาจเป็นสิ่งที่บุคคลทั่ว ๆ ไปปรารถนา การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะได้มาซึ่งประโยชน์นั้น จะต่อแสวงหาอย่างมีหลักการและมีแผนการ ซึ่งหลักการและแผนการนี้ เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน อันมีอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) ความขยันหมั่นเพียร (๒) การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด (๓) คบคนดีเป็นมิตร และ (๔) เลี่ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ จากความหมายของ ทิวฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกรรม ๔ ทั้งข้อนี้ เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความขำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตรา หาอุปายวิธีสามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๒๖๔, อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๑๔

๓. กัลยาณมิตตตา (คบคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนา
สำเหนียกศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

๔. สมชีวิตา (มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ผิดเคื่องหรือฟุ่มเฟือย ให้อยู่ได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ หลักความสำคัญของการปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ต่อตนเอง

อานิสสของการปฏิบัติตนตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ

เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัส ประกอบด้วยหลักการ หลักวิชาการหลักธรรมมากมาย สำหรับหลักธรรมทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ ตรงกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัส ในส่วนที่ว่า “จะต่อเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรมซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ และในส่วนที่ว่า “ต่อมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน”

หลักธรรมข้ออุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความเพียร) ในทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ มีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีความอดทนและความเพียร ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

หลักธรรมข้ออารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) ในทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ มีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีการประกอบอาชีพซื่อสัตย์สุจริตและความรอบคอบในการใช้ชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำรัส

หลักธรรมข้อกัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ในทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ มีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี การมีเพื่อนที่ดีก็ทำให้มีระบบภูมิคุ้มกันที่ดีสอดคล้องตรงกัน

หลักธรรมข้อสมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม) ในทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ มีหลักการตรงกับแนวทางชี้แนะให้ประชาชนมีสำนึกในคุณธรรม และมีความรอบรู้ที่เหมาะสม ซึ่งเมื่อประชาชนประพฤติปฏิบัติก็จะเกิดการประกอบสัมมาอาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต รอบคอบในการรักษาทรัพย์ใฝ่ดีมีกัลยาณมิตรทำให้ชีวิตความเป็นอยู่สมดุล เหมาะสม เรียบง่าย พอเพียง ไม่ฟุ้งเฟ้อ

๓.๓ หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

หลักอริยบท ๔

อริยบท มีอธิบายว่า ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี กิริยาที่สำเร็จ กิริยาที่ สำเร็จด้วยดี ความสำเร็จ ความได้เฉพาะ ความสำเร็จด้วยดี ความถูกต้อง การทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ธรรมเหล่านั้น คำว่า อริยบท มีอธิบายว่า เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธของบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น (ผู้ได้ธรรมที่มีฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา) คำว่า เจริญอริยบท มีอธิบายว่า

วิธีปฏิบัติบาท ภิกษุเจริญอธิภาตที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิและปธานสังขาร เป็นอย่างไร ถ้าภิกษุทำ วิริยะให้เป็นอธิบดีแล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า วิริยะสมาธิ ภิกษุนั้น สร้างฉันทะ พยายาม ปราบภควาเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายามปราบภควาเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สร้างฉันทะ พยายามปราบภควาเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายามปราบภควาเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิกษุภิกษุ ใพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ธรรมเหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร ประมวลย่อวิริยะสมาธิ และปธาน สังขารเข้าเป็นอย่างเดียวกัน จึงนับได้ว่าวิริยะสมาธิและปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

จิตตธิติบาท ภิกษุเจริญอุทฺธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร เป็นอย่างไร ถ้าภิกษุทำ จิตให้เป็นอธิปัตติแล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า จิตตสมาธิ ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ พยายาม ปราบภวคามเพียร ประครองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายามปราบภวคามเพียร ประครองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สร้างฉันทะ พยายามปราบภวคามเพียร ประครองจิตมุ่งมั่น เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายามปราบภวคามเพียร ประครองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิกษุภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้ว ธรรมเหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร ประมวลย่อจิตตสมาธิ และปธานสังขารเข้าเป็นอย่างเดียวกัน จึงนับได้ว่าจิตตสมาธิและปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

วิมังสีติบาท ภิกษุเจริญอุทติบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร เป็นอย่างไร ถ้าภิกษุทำ วิมังสาให้เป็นอุทติบาทแล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ พยายาม ปราบระกความเพียร ประครองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายามปราบระกความเพียร ประครองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สร้างฉันทะ พยายามปราบระกความเพียร ประครองจิตมุ่งมั่น เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น สร้างฉันทะ พยายามปราบระกความเพียร ประครองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิกขุโณภพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ธรรมเหล่านี้เรียกว่าปธานสังขาร ประมวลย่อ วิมังสาสมาธิและ ปธานสังขารเข้าเป็นอย่างเดียวกันจึงนับได้ว่าวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายว่า อิทธิบาทแยกเป็น อิทธิ แปลว่า ความสำเร็จ บาท แปลว่า ฐาน เจริญ ดังนั้นอิทธิบาทจึงแปลว่า รากฐานแห่งความสำเร็จ ซึ่งมี ๔ อย่างคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา^{๔๘}

พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายว่า อิทธิบาท ๔ ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จมี ๔ อย่าง คือ ฉันทะ มีความพอใจ มีใจรัก คือ พอใจที่จะทำสิ่งนั้น และทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดี แห่งกิจกรรมหรืองานที่ทำ มิใช่สักว่าทำให้เสร็จๆ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร วิริยะ พากเพียรทำ คือ ขยันหมั่น ประกอบหมั่น กระทำสิ่งนั้น ด้วยความพยายามเข้มแข็ง

อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง ไม่ท้อถอย จิตตะ เอาใจฝึก ฝึ คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำนั้น ด้วยความคิดไม่ ปล่องใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ใช้ความคิดเรื่องนั้นบ่อยๆ เสมอๆ วิมังสา ใช้ปัญญา สอบสวน คือ หมั่น ใช้ ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งย่อนเกินเลยบกพร่องขัดข้อง เป็น ต้น แปลให้ง่ายตามลำดับว่า “มีใจรัก พากเพียรทำ เอาใจฝึก ฝึใช้ปัญญา สอบสวน”^{๔๙}

พุทธสูตร เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเพราะเจริญอิทธิบาท ดุริยภิกขุทั้งหลาย อิทธิ บาท ๔ เหล่านี้ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปธานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยะสมาธิ จิตตสมาธิ วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ดุริยภิกขุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล เขาจึงเรียกตถาคตว่าพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า

ญาณสูตร พระพุทธเจ้าเจริญอิทธิบาท ๔ ดุริยภิกขุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสง สว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่เป็นอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารนี้นั้นแล อันเราควรเจริญ อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารนี้นั้นแล อันเราเจริญแล้ว^{๕๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายอิทธิบาท ๔ ว่าคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมายมี ๔ อย่าง^{๕๑} คือ

๑. ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป

๒. วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่น ประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง

๓. จิตตะ ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำในสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝึไม่ปล่อยให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้สิ่งที่ทำ

^{๔๘} พุทธทาสภิกขุ, **การงานที่เป็นสุข**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๙.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, พิมพ์ ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๔๒ .

^{๕๐} พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๙, **อิทธิบาทวิภังค์ สุตตันตภา ขณีย์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗๑ – ๒๗๓.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์รวมเล่ม ๓ ภาค ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๐/๒๓๑.

๔. วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่น ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจหา เหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

จากรามาศ เรื่องสุวรรณ ได้สรุปหลักอิทธิบาท ๔ ไว้ว่า เป็นหลักแห่งการประกอบกิจการงาน ใดๆ ให้สำเร็จ ประกอบด้วย ฉันทะ คือ ความพอใจและรักที่จะทำในงานนั้นๆ วิริยะ คือ ความ พากเพียรในการทำงานอย่างไม่ย่อท้อจนงานสำเร็จ จิตตะ คือ การตั้งใจทำงานหมั่นตรวจตรางานอยู่เสมอ เอาใจใส่ในสิ่งที่ทำไม่เอาใจไปคิดในเรื่องอื่น วิมังสา คือ การคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับงานที่ทำ ใช้ สติปัญญาคิดใคร่ครวญข้อดีข้อเสีย และปรับแก้อย่างมีเหตุผล^{๕๒}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้คำแปลของอิทธิบาท ๔ ไว้ ๒ ทาง คือ หนึ่ง แปลว่า ข้อปฏิบัติ ที่ให้รู้ฤทธิ์ (Basic of Psychic Power) อีกอย่างหนึ่งแปลว่า ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จ (Low of Success) และสุชีพ ปุญญานุภาพ (๒๕๓๙: ๖๗๖) ได้ให้ความหมายอิทธิบาท ๔ ไว้ดีกว่า เป็นคุณ ให้ บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่าง ได้แก่ ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น วิริยะความเพียร จิตตะ เอาใจ ใส่ วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน^{๕๓}

บุญมี แท่นแก้ว กล่าวว่า ตามหลักพุทธศาสนากล่าวไว้ว่าผู้หวังความเจริญควรปฏิบัติใน ธรรมอันเป็นเครื่องนำไปสู่ความเจริญ หรือสำเร็จตามความประสงค์ หมายความว่าเมื่อต้องการความ เจริญก้าวหน้าต้องสร้างเหตุผลเพื่อให้เกิดผลนั้น ๆ เพราะผลย่อมมาจากเหตุ การสร้างเหตุจนถึงแม้จะ ยากยิ่งเพียงใด หากใช้คุณธรรมเข้าสนับสนุนแล้วจะสำเร็จตามความประสงค์ได้ คุณธรรมที่จะช่วย ให้สำเร็จหรือความเจริญก้าวหน้าดังประสงค์ คือ อิทธิบาท ๔^{๕๔}

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย กล่าวว่า อิทธิบาท ๔ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย หรือ หนทางแห่งการดำเนินชีวิตไปสู่ความสำเร็จ ความถูกต้อง และการเข้าถึงประโยชน์สุข นอกจากนี้ อิทธิบาทยังเป็นธรรมที่อนุโลมได้ว่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่การงานของ บุคคล เช่น ประสบความสำเร็จทางการเรียน การประกอบอาชีพการดำรงชีวิต เป็นต้น^{๕๕}

ปริญญ์ จงวัฒนา กล่าวว่า อิทธิบาท ๔ คือ คุณธรรม ๔ ประการที่เป็นฐานนำไปสู่ ความสำเร็จ^{๕๖} ดังนี้

๑. ฉันทะ ความพอใจ ความพึงใจที่จะกระทำกิจใด ๆ เพื่อที่ให้ได้รับผลสำเร็จตาม ปรารถนา

๒. วิริยะ ความเพียร คือ มีความขยันหมั่น เพียรที่จะกระทำกิจใด ๆ ที่ได้ตั้งปรารถนาไว้ แล้วและได้มีความพอใจ พึงใจ กระทำแล้วให้สำเร็จลุล่วงตามปรารถนา

^{๕๒} จาตุมาศ เรื่องสุวรรณ, พันเอก, การสังเคราะห์แบบจำลองการสอนวิชาชีพช่างตามหลักอิทธิบาท ๔ ของพลทหารในส่วนสนับสนุนกองบัญชาการทองทัพบก ,**ปริญญาคุณปฏิบัณัติต** **ปร.ด.** อาชีวศึกษา, (บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ถ่ายเอกสาร,๒๕๔๘), หน้า ๓๕.

^{๕๓} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๔๑), หน้า ๑๙.

^{๕๔} บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์,๒๕๓๙), หน้า ๑๔๒.

^{๕๕} สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย,ผศ.ดร, “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์”, **สารนิพนธ์พุทธ ศาสตร์บัณฑิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๑๕๕๐), หน้า ๒๓๘ .

^{๕๖} ปริญญ์ จงวัฒนา, **พุทธธรรมเพื่อกลายมิต**, (กรุงเทพมหานคร: บจก. ศิลปสยามบรรจภัณฑ์ และการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๔ – ๑๔๕.

๓. จิตตะ จิตจจ่อ คือ มีสติ มีสมาธิ ในการที่จะกระทำกิจใด ๆ ที่ตั้งปรารถนาไว้แล้วได้ มีความพอใจ พึงใจก่อกิจกรรมนั้นแล้วได้ใช้ความเพียรพยายามแล้ว ก็ต้องใช้กำลังใจ กำลังความคิด กำลังสติปัญญา และสมาธิ ไม่หันเหไปทางอื่น การกระทำกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามปรารถนา

๔. วิมังสา ความไตร่ตรอง ทดสอบ ทดลอง พินิจพิจารณา เมื่อกระทำสิ่งใด ๆ แล้วย่อมประสบปัญหา ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ก็ต้องใช้การใคร่ครวญพิจารณาถึงปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นด้วยอุบาย ปัญญา ตั้งข้อสมมติฐานเป็นเหตุ เพื่อที่จะหาปัจจัยองค์ประกอบในสิ่งที่ตนรู้มาเป็นข้อเปรียบเทียบเชิง กระทบ เพื่อที่จะสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ และทำการทดสอบทดลอง สามารถให้ผลได้จริงตามที่ตั้งข้อสมมติหรือไม่ กระทำซ้ำแล้วซ้ำอีกจนมีความแน่ใจ จนสามารถประสบกับความสำเร็จได้ตามปรารถนาตั้งใจ

หลักพรหมวิหาร ๔

ในคัมภีร์สำคัญคือ พระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายของหลักพรหมวิหาร ๔ คือหลักธรรม หรือสิ่งเป็นภาวะเกื้อกูลให้ดำรงอยู่ในภาวะของ พระพรหม^{๕๗} อันหมายถึง ธรรมสำหรับพระพรหมเป็น ที่อยู่ของจิตใจ ประกอบด้วย ๔ ข้อ เรียกว่า พรหมวิหารธรรม หลักธรรมดังกล่าวนี้ยังเป็นประโยชน์ ต่อคนทั่วไปผู้ปฏิบัติหน้าที่การงานไม่ว่าจะทำอะไร ทั้งผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา เพราะ พรหมวิหารนี้เป็นธรรมสำหรับพรหมหรือผู้ประเสริฐ ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระ พรหมเป็นผู้สร้างโลก เป็นเทพเจ้าผู้บันดาลสิ่งทั้งหลาย พระพรหมจึงเป็นผู้ประเสริฐ แต่ในทาง พระพุทธศาสนาถือว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และอภิบาลโลกด้วยการประพฤติปฏิบัติตน ตามหลักพรหมวิหารธรรมก็เชื่อว่าเป็นพรหมได้ในภาวะขณะที่ดำรงตนเป็นมนุษย์

คำว่า “พรหมวิหาร” มาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “พรหม + วิหาร = พรหมวิหาร แปลความตามรูปศัพท์ว่า พรหม มี ๖ อุปสรรค หร ธาตุ ในความหมาย ทรณ ซึ่งแปลว่า เป็นอยู่^{๕๘} การนำไป และคำว่า “วิหาโร” มีอรรถวิเคราะห์ตามรูปศัพท์ว่า “วิหริติ เตนาคติ วิหาโร (ชโน) แปลว่า “ขณยอมอยู่ด้วยธรรมนั้น เหตุุนั้น ธรรมนั้น เชื่อว่าเป็นเครื่องอยู่แห่งชน” (ณ ปัจจัยในกิตติกิจปัจจัย ปัจจัยแห่งนามกิตติ เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ) ดังนั้นคำว่า “พรหม + วิหาโร = พรหมวิหาโร เป็น ศัพท์สมาส เมื่อนำสองศัพท์มารวมกัน ตามหลักทางภาษาบาลี จึงเป็นรูปศัพท์ว่า “พรหมวิหาร” จึง หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม^{๕๙} หรือธรรมประจำใจของพรหมในศาสนาพราหมณ์ เชื่อว่า พรหมเป็น เทพเจ้าสูงสุดที่สร้างโลก และอภิบาลโลก แต่ทัศนะของพระพุทธศาสนา ถือว่า “มนุษย์ทุกคนมีส่วนรับผิดชอบในการสร้างสรรค์ และอภิบาลสังคมด้วยเหตุนี้ ทุกคนจึงพึงทำตัวให้เป็นพรหม หรือมีคุณธรรมความเป็นพรหม และปฏิบัติในลักษณะนี้ เป็นการสร้างสรรค์ตน ด้วยหลักพรหมวิหาร

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^{๕๘} หลวงเทพรัตนคุณิษฐ (ทว ธรรมธัช ป.๙), ธาตุบัญญัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๒๙.

^{๕๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๒๑.

และ นำมาใช้กับมนุษย์และสังคมในฐานะที่มนุษย์สามารถสร้างสรรค์และอภิบาลโลกได้ด้วยมนุษย์
เอง^{๖๐}

ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ฉบับภาษาไทย อธิบายถึงพรหมวิหาร ๔ คือ ธรรม
เครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่
ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติ ตนต่อมนุษย์
สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ^{๖๑}

ในคัมภีร์มหาอิทธิมัตถสังคหิกกา ได้กล่าวไว้ว่า เทวดาทั้งหลายที่มีความเจริญด้วยคุณ
พิเศษ มีมาน เป็นต้น อันเป็นสิ่งที่ประณีตมาก ฉะนั้น เทวดาเหล่านั้น ชื่อว่าพรหม^{๖๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารธรรมไว้ใน
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอัน
ประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความ
ประพฤติ จึงจะชื่อว่า ดำเนินชีวิตแบบหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ นอกจากนี้ พรหม
วิหาร ยังมีความหมายที่สามารถแปลอีกในหนึ่งว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของ พรหม, ธรรมเป็นเครื่องอยู่
อย่างพรหม, หรือธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วย พรหมหรือเป็นเครื่องอยู่ของท่าน
ผู้มีคุณยิ่งใหญ่^{๖๓}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารธรรมไว้ว่า พรหม
วิหารธรรม หมายถึง บุคคลผู้มีคุณธรรมครบถ้วนบริบูรณ์เท่านั้น^{๖๔}

ดังนั้นพรหมวิหารมีความหมายเกี่ยวกับพรหมวิหารว่า เจริญแล้วด้วยคุณพิเศษเหล่านั้น
จึงชื่อว่าพรหม อีกอย่างหนึ่งท้าวมหาพรหมกิติ พระตถาคต กิติ พรหมกิติ มารดาบิดากิติ สิ่ง
ที่ประเสริฐกิติ ท่านก็เรียกว่า พรหม และพรหมวิหารนี้สามารถนำไปใช้ได้กับทุกคน หน่วยงาน องค์กร
สถาบัน พรหมวิหาร จึงหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจ ของพรหม หรือ
ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ ประเสริฐบริสุทธิ์
ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักของจิตใจและกำกับความประพฤติ หรือเป็นธรรมที่ใช้ ในการยึดเหนี่ยวจิตใจ
ของผู้ปกครอง ท่านผู้ใหญ่ ถ้าปฏิบัติตนโดยใช้พรหมวิหารเป็นเครื่องมือใน การดำเนินชีวิตแล้ว จึงจะ
ชื่อว่า ได้ดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบ

^{๖๐} แสง บุญเฉลิมวิภาส, **รวมคำบรรยายหลักวิชาชีพนักกฎหมาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔
(กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖.

^{๖๑} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๑๙๐/๗๕.

^{๖๒} พระสังฆธรรมโชติกะ อัมมาจริยะ, ปรมัตถ โชติกะ, **มหาอิทธิมัตถสังคหิกกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๖.

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่
๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เอส.อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๔- ๑๒๕.

^{๖๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พระในบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเสียง,
๒๕๔๓), หน้า ๙.

ความเป็นมาของหลักคำสอนพรหมวิหาร

พรหมวิหารปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ เมตตาสูตฺร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปเยี่ยมชาวโกลิยะ และได้แสดงธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ ดังความปรากฏดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกลิยะ ชื่อ หลิตทวสนะ แคว้นโกลิยะ ครั้นในเวลาเช้า ภิกษุหลายรูปครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังหลิตทวสนนิคม ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “การเที่ยวไปบิณฑบาตในหลิตทวสนนิคมยังเข้านัก ทางที่ดีเราทั้งหลายควรจะเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชก”

ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นจึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชก ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร พวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชกได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิดภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิรณ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ๑- ทิศเบื้องล่าง ๒- ทิศเฉียง ๓- แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพศาล เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยกรุณาจิตอันไพศาล เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยมุทิตาจิตอันไพศาล เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพศาล เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่”

“แม้แต่เราทั้งหลายก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละนิรณ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ฯลฯ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพศาล เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรมเทศนาหรืออนุสาสนีนี้คือ ธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับธรรมเทศนาของพวกเรา หรืออนุสาสนีของพระสมณโคดมกับอนุสาสนีของพวกเราจะผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร”

“ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นไม่ยินดี ไม่คัดค้านภาษิตของอัญญเดียรธีย์ปริพาชกเหล่านั้น ลุกจากอาสนะจากไปด้วยคิดว่า “เราทั้งหลายจักรู้ชัดเนื้อความแห่งภาษิตนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค”

“ภิกษุเหล่านั้นครั้งเที่ยวไปบิณฑบาตในหลิตทวสนนิคม กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่

สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเช้านี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายครองอันตราวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตในหลัทธิวาสสนิกม ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า การเที่ยวไปบิณฑบาตในหลัทธิวาสสนิกมยังเข้านัก ทางที่ดี เราทั้งหลายควรจะเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชก”

“ครั้งนั้นแล ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงได้เข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชกได้ สันทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรพวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชกได้กล่าวกับข้าพระองค์ทั้งหลายดังนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิรณ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ฯลฯ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพศาล เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียนอยู่”

“แม้แต่เราทั้งหลายก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละนิรณ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลังปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ฯลฯ มีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพศาล เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรมเทศนาหรืออนุสาสนีนี้ คือธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับธรรมเทศนาของพวกเรา หรืออนุสาสนีของพระสมณโคดมกับอนุสาสนีของพวกเราจะผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร”

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ยินดี ไม่คัดค้านภาษิตของอัญญเดียรธีย์ปริพาชกเหล่านั้น ลูกจากอาสนะจากไปด้วยคิดว่า เราทั้งหลายจักรู้ชัดเนื้อความแห่งภาษิตนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชกมีวาทะอย่างนี้ เธอทั้งหลายควรถามอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด อนึ่ง กรุณาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด อนึ่ง มุทิตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด อนึ่ง อุเบกขาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด” พวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชกถูกถามอย่างนี้แล้วจักไม่สามารถตอบได้ จักถึงความลำบากอย่างยิ่ง ซ่อนเพราะเหตุไร เพราะพวกอัญญเดียรธีย์ปริพาชกถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย ภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เรายังไม่เห็นบุคคลที่จะทำจิตให้ยินดีได้ด้วยการตอบปัญหาเหล่านี้ เว้นตถาคตหรือสาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากคำสอนของตถาคตนี้

เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหระคด้วยเมตตา ฯลฯ ๗. เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหระคด้วยเมตตา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอส

สิ่งปฏิกุศลและสิ่งไม่ปฏิกุศลนั้นอยู่หากเธอหวังว่า เราพึงเว้นสิ่งทั้ง ๒ นั้น คือ สิ่งไม่ปฏิกุศลและสิ่งปฏิกุศลแล้ว เป็นผู้มือุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็เป็นผู้มือุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้ง ๒ นั้นอยู่ หรือ บรรลุอาภิญญาญาณตนมานานอยู่โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร เพราะลวงวิญญูญาณญาณตนมานานโดยประการทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอุเบกขาเจโตวิมุตติว่ามีอาภิญญาญาณตนนานเป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญอันเป็นโลกียะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้”^{๖๕}

ในพระสูตรข้างต้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำให้พระภิกษุเจริญพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ข้อ เพื่อป้องกันไม่ให้พระภิกษุสงฆ์มีความคิดท้อถอยในการประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อดับความทุกข์ โดยทรงอธิบายภาวะของพระพรหมคือภาวะของจิตที่มีความเป็นใหญ่อยู่เหนืออารมณ์ที่มากระทบทั้งหลาย ซึ่งเป็นคุณสมบัติของจิตที่บริสุทธิ์ โดยอาศัยหลักการปฏิบัติตามลำดับขั้นของจิตในการเจริญวิปัสสนาภาวนาไปในตัวเพื่อทำที่สุดของทุกข์ได้

องค์ประกอบของพรหมวิหารธรรม

คุณสมบัติของพระพรหม และคุณสมบัติของมนุษย์ที่ปฏิบัติแล้ว ก็สามารถทำให้มนุษย์มีคุณสมบัติเทียบเท่า พรหม คุณสมบัติของพระพรหม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา คุณสมบัติอันเป็นหลักธรรม ทั้ง ๔ ประการนี้ รวมกันเข้ากลายเป็น พระพรหม คุณสมบัติของมนุษย์ที่ปฏิบัติได้แล้วก็ เทียบเท่ากับพรหม ก็คือ พรหมวิหาร ๔ การที่มุ่งศึกษานี้ จะเห็นได้ว่า ปัจเจกชนที่ประพฤติตาม พรหมวิหาร ถือว่าเป็นผู้ใหญ่ ที่มีส่วนในการสร้างสรรค์โลกและอภิบาลโลก อย่างไรก็ตาม เมื่อทราบถึงคุณสมบัติอันเป็นหลักธรรมของพระพรหม และคุณสมบัติของมนุษย์ที่ทำให้เป็น “พรหม” แล้วควรเข้าใจองค์ประกอบของพรหมได้ง่ายขึ้น และองค์ประกอบของพรหมวิหารแบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๖๖}

พระไตรปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ได้อธิบาย

ทีฆนิกาย มหาวรรค อธิบายถึงพรหมวิหาร ๔ หรือพรหมวิหาร มีองค์ประกอบอยู่ ๔ ประการ คือ ๑) เมตตา มีความรักความปรารถนาดีต่อประชาชนหรือผู้ใดบังคับบัญชา ตลอดถึงคนทุก ๆ คน อยากให้เขามีความสุขและประสบประโยชน์ทั่วหน้ากัน

๒) กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓) มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นประชาชนหรือผู้ใดปกครองตลอดจนถึงคนทุก ๆ คนประสบความสำเร็จ งามยิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีอนุโมทนาด้วย

๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่พลอยทับถมซ้ำเติมเมื่อผู้อื่นมีทุกข์ มีโทษที่ประกอบขึ้นเอง เพราะการกระทำ (กรรม) ของตนเองและได้ช่วยแก้ไขโดยธรรมแล้ว ไม่สามารถที่จะช่วย ได้

^{๖๕} ส. มหา. (ไทย) ๑๙/๒๓๕-/๑๗๔-๑๗๕.

^{๖๖} ประคัลภ์ จันทรโอชา, “การประยุกต์ใช้หลักพรหมวิหารธรรมในการปฏิบัติงานของบุคลากรสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๑๐.

เพราะสรวลวิสัยที่จะแก้ไข ก็ต้องวางใจเป็นกลางสมำเสมอมั่นคงดุจตาชั่ง พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและ วางตน ปฏิบัติตนไปตามความเที่ยงธรรม^{๖๗}

ในเมตตาสหคตสูตร สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงการละนิรณด้วยวิธีการเจริญหลักพรหมวิหารว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณะโคตมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิดภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละนิรณ ๕ ประการอันเป็นความเศร้าหมองแห่งจิตทอนกำลัง ปัญญาแล้ว มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ๑- ทิศเบื้องล่าง ๒- ทิศเฉียง ๓- แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอัน ไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอด ทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอด โลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยกรุณาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยมุทิตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่”^{๖๘}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของพรหมวิหารธรรม หรือ พรหมวิหารมี ๔ ประการ คือ ๑) เมตตา ความจริงใจ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม ดูได้จากสี หน้าที่บ่งบอก คือ ยิ้มแย้มแจ่มใสและดูจากการกระทำที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีดียิ่งๆ ขึ้นไป ๒) กรุณา ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก ยามเห็นผู้อื่นมีความ ลำบากก็ทน อยู่ไม่ได้ ต้องแสดงออกมาด้วยการเข้าช่วยเหลือเจือจุน ด้วยความเต็มใจเสมอ ในทำนอง สุขก็สุขด้วย นั้นเทียว ๓) มุทิตา ความชื่นชมยินดีในความสำเร็จสมหวังของผู้อื่น ไม่แสดงความอิจฉาริษยาด้วย การ ทนดูทนเห็นคนที่เขาดีกว่าตัวไม่ได้ ดูได้จากการไปแสดงไมตรีจิตต่อบุคคลอื่นหรือชื่นชมต่อ ความสำเร็จของผู้อื่นโดยไม่ต้องบังคับใจ^{๖๙}

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ทรงอธิบายองค์ประกอบของพรหมวิหารอย่าง เข้าใจได้ง่ายและเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ของคนทั่วไปไว้ว่า องค์ประกอบของพรหมวิหาร ธรรม หรือ พรหมวิหารมี ๔ ประการ คือ

๑) เมตตา คือ ภาวะของจิตที่มีเยื่อใยไมตรีจิตคิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์ปราศ จาก อาฆาตพยาบาท ซึ่งเครียด โกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบเข้มแข็ง มอง ด้วยสายตา อันแสดงถึงใจที่เอิบอาบด้วยความปรารถนาดีให้มีความสุข ปราศจากความมั่งร้ายที่ เป็นภัยเวรทั้งปวง

^{๖๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^{๖๘} สังยุตต มหาวรรค. ๑๙/๑๒๕/๑๓๔.

^{๖๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๘-๙.

เมตตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีขึ้นภายในจิต วิธีอบรม คือ ระวังใจมิให้โกรธแค้น ขัดเคือง อาฆาตพยาบาท เมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายาม สงบระงับเสีย หัดคิดว่าตัวเองรัก สุข ต้องการความสุขฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นทั้งปวงก็ฉันนั้น เมื่อทำ ความสงบอาฆาตพยาบาทและทำไม ตรีจิตมิตรใจให้เกิดขึ้นได้แล้ว ควรหัดแผ่จิตเช่นนั้นออกไปแก่ คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจงหรือไม่ เจาะจงทั่วไป ด้วยใจที่คิดปรารภนาสุขประโยชน์ดังเช่น คิดว่า “จงอย่ามีเวร อย่ามีเบียดเบียน อย่ามี ทุกข์ มีสุขรักษาตนให้สวัสดิ์เถิด”

ภาวะของจิตที่มีความรักใคร่ปรารภนาให้เป็นสุข ย่อมมีอยู่ในตนและในคนที่ เป็นที่รัก อยู่เป็นปรกติ แต่ยังเจือด้วยราคะเสนหาบ้าง เจือด้วยอาฆาตพยาบาทในผู้อื่นสัตว์อื่น บ้างนี้ จึงนับว่า เป็นภาวะของจิตที่เป็นสามัญธรรมตา พระบรมศาสดาทรงสั่งสอนธรรมให้ ปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่เป็น สามัญธรรมตาให้เป็นธรรม คือ เป็นคนเกื้อกูลขึ้นมา คือ ให้รักใคร่ ปรารภนาสุขดังกล่าวให้เป็นคุณอัน บริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้คับแคบเฉพาะตนและ คนซึ่งเป็นที่รักในวงแคบของตนหรือ จำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่ จำกัดไม่มีประมาณ และให้ปราศจากอาฆาต พยาบาท ทั้งให้บริสุทธิ์จากราคะ สีนหาด้วย เพราะ อาฆาตพยาบาทที่เป็นศัตรูที่ห่างของเมตตา ราคะเสนหาเป็นศัตรูที่ใกล้ของเมตตา ความรักใคร่ที่เป็นสามัญธรรมตาของโลกย่อมเจือด้วยสิ่งทั้งสอง นั้น ทางปฏิบัติอบรมจึงต้องอบรมสิ่งที่มีอยู่เป็น ธรรมตาโลกให้เป็นธรรมขึ้นมา ให้เป็นเครื่องคุ้มครอง โลก ดังภาษิตที่ว่า “โลโกปตถมกิกา เมตตา เมตตาธรรมเป็นเครื่องคุ้มครองโลก”

ฉะนั้น จึงได้มีพุทธสุภาษิตตรัสสอนไว้ให้ยกตนเป็นพยาน หรือเป็นอุปมาแปล ความหมายว่า “ตนเองหาคิดค้นด้วยใจไปทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบว่าใครจะเป็นที่รัก ไปกว่าตนในที่ใดๆ ตนของคนอื่นทั้งหลายก็เป็นที่รักมากมายของเขาเหมือนอย่างนั้น เพราะ เหตุนั้นผู้ที่รักตนจึงไม่ควร เบียดเบียนผู้อื่น” และให้ยกคนที่เป็นที่รักเป็นอุปมาว่า “พึงแผ่จิตถึง สัตว์ทั้งปวงด้วยเมตตา เหมือน อย่างเห็นคนผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจแล้วเกิดไมตรีจิตมิตรรักใคร่ ฉะนั้น”

ดังนั้นจึงควรหัดแผ่เมตตาเข้ามาให้ตนเองก่อน แล้วจึงแผ่ไปให้คนอื่น ตั้งต้นแก่คนที่ เป็น ที่รัก เพราะจะแผ่ไปง่าย แล้วจึงแผ่ไปในคนที่เป็นกลางๆ แล้วจึงแผ่ไปในคนที่เป็นศัตรูไม่ชอบใจ กัน และให้เว้นคนที่งอก่อให้เกิดราคะเสนหาแก่คนที่ตายไปแล้ว การแผ่เข้ามาในตนเองจะต้องมี ตนเป็น พยานอ้างอิงดังกล่าวข้างต้น พิจารณาจะเห็นได้ว่าตนเองจะต้องมีสุขเพราะจิตใจสงบ ปราศจาก อาฆาตพยาบาทเสียก่อน อาฆาตพยาบาทนั้นเหมือนไฟที่เผาใจตนเองให้ร้อน และแผ่ ความร้อนไปถึง คนอื่นด้วย ฉะนั้น ตนเองจึงเป็นบุคคลที่ควรเมตตาและแผ่เมตตาเข้ามาดับไฟที่ เผาใจนี้ลงเสียก่อน ประพรมลงไปด้วยน้ำ คือ เมตตาซึ่งควรจะเป็นเปลี่ยนจิตใจภาวะที่ร้อนมาสู่ภาวะ ที่เย็นสนิทด้วยมิตรภาพ ไมตรี เมตตาจึงเป็นธรรมเครื่องที่ใจตนเองให้อยู่เป็นสุขและแผ่ความเย็น ความสุขออกไปถึงผู้อื่นอีก ด้วย เมตตาไม่เพียงมีขอบเขต ไม่เพียงมีระยะกาล ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นไร ณ ที่แห่ง ใด ในกาลไหน เมตตาพึงมีได้อย่างเต็มเปี่ยมโดยปราศจากเพราะเมตตาไม่จำเป็นต้องอาศัย ทรัพย์สินสิ่งของ เมตตาเป็น เรื่องของจิตใจโดยบริสุทธิ์แท้ เมื่อมีจิตใจก็มีเมตตาได้ด้วยกันทุกคน และพึงมีเมตตาอย่างยิ่งด้วยกันทุก คน เพราะไม่เป็นการต้องลงทุนลงแรงอย่างใดเลย เพียงแต่ น้อมใจลงให้อ่อนละมุน ไม่ใจแข็งใจดำ แม้ เมื่อรู้เห็นอยู่ว่าเขาเป็นทุกข์ เพียงแต่น้อมใจลง ปรารภนาให้เขาเป็นสุขโดยทั่วกันเท่านั้นเองก็เป็นการ แสดงเมตตาแล้ว

๒) กรุณา คือ ภาวะจิตที่หวั่นไหวไปเพราะความทุกข์ร้อนของผู้อื่น เหมือนอย่างถ้าซื้อได้ ก็ซื้อความทุกข์ของเขา คือ จะช่วยทำความทุกข์ของเขาให้หมดสิ้นไป จึงมีโอกาสนที่ทนเฉยอยู่ ไม่ได้ ต้องชวนช่วยช่วยเหลือเพื่อบำบัดความทุกข์ ปราศจากความคิดเบียดเบียนซ้ำเติมใคร เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีในจิต วิธีอบรมคือ ระวางใจไม่ให้เกิดเบียดเบียนใคร และหัดใจให้คิดว่าเมื่อตนเองมีทุกข์ก็ต้องการความช่วยเหลือฉันใด ผู้อื่นสัตว์อื่นก็ฉันนั้น ดังนี้ แล้วก็หัดใจให้ไม่นิ่งดูดาย ให้ชวนช่วยช่วยเหลือทุกข์ของผู้อื่นตามความสามารถหรือตามที่ ควรจะทำได้ หัดแผ่จิตใจที่ กรุณาออกไปแก่คนและสัตว์ทั้งหลายโดยเจาะจง หรือโดยไม่เจาะจง ทั่วไป ด้วยความคิดว่า “จงพ้น ความทุกข์เดือดร้อน ฉะนั้น” ภาวะของจิตที่ต้องการความช่วยเหลือในเมื่อมีทุกข์ ย่อมมีอยู่เป็น สามัญธรรมดาแต่ยัง เจือด้วยวิหิงสา คือ ความคิดเบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่นเพื่อให้ตนพ้นทุกข์ และยัง ความโสภโหมนัส เมื่อใดเห็นทุกข์ของคนผู้เป็นที่รัก เพราะเป็นภาวะของจิตที่คับแคบต้องการให้ตนเอง และคนผู้เป็นที่รักของตนพ้นทุกข์เท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติอบรมปรับปรุงภาวะที่มีอยู่ ให้ เป็นธรรมขึ้น มิให้คับแคบเฉพาะตนและผู้ที่ยึดรักหรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไป ตลอดจนถึงไม่มีจำกัดไม่มีประมาณ และให้ปราศจากวิหิงสาความเบียดเบียน และให้ความสงบ โสภโหมนัสในเพราะทุกข์ของคนที่เป็นที่รักด้วย เพราะว่าวิหิงสาเป็นศัตรูที่ห่างของกรุณา ส่วน ความโสภโหมนัสเป็นศัตรูที่ใกล้ของกรุณา จึงได้มีพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ให้ยกตนเป็นพยานหรือ เป็นอุปมา เช่นเดียวกับในข้อเมตตาและให้ยกคนตกยากเป็นอุปมาว่า “พึงแผ่จิตถึงสัตว์ทั้งปวง ด้วยความกรุณา เหมือนอย่างเห็นคนตกยากมีความลำบากก็เกิดความกรุณาขึ้น ฉะนั้น”

๓) มุทิตา คือ ภาวะของจิตที่บันเทิงยินดีในเมื่อผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญด้วยสมบัติ ต่างๆปราศจากความริษยาเห็นใครพรั่งพร้อมด้วยสมบัติก็พลอยมีมุทิตาด้วย ตัดความยินร้ายไม่ ยินดี ด้วยเหตุที่ริษยาเสียได้ มุทิตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีขึ้นในจิต

วิธีอบรม คือ ระวางใจมิให้ริษยาในเมื่อได้เห็นได้ทราบสมบัติ คือ ความพรั่งพร้อมต่างๆ ของผู้อื่น เมื่อความริษยาเกิดขึ้นก็พยายามระวางเสีย หัดคิดว่าตนเองมีความยินดีเมื่อได้สมบัติที่ชอบใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อคนอื่นเขาได้จึงไปริษยาเขา ควรจะพลอยยินดีกับเขา พิจารณาให้เห็นโทษ ของ ความริษยา เช่นว่า “อริติ โลกนาสิกา ความริษยาเป็นเหตุทำลายโลก เมื่อทำมุทิตาจิตให้ เกิดขึ้นได้ ก็ หัดแผ่เช่นนี้ออกไปแก่คนสัตว์อื่นโดยเจาะจงหรือไม่เจาะจงทั่วไปด้วยความคิดว่า จงอย่าวิบัติจาก สิ่งที่ได้แล้ว ฉะนั้น” ภาวะของจิตที่ยินดีในเวลาได้สมบัติต่างๆ ย่อมมีอยู่ในเมื่อตนหรือคนเป็นที่รักได้ สมบัติที่ ตนได้ก็ยังมีโสภณัสเจือตณหา พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่เป็นอยู่ให้เป็นธรรม ขึ้น คือ ให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้มีคับแคบเฉพาะตนและผู้ที่ยึดรักเท่านั้น แต่ให้กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่มีจำกัด ไม่มีประมาณ โดยให้ปราศจากริษยา ทั้งปราศจาก โสภณัสที่ เจือกิเลสตณหาด้วย เพราะว่าริษยาเป็นศัตรูที่ห่างของมุทิตา ส่วนความโสภณัสเป็นศัตรู ที่ใกล้ของ มุทิตา ฉะนั้นก็พึงยกตนขึ้นเป็นพยานหรือเป็นอุปมาเช่นเดียวกับในสองข้อข้างต้นและยกให้บุคคลผู้ เป็นที่รักขึ้นเป็นพยานหรือเป็นอุปมาดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้ว่า “พึงแผ่จิตถึงสัตว์ทั้งปวงด้วย มุทิตาเหมือนอย่างเห็นบุคคลผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจก็บันเทิงยินดี ฉะนั้น”

๔) อุเบกขา คือ ภาวะของจิตที่มีอาการเป็นกลาง เห็นเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลายใน คราวสอง คือ ในคราวประสบสมบัติและในคราวประสบวิบัติ ก็ไม่ยินดียินร้ายมองเห็นว่าทุก ๆคน มี กรรมที่ทำไว้เป็นของของตน จะมีสุข จะมีทุกข์ จะพ้นจากทุกข์ จะไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ก็เพราะกรรมจึง วาง

เฉยได้คือ วาง ได้แก่ไม่ยึดถือไว้ วางลงได้ เฉย คือ ไม่จัดแจงวุ่นวายปล่อยให้ไปตาม กรรมหรือตามกำหนดของกรรม อุเบกขานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งซึ่งเป็นข้อสุดท้ายที่พึง อบรมให้มีขึ้นในจิตวิธีอบรม คือ ระมัดระวังใจมิให้ขึ้นลงด้วยความยินดียินร้ายทั้งในคราวประสบ สมบัติทั้งในคราวประสบวิบัติเมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายามระงับใจหัดคิดถึงกรรม และผลของกรรม หัดคิดวางลงไปให้แก่กรรม เหมือนอย่างให้กรรมรับผิดชอบเอาไปเสีย เมื่อทำจิตให้อุเบกขาได้ก็หัดแผ่จิตเช่นนี้ออกไปแก่คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจงหรือไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยความคิดว่า “ทุกสัตว์บุคคลมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทับผลกรรม มีกรรมเป็นกำเนิดมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย ทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่วก็ต้องรับผลกรรมของกรรมนั้น”

ภาวะจิตเป็นอุเบกขานี้ ย่อมมีอยู่เป็นสามัญธรรมดาในเวลาปกติ ยังไม่มีอะไรมาทำให้เกิดความยินดียินร้าย แต่ยังเจือด้วยความไม่รู้ (อัญญาณ) และจะเปลี่ยนไปเป็นความยินดียินร้าย ขึ้นได้โดยง่าย พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่มีอยู่ให้เป็นธรรมมากขึ้น คือ ให้เป็น คุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิใช่ในเวลาที่ไม่มีความอะไรมากระทบจิตเท่านั้น แม้มี เรื่องมากระทบจิตให้ยินดียินร้ายก็จะระงับได้ ทำให้สงบเป็นอุเบกขาได้ด้วยความรู้(ญาณ) เพราะความยินดี (ราคะ) และความยินร้าย(ปฏิฆะ) เป็นศัตรูที่ห่างของอุเบกขา ส่วนอุเบกขาด้วย ความไม่รู้ (อัญญาณอุเบกขา) เป็นศัตรูที่อยู่ใกล้ของอุเบกขา ฉะนั้น พึงยกตนขึ้นเป็นพยานหรือ อุปมา ดังเช่นว่า ตนไม่ชอบให้ใครอื่นเพ่งเล็งชอบใจอยากได้อะไรของตนและไม่ชอบให้ใครอื่น หมายมั่นป้องร้ายฉันทใด ตนก็ไม่ควรไปคิดยินดียินร้ายดังนั้นแก่คนอื่น ควรจะมีใจมธยัสถ์คือกลาง เป็นฉันทนั้นและให้ยกบุคคลที่เป็นกลางๆ ขึ้นเป็นอุปมา ดังพระพุทธศาสนสุภาษิตไว้ว่า “พึงแผ่จิต ถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยอุเบกขา เหมือนอย่างเห็นบุคคลผู้มีใจเป็นที่ชอบใจ มิใช่เป็นที่ไม่ชอบใจก็มี อุเบกขา ฉะนั้น”

พรหมวิหารทั้ง ๔ ประการนี้ ผู้ปฏิบัติควรยึดปฏิบัติ โดยเริ่มแรกให้ปฏิบัติด้วยจิตคิดเกื้อกูลแผ่ออกไปในสัตว์บุคคลทั้งหลาย คือ เมตตา ซึ่งมีอาการเป็นความคิดเกื้อกูลต่อผู้อื่น จากนั้นเมื่อได้เห็นหรือได้ยินหรือได้คิดว่าเขามีความทุกข์เดือดร้อนก็ปฏิบัติช่วยบำบัดทุกข์ให้ คือ กรุณา ซึ่งมีอาการช่วยบำบัดทุกข์ จากนั้นครั้งได้เห็นมีสุขไม่มีทุกข์ก็พลอยยินดีบันเทิงใจ คือ มุทิตา ซึ่งมีอาการพลอยยินดีและเพราะไม่มีกิจที่ควรจะทำต่อไปนั้นอุเบกขา คือ อยู่ดูเฉยๆคือ อุเบกขาซึ่งมีอาการมธยัสถ์เป็นกลาง^{๗๐}

สรุปว่า พรหมวิหารประกอบด้วยองค์ธรรมย่อย ๔ ประการคือ ๑)เมตตา แปลว่า ความรัก หมายถึง รักที่มุ่งเพื่อปรารถนาดี โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ลักษณะของเมตตา ควรสร้างความรู้สึกคุณอารมณ์ไว้ตลอดวัน ว่าจะเมตตา สงเคราะห์ เพื่อนที่เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่สร้างความลำบากให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ๒)กรุณา หมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ๓) มุทิตา แปลว่า มีจิตใจอ่อนโยน หมายถึง จิตที่ไม่มีความอิจฉาริษยาเจือปน มีอารมณ์สดชื่นแจ่มใสตลอดเวลา การแสดงออกถึงความยินดีโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น และ ๔) อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย นั่นคือ มีการวางเฉยต่ออารมณ์ที่มากระทบ ความวางเฉยในพรหมวิหารนี้ หมายถึง เฉยโดยธรรม คือทรงความยุติธรรมไม่ลำเอียงต่อผู้ใดผู้หนึ่ง

๗๐

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, **รวมธรรมะ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๕-๒๐๔.

สังคหวัตถุ ๔

หลักธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการเกื้อกูลกันของครอบครัวหรือสังคมซึ่งมีการอยู่ร่วมกันให้เกิดความสงบร่มเย็นและมีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ คือ สังคหวัตถุ ในรูปแบบของการสร้างวิถีของสังคมสังเคราะห์โดยมีรายละเอียดดังนี้

ความหมายของสังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก, หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิ่มสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจัดไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการสังคหวัตถุ มี ๔ ประการ คือ

ทาน การให้ การเสียสละ การแบ่งปันเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ช่วยปลูกฝังให้เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว แบ่งปันกัน (แบ่งปันไปมา)

ปิยวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน จริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับกาลเทศะ พูดดีต่อกัน (พูดจาจับใจ)

อรรถจริยา ช่วยเหลือกัน (ช่วยกิจกันไป)

สมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ โดยประพடுத்தตัวให้มีความเสมอดันเสมอปลายวางตัวดีต่อกัน^{๗๑} (นิสัยเป็นกันเอง)

พระพุทธเจ้าทรงตรัสหลักธรรมนี้ไว้ใน สังคหสูตร ว่าด้วยวัตถุเป็นที่ตั้งของการสังเคราะห์ โดยทรงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ สังคหวัตถุ ๔ ประการ ๒-อะไรบ้าง คือ ทาน (การให้) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) อรรถจริยา (การประพடுத்தประโยชน์) สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)

ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ทาน เปยยวัชชะ อรรถจริยาในโลกนี้ และสมานัตตตาด้านธรรมนั้นๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปได้ฉะนั้น ถ้าไม่เพียงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนบถือหรือการบูชา เพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความยิ่งใหญ่และเป็นผู้น่าสรรเสริญ”^{๗๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำจำกัดความไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า สังคหวัตถุ ๔ หมายถึง ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคล และ ประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักสงเคราะห์ มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

^{๗๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม, กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๘.

^{๗๒} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึง คำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

๓. อัถถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา หมายถึง ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอ กันในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมกันรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๗๓}

จากหลักธรรมข้างต้นมีอธิบายลักษณะของสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการในทางปฏิบัติดังนี้

๑. ทาน คือ การให้การเสียสละ หรือปันสิ่งของต่าง ๆ ของตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้แต่ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้ช่วยให้เราเป็นคนไม่ ละโมบ ไม่เห็นแก่ตัว

๒. ปิยวาจา คือ การพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมกับกาลเทศะ วิธีการพูดให้เป็นปิยวาจานั้นต้องพูด โดยยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

๒.๑) เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดจาโกหกหลอกลวงผู้อื่น เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ได้เห็นได้ฟังอย่าไรก็พูดไปอย่างนั้น ไม่พูดเสริมความจากเรื่องเล็ก กลายเป็นเรื่องใหญ่

๒.๒) เว้นจากการพูดสอดเสียด คือ ไม่พูดจายุยงให้เขาแตกร้าง โดยเอาความทางนี้ไปบอก ทางโน้นหรือเอาความทางโน้นมาบอกทางนี้ เมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องราวที่เป็นชวนก่อให้เกิดการแตกความสามัคคีก็หาทางระงับเสีย

๒.๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดด้วยถ้อยไพเราะคำอ่อนหวานสุภาพ ไม่เอะอะโว้ยวาย ไม่พูดเรื่องหยาบคาย เมื่อฟังแล้วมีความสบายใจ

๒.๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ ไม่พูดในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระ หรือพูดกำกวมวกไปวนมาจนจับใจความไม่ได้ แต่ควรพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์มีสาระมีเหตุผล

๓. อัถถจริยา คือ ประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ถึงแม้นักเรียนจะอยู่ในวัยเรียนแต่ ก็สามารถบรรลุถึงธรรมข้อนี้ได้ง่าย ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางดังนี้

๓.๑) มีความประพฤติชอบทางกายเรียกว่า “กายสุจริต” ได้แก่

๑. เว้นจากการทำลายชีวิต
๒. เว้นจากการลักทรัพย์ฉ้อโกงทรัพย์
๓. เว้นจากการประพฤติดินในกาม

๓.๒) มีความประพฤติชอบทางวาจาเรียกว่า “วจีสุจริต” ได้แก่

๑. เว้นจากการพูดเท็จ
๒. เว้นจากการพูดสอดเสียด

^{๗๓}

๓. เว้นจากการพูดคำหยาบ

๔. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๓.๓) มีความประพฤติชอบทางใจเรียกว่า “มโนสุจริต” ได้แก่

๑. ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น

๒. ไม่พยายามปองร้ายผู้อื่น

๓. เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

๔. สมานัตตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอด้านเสมอปลาย การที่เราจะประพฤติตนให้เป็นผู้มี “สมานัตตตา” นั้นต้องยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

๔.๑) บุคคลาธิษฐาน คือ บุคคลที่เป็นตัวตั้งหมายความว่าถ้าเรามีตำแหน่งมีฐานะสูงส่งขึ้น จะต้องไม่หลงลืมตัวเคยแสดงความเคารพนับถือผู้ใดก็แสดงความเคารพนับถืออย่างนั้น

๔.๒) ธรรมาธิษฐาน คือ ธรรมที่เป็นที่ตั้งหมายความว่าบุคคลทุกคนย่อมมีความเสมอภาคกัน^{๗๔}

ความสำคัญของสังคหวัตถุ

ในพระพุทธศาสนา การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกัน และกัน เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่ระหว่าง บิดามารดา บุตร สามี ภรรยา มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน จนกระทั่งประชาชนระหว่างประเทศ เพราะเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูและความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ๔ อย่าง ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ปันสิ่งของด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยทุนหรือทรัพย์สิน และวัตถุสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ และศิลปวิทยา ทาน ในสังคหวัตถุ นี้มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพราะฉะนั้น การให้ทานจึงควรให้ด้วยความมีเมตตา เพื่อแสดงน้ำใจไมตรีสร้างเสริมมิตรภาพให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดปล่อยความทุกข์ความเดือดร้อนให้ด้วยมุทิตาส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดีมีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของจึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ

๑. ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

๒. ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัคสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกัน และกัน ในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

^{๗๔} วิทย วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๑๑๑ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.๒๕๓๓), (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙-๒๓.

๓. ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ประรณานาบุชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยาย ทวด ตา ยายและบิดามารดา ผู้ที่มีอุปการคุณ

การให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการแสดงความเห็นแก่ตัวผู้รับยอม ได้รับความประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอื้อไว และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญูถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ป่านนี้ก็จะมีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด” ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพูดกันถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระวัง เพราะเป็นเหตุให้รักนับถือกันก็ได้ หรือเป็นเหตุให้โกรธเกลียดบาดหมางแตกสามัคคีกันก็ได้ การพูดไพเราะ ไม่พูดหยาบคาย บาดหุ บาดใจกัน พูดคำจริง ไม่พูดปดหลอกลวงกัน พูดทำความเข้าใจกัน ไม่พูดส่อเสียดให้บาดหมางกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธเกลียดกัน ความไม่ไว้วางใจกัน และความบาดหมางแตกกันมิให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พูดถ้อยคำที่ดูดีมีใจกัน จึงมิได้หมายความว่าเพียงพูดไพเราะหวานจับหูจับใจแต่อย่างเดียว แต่ย่อมหมายถึงถ้อยคำที่เป็นวจีสัจจทุกประการ การพูด เพราะนั้น ได้แก่ การพูดด้วยความรัก ความนับถือหรือความหวังดี ใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้พูด และผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้เสมอกันหรือเป็นผู้ย่อย ถ้อยคำที่สุภาพคือ ถ้อยคำอันนุ่มนวล อ่อนโยน และอ่อนหวาน หรือแสดงยำเกรง แสดงความนับถือ แสดงความหวังดี หรือแสดงความเอ็นดูกรุณา ยอมเป็นถ้อยคำไพเราะดูดีมีใจ ชวนให้รักนับถือ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของผู้พูดต่อผู้ฟัง

จากการศึกษาพบว่า ผู้มีวาจาเป็นสุภาสิต ยอมเอาชนะใจผู้อื่นได้ สามารถพูด ชักชวนให้ผู้อื่นทำการงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จทำให้เจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน ทำให้มีคนเคารพนับถือเชื่องฟัง เช่น โทณพราหมณ์สามารถพูดจาให้เจ้านครต่าง ๆ ยินยอมตกลงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ แม้แต่สุภาสิตไทยก็มีว่า ปากเป็นเอกเลขเป็นโทพระพุทธศาสนาถือว่า “วาจาสุภาสิต เป็นมงคลอันสูงสุด”

เพราะฉะนั้น ผู้พูดควรใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความยำเกรง เป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิด ความเอ็นดูกรุณา พูดกันด้วยคำสุภาพ แสดงความเป็นกันเองฉันพี่น้อง เป็นเหตุให้เกิดความ สนิทสนมกลมเกลียวกัน ใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความกรุณาปราณี แนะนำตักเตือนสั่งสอนให้ สำนึกผิดชอบชั่วดี ยอมเป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ฟัง และตั้งใจปฏิบัติตามถ้อยคำทั้งต่อหน้า และลับหลัง ยอมเป็นทางเจริญก้าวหน้า และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจต่อกัน

๓. อัตถจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวนช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริม

ในด้านจริยธรรม การประพุดิตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงกตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพุดิตสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม

อานิสงส์ของการประพุดิตตามหลักสังคหวัตถุ

เมื่อบุคคลได้ประพุดิตปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุได้อย่างสมบูรณ์แล้วย่อมมีอานิสงส์มาก

ดังนี้

สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกัน

การอยู่ร่วมกันในสังคมหรือหมู่คณะจำเป็นต้องมีสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและประสานหูกณะไว้เพื่อให้เกิดความสามัคคีและอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ได้แก่หลักสังคหวัตถุ ๔ ดังนี้

๑. ทาน คือ การแบ่งปันสิ่งของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละแบ่งปันกัน ไม่ใช่ให้จนร่ำรวยหรือให้จนหมดตัว แต่เป็นการแบ่งปันให้เพื่อแสดงอัธยาศัยไมตรี ผู้ให้ไม่จำเป็นต้องร่ำรวยหรือมีฐานะดีกว่าผู้รับเสมอไป ละยังรวมถึงการช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่หรือทุนทรัพย์สิ่งของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกันคือเกาคำสุภาพไพเราะน่าฟังชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงามหรือคำแสดงความคิดเห็นอกเห็นใจให้กำลังใจรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดีสมานสามัคคีเกิดไมตรีให้รักใคร่นับถือช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งแต่ละกลุ่มที่ได้จัดตั้งขึ้นมาจะมีการแบ่งหน้าที่กันและสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้คือฝ่ายประชาสัมพันธ์ หากฝ่ายประชาสัมพันธ์พูดจาไม่ดีถึงโครงการหรือกิจกรรมจะดีแค่ไหนก็ไม่สามารถที่จะโน้มน้าวจิตใจของสมาชิกกลุ่มได้

๓. อัตถจริยา การทำประโยชน์คือช่วยเหลือด้วยแรงกายและชวนชวนช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ทั้งช่วยแก้ไขปัญหและช่วยปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นในด้านคุณธรรมจริยธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี

๔. สมานัตตตา กวางตันเสมอตันเสมอปลายให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอกันต่อคนผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มและบุคคลทั่วไปไม่เอาเปรียบบุคคลที่ด้อยกว่า และเสมอในสุขทุกข์คือร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน^{๗๕}

สังคหวัตถุ ๔ เป็นเครื่องผูกมัดใจคน

การที่จะมัดใจคนได้นั้นต้องอาศัยธรรมะที่จะช่วยผูกมัดจิตใจคนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นมาก จะเห็นได้ผู้บริหารและบุคลากรทางการศึกษาการใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ การแสดงพฤติกรรมได้ตอบระหว่างบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือไปยังกลุ่มบุคคลจะเกิดขึ้นในลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดความเข้าใจอันดีมีทัศนคติที่ดีต่อกันรู้จักการให้และการรับ ความช่วยเหลือหรือคำแนะนำต่าง ๆ โดยที่บุคคลสามารถให้การช่วยเหลือและสนับสนุน เมื่อบุคคลอื่นต้องการการปฏิบัติตนหรือการแสดงออกต่อกัน เช่น ครูกับนักเรียนในลักษณะที่เป็นมิตรโดยให้การสนับสนุนช่วยเหลือสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันมีความใกล้ชิดสนิทสนม โดยที่ครูสามารถให้ความช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งได้เมื่อนักเรียนต้องการในการเรียนการสอนนั้นเป็นสิ่งที่ช่วยให้บรรยากาศในการเรียนเป็นไปอย่างราบรื่นโดยนักเรียนที่รับรู้ว่าการปฏิบัติกับตนด้วยความจริงใจ ให้ความรักเอาใจใส่ตนด้วยความจริงใจจะเป็นนักเรียนที่มีความรู้สึกที่ดีกับครู เข้าใจและยอมรับในคำสอนของครูว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องเป็นประโยชน์แก่

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต, หน้า ๑๓-๑๔.

การนำไปปฏิบัติ ลักษณะการปฏิบัติตนของครูกับนักเรียนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ติดกับนักเรียนโดยอาศัยการปฏิบัติต่อนักเรียนด้วยความจริงใจ ให้นักเรียนเกิดความรู้สึกที่ดีและยอมรับการปฏิบัติของครูนั้นเป็นการเสริมสร้างลักษณะทางจิตและพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของนักเรียน เช่น พฤติกรรมเชื่อต่อสังคม ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ดีตามพฤติกรรมหนึ่งนั้น ครูสามารถปฏิบัติโดยให้ความสำคัญกับนักเรียนของตนเอง เข้าใจความแตกต่างของนักเรียนแต่ละคนทำตนเป็นกันเองกับเด็กไม่เข้มงวดหรือปล่อยปละละเลยนักเรียนจนเกินไป ให้ความยุติธรรมกับนักเรียนทุกคนยอมรับฟังความคิดเห็นและเหตุผลของนักเรียนและแสดงออกทางอารมณ์ที่เหมาะสมกับนักเรียน ลักษณะของครูเหล่านี้จะเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับนักเรียนซึ่งจะช่วยให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างราบรื่นทำให้นักเรียนเกิดทัศนคติที่ดีต่อครูและยอมรับคำสั่งสอนของครูไปปฏิบัติต่อไปได้^{๗๖}

สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

การให้เพื่อสงเคราะห์นี้หมายถึงการให้เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ ร้อยรัดใจให้ร่วมกันเป็นหมู่และเห็นอกเห็นใจกัน รักใคร่นับถือสนิทสนมกันมั่นคง จะเห็นได้จากมีกองทุนช่วยเหลือ การเสียสละเงินของทุกคนที่สมัครใจเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนถือเป็นการช่วยเหลือกันในกลุ่ม แสดงให้เห็นว่าทุกคนมีความคิดที่จะช่วยเหลือกัน ก่อนที่จะไปขอรับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของของตนช่วยเหลือกัน ตลอดจึงให้ความรู้และแนะนำทั้งเสียสละแรงกายและเวลาเพื่อส่วนรวมและสิ่งที่มีงมงัน ด้วยการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน วาจาอันเป็นที่รักจะก่อให้เกิดความสามัคคีเกิดมิตรไมตรีและความรักใคร่นับถือตลอดถึงสิ่งที่ทุกคนยอมรับในกฎกติกา ที่ได้ซึ่งตั้งขึ้นมาร่วมกัน ทำให้แสดงถึงการประพฤติปฏิบัติร่วมกันและผลประโยชน์ที่จะได้รับร่วมกันก็คือมิตรที่ดีต่อกันที่ทุกคนจะได้รับร่วมกัน จึงเป็นแรงจูงใจในการแก้ไขปัญหาในการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า สังคหวัตถุ คือ คุณธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและ ประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ตามหลักความสงเคราะห์อันประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ ทาน การให้เป็นสิ่งของที่เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ปิยวาจา ใช้ถ้อยคำวาจาที่ไพเราะ พูดแต่เรื่องที่เป็นสาระเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อตถจริยา ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมที่ตนมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยความเต็มใจ สมานัตตตา เป็นผู้ไม่ถือตัว เข้ากับคนได้ทุกระดับและเสมอตนเสมอปลาย

ขรवासธรรม ๔

ความหมายของขรवासธรรม

ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า ขรवासธรรม ความปรารถนาของผู้ครองเรือน ยอมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวฉาน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมีความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณของกันและกัน ยอมทำให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นได้

ขรवासธรรม คือหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในอาฬวกสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค โดยตรัสตอบคำถามของอาฬวกยักษถึงธรรม ๔ ประการนี้ว่า“เชิญท่าน ถาม

^{๗๖} พุทธศาสนิกชน, บริหารธุรกิจแบบพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: อตัมมโย, มปป.).

สมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่านี้อันเกิดว่า ในโลกนี้มีอะไรที่ยิ่งไปกว่า สัจจะ ทมะ ชันติ จาคะเล่า” “มี ธรรมะของผู้ครองเรือน ๔ คือ สัจจะ ทมะ ธิติ (ขันติ) และจาคะ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมเสราโค”^{๗๗}

อนึ่ง ในอาพวกสูตร ซึ่งว่าด้วยอาพวกยักษทุลถามปัญหา ที่ปรากฏในขุททกนิกายสุตตนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสตอบย้าหมวตธรรมข้อนี้ว่า “เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เหล่านี้อันเกิดว่า ในโลกนี้ เหตุให้ได้เกียรติที่ยิ่งไปกว่าสัจจะก็ดี เหตุให้มีปัญญาที่ยิ่งไปกว่าทมะก็ดี เหตุให้ผู้ภักดี สหายไว้ได้ที่ยิ่งไปกว่าจาคะก็ดีเหตุให้หาทรัพย์ได้ที่ยิ่งไปกว่าขันติก็ดี มีอยู่หรือไม่”^{๗๘}

ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนหลายหลักที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ชาวพุทธรู้จักการเสียสละเพื่อความสงบสุขของตนเอง สังคม ครอบครัว และประโยชน์ส่วนรวม หนึ่งในนั้น ได้แก่ ขรवासธรรม คือ ธรรมสำหรับขรवास ซึ่งหมายถึง บุคคลผู้ครอง เรือน ซึ่งประกอบด้วย บุตร ภรรยา สามี บิดา มารดา และบริวารเครื่องญาติ เป็นต้น เรียกอีก อย่างไม่ว่า “คฤหัสถ์” หมายถึง หลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่เป็นครุหัสถ์ และผู้ที่อยู่ครองคู่เป็นสามีภรรยา กันควรนำไปปฏิบัติ เพิ่มขึ้นจากการรักษาศีล และการปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธรรมมิกัตถประโยชน์ เพื่อให้เกิดความสุขในชีวิตการครองเรือนและการอยู่ร่วมกันในสังคม

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับขรवासธรรม ๔ มีผู้ให้ความหมายของ หลัก ขรवासธรรม ๔ ไว้ดังนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้คำจำกัดความไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมว่า “ขรवासธรรม ๔” หมายถึง ธรรมสำหรับขรवास ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ประกอบด้วย

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์ ซื่อตรง พูดจริง ทำจริง จริใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไม่ตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะเมื่อใดย่อมเป็นเหตุให้เกิดความระแวงแคลงใจกัน เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริวฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

๒. ทมะ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว ฝึกหัดตนนิสัย ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่อง ของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืน ประสานเข้าหากันได้ ไม่เป็นคนดื้อด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ ย่อม ปล่อยให้อัธยาศัยต่างปลุกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรม กลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต จนไม่สามารถแก้ไขได้

๓. ชันติ ความอดทน อดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ตั้งหน้าทำหน้าทีการทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ทอดถอย นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรม และยังจะต้องมีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ และเรื่องหนักใจต่าง ๆ ในการประกอบการทำงานอาชีพ เป็นต้น มีสติอดกลั้น คิดอุบายใช้ปัญหาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดี

๔. จาคะ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนให้ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว ความเผื่อแผ่ แบ่งปัน ตลอดถึง ความมี

^{๗๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖.

^{๗๘} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๑ ๑/๕๔๕.

น้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน จะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย และยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กันการ แสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตัวได้^{๗๙}

พุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของขรรวาทธรรม ออกเป็น ๒ ประการ คือ

ประการแรกเป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ ประการที่ ๒ เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ ให้สำเร็จ

๑. เป็นธรรมธรรมดาที่จะต้องประพฤติปฏิบัติสัจจะ หมายถึง ซื่อตรงต่อเพื่อนฝูงซื่อตรงต่อลูกเมีย ซื่อตรงต่อเวลา ซื่อตรงต่อการทำงาน ทมะ หมายถึง ข่มใจ อย่าให้เกิดโทสะอย่าให้เกิดความริษยาหรือความเกลียด ขันติ หมายถึง อดทนต่อความร้อน ความหนาว ความเหนื่อย อดทนต่อคำด่าจาเราะ หมายถึง การให้ทาน รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อนบ้าน มิตรสหาย

๒. เป็นธรรมที่ใช้เป็นหลักในการที่จะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ ให้สำเร็จสัจจะ หมายถึงความจริงใจ ความตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติในสิ่งนั้น เมื่อจะทำสิ่งใด หรือปฏิบัติธรรมข้อใดแล้วก็ควรตั้งใจจริง ทำอย่างสุดความสามารถทำให้ถึงที่สุด ดังเช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทำความเพียรเพื่อตรัสรู้ก็ได้ตั้งสัจจาธิฐานว่า แม้จะเหลือเพียงแต่กระดูกก็决不ลุกขึ้นจากที่นั้น ถ้าไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณในการศึกษาเล่าเรียนก็เหมือนกันถ้ามีสัจจะหรือสัจจาธิฐาน คือทำให้มันจริง ๆ ตั้งใจจริง ๆ ก็จะช่วยให้ทุกคนประสบความสำเร็จสมดังที่ตั้งใจ ทมะ หมายถึงบังคับตัวเอง บังคับใจตนเอง ไม่ให้หลงไปตามแรงของสิ่งที่มายั่ว ซึ่งแม้จะยากเย็นเพียงใดก็ต้องพยายามบังคับให้ได้ ในการบังคับนั้นต้องใช้ไหวพริบและความฉลาดเข้าต่อสู้ เพราะจิตใจเมื่อถูกบังคับก็จะขัดขึ้นยิ่งกว่าช้างที่ตกมันเสียอีก ซึ่งการบังคับจิตใจของตนเอง นั้นก็มี ๒ วิธีด้วยกันคือ ๑. ภาวนา คือ การปล่อยใจให้สบายปล่อยจิตปล่อยใจให้สบาย ๒. การบังคับโดยตรงการตัดใจไม่ให้ทำในสิ่งนั้น ซึ่งทั้ง ๒ วิธีนี้ต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ขันติ เมื่อมีทมะแล้วยังต้องใช้ขันติเข้ารองรับ ต้องอดทนต่อการบีบคั้นของกิเลสไม่ว่าจะเป็นราคะ โทสะ โมหะ หรืออื่น ๆ ต้องใช้ความอดทนอย่าหลงไปตามสิ่งยั่วหรือกิเลส จาคะ หมายถึงบริจาคออกไป สละสิ่งที่ไม่ต้องการที่มีอยู่ในจิตใจให้หลุดออกไประบายความสับสนวุ่นวายออกไปจากจิตใจ อาจจะโดยการสวดมนต์หรือการพักผ่อนให้ถูกวิธีขรรวาทธรรม คือสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ นี่เป็นเครื่องมือกำจัดมาร เป็นเครื่องมือที่จะสร้างสิ่งที่ปรารถนาในทุกกรณีไม่ใช่เฉพาะเป็นธรรมของขรรวาทเท่านั้น แม้แต่บรรพชิตที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ยังต้องใช้ธรรมข้อนี้ด้วยเช่นกัน^{๘๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่าสัจจะ หมายถึงความจริงลงไปในเรื่องที่จะกระทำและสัจจาธิฐาน คือตั้งใจด้วยสัจจะมั่นคงลงไปในเรื่องที่จะทำในการที่จะประพฤติเพื่อละกิเลส ทมะ หมายถึงการบังคับตัวเอง เป็นธรรมที่จะใช้สกัดกั้นความโกรธในขั้นเริ่มต้นแต่ถ้าบังคับไม่ได้ หรือบังคับไม่อยู่ก็ใช้ธรรมข้ออื่น เช่นปัญญา ขันติและอื่น ๆ เข้าช่วย ขันติ หมายถึงความอดทน ความอดได้ รอได้ คอยได้ เป็นเครื่องห้ามความผลุนผลัน ความโกรธ ขันติเป็นแกนกลางในการประพฤติพรหมจรรย์ของผู้บำเพ็ญพรตทั้งหลาย คนส่วนใหญ่มักไม่ชอบอดทน เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องเสีย

^{๗๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒,

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๘๐} พุทธทาสภิกขุ, ขรรวาทธรรม, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๕๕.

เกียรติหรือชี้แพ้ อะไรทำนองนั้นแต่ถ้ารู้จักฝึกความอดกลั้นหรือฝึกให้มีขันติได้มาก ๆ ก็จะเป็นคนที่ไม่โกรธง่าย จาคะ หมายถึงสละการให้ทาน สละกิเลสตามโอกาสที่ต้องสละเป็นรูรั่วที่ระบายกิเลสออก

หลวงภิน อรรถโยธิน ได้กล่าวไว้ว่าเป็นธรรมโดยตรงของฆราวาส เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เป็นสามัคคีธรรมอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน ผู้ปฏิบัติย่อมเกิดความไพบุลย์และตั้งตระกูลให้ถาวรมีความสุขเจริญ สัจจะ หมายถึง สัตย์ซื่อแก่กัน ซื่อตรงต่อกัน เป็นคุณธรรมที่สำคัญในการคบหาของประชาชน ถ้าหากแต่ละบุคคลต่างประพฤติดื้อตรง ไว้วางใจซึ่งกันและกันย่อมจะนำความสุขมาสู่บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ทมะ หมายถึง รู้จักข่มจิตของตน ความข่มใจเป็นคุณธรรมสำคัญอีกประการหนึ่งเพราะคนทั้งหลายย่อมมีอัธยาศัยแตกต่างกัน ถ้าไม่มีการข่มใจปล่อยให้ประพฤติดื้อตามกิเลสย่อมทำให้แตกสามัคคีกันโดยง่าย จึงควรต้องมีอุบายข่มใจของตนเมื่อถูกกิเลสเข้าครอบงำอย่าหุนหัน กระทำลงไปตามอำนาจของกิเลส ผู้ที่มีทมะย่อมเป็นผู้ที่อยู่ห่างจากความผิดพลาด ทั้งเป็นผู้อาจารย์สามัคคี ขันติ หมายถึง อดทน อดกลั้น เมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ มากระทบ ทำให้เกิดโทสะ เมื่อใช้ ทมะ คือ รู้จักข่มใจตนเข้าช่วยแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จ ก็ต้องใช้ขันติ อดกลั้นเข้าช่วยอีกแรงหนึ่ง คือ ต้องรู้จัก อดกลั้นต่อเหตุการณ์อันจะก่อให้เกิดโทสะ จาคะ หมายถึง สละให้ปันสิ่งของของตนแต่คนที่ควรให้ปัน การให้เป็นกิจสำคัญประการหนึ่งของชนผู้อยู่เป็นหมู่เหล่า เป็นการผูกไมตรีซึ่งกันและกัน เพราะคนเกิดมา มีสุข มีทุกข์ มีฐานะ มีอาชีพ แตกต่างกัน ดังนั้น จึงควรมีน้ำใจไมตรี อารีย์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กัน^{๘๑}

ชัยวัฒน์ อรรถพัฒน์ ได้กล่าวว่าเป็นธรรมสำหรับฆราวาสปฏิบัติฆราวาส คือผู้ครองเรือนชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคม การสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขา ต้องรู้จักข่มจิตของตน เมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดี ต้องมีความอดทนเพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคนสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อนฆราวาส คือ

๑. สัจจะ หมายถึงมีความจริงใจต่อคนอื่น

๒. ทมะ หมายถึงมีนิสัยข่มความรู้สึกรู้สึกของตน

๓. ขันติ หมายถึงมีความอดทน

๔. จาคะ หมายถึงบริจาคสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์คนอื่น^{๘๒} พระศรีธรรมนิเทศ ได้กล่าวถึงความหมายของขันติว่า ขันติ คือความอดทน แยกออกเป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. ทนลำบากหมายถึงทนลำบากเพราะทุกขเวทนา อันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ เอาชนะความเจ็บป่วยได้ถึงป่วยก็สามารถหายได้โดยไว

๒. ทนตรากตรำ หมายถึงไม่คำนึงถึงความร้อน หนาว แดด ฝน หิวก็กิน กระหายก็ดื่มเหนื่อยก็พัก เสร็จแล้วก็รับทำงานต่อไปจนสำเร็จเรียนร้อย

๓. ทนเจ็บใจ หมายถึงความอดกลั้นเป็นขันติขั้นสูงสุด เรียกว่าอริวาสนขันติ ผู้ที่มีอริวาสนขันติ ย่อมเป็นผู้ที่มีใจสะอาด สบาย ปลอดโปร่ง เพราะเมื่อมีอารมณ์ใด ๆ มากระทบก็สามารถที่จะอดกลั้นไว้ได้ทนไว้ได้ไม่แสดงออกมา

^{๘๑} ภิน อรรถโยธิน, หลวง. **อธิบายธรรมวิภาค น.ธ.ตรี**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ๒๒.

^{๘๒} ชัยวัฒน์ อรรถพัฒน์และทวี ผลสมภาพ, **หลักพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙), หน้า ๙๘-๙๙.

สรุปความหมายของขรรวาสธรรม ๔ เป็นธรรมนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคีอันควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคมกับคนอื่นต้องมีความจริงใจต่อเขาต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทน เพื่อต่อสู้กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือดร้อน ขรรวาสธรรม ข้อที่ ๑ สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ ความซื่อ มีความจริง มีความตรง มีความแท้ ข้อที่ ๒ ทมะ หมายถึง พยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับจิตใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อย ๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย ข้อที่ ๓ ขันติคือความอดทน ซึ่งเป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางจิตใจ ข้อที่ ๔ จาคะ หมายถึง ความเสียสละ ตัดใจ ตัดกรรมสิทธิ์ของตน ตัดความยึดถือ ความเสียสละมี ๒ คือ ๑) สละวัตถุ หมายถึง การแบ่งปันกันกิน แบ่งปันกันใช้รวมทั้งการทำบุญให้ทาน ๒) สละอารมณ์ หมายถึง ไม่ผูกโกรธใครไม่พยายาบท ขรรวาสธรรม ๔ เน้นความมีคุณธรรมทั้งด้านความมีสัจจะ ความมีทมะ ความมีขันติ และมีจาคะ ให้เกิดขึ้นอย่างเกื้อกูลกันอย่างดีเพื่อให้มีจริยธรรมและมีคุณธรรม เพราะหลักขรรวาสธรรม ๔ หมายถึง ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ในการครองชีวิตครอบครัว

ความสำคัญและองค์ประกอบของขรรวาสธรรม

ในการศึกษาเอกสาร ที่เกี่ยวข้องใน เรื่องนี้ความสำคัญของขรรวาสธรรม ๔ หรือ ธรรมสำหรับชีวิตครองเรือน ๔ ประการ มีความสำคัญดังต่อไปนี้

๑. สัจจะ ความซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน เป็นหลักสำคัญที่จะให้เกิดความไว้วางใจและไมตรีจิตสนิทต่อกันขาดสัจจะเมื่อใดย่อมเป็นเหตุให้เกิดความหวาดระแวงแคลงใจกันเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความริ้วฉาน ซึ่งยากนักที่จะประสานให้คืนดีได้ดังเดิม

๒. ทมะ การรู้จักบังคับควบคุมอารมณ์ ข่มใจระงับความรู้สึกต่อเหตุบกพร่องของกันและกัน รู้จักฝึกฝนปรับปรุงตน แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับนิสัยและอัธยาศัยให้กลมกลืนประสานเข้าหากันได้ไม่เป็นคนถือด้านเอาแต่ใจและอารมณ์ของตน คนที่ขาดธรรมข้อนี้ย่อมปล่อยให้ข้อแตกต่างปลีกย่อยทางอุปนิสัยและการอบรมกลายเป็นเหตุแตกแยกสามัคคีใหญ่โต และถ้าไม่สามารถปรับตนเข้าหากันได้เป็นอันต้องทำลายชีวิตคู่ครองแยกทางขาดจากกัน

๓. ขันติ ความอดทนอดกลั้น ต่อความหนักและความร้ายแรงทั้งหลาย ชีวิตของผู้อยู่ร่วมกัน นอกจากมีข้อแตกต่างขัดแย้งทางอุปนิสัย การอบรมและความต้องการบางอย่าง ซึ่งจะต้องหาทางปรับปรุงเข้าหากันแล้วบางรายอาจจะมีเหตุล่วงเกินรุนแรง แสดงออกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นถ้อยคำหรือกิริยาอาการจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้อีกฝ่ายหนึ่งจะต้องรู้จักอดกลั้นระงับใจไม่ก่อเหตุให้เรื่องลุกลามกว้างขยายต่อไปความร้ายจึงจะระงับลงไป นอกจากนี้ยังจะต้องมีความอดทนต่อความลำบากตรากตรำและเรื่องหนักใจต่าง ๆ ในการประกอบกิจการงานอาชีพ เป็นต้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดภัยพิบัติ ความตกต่ำคับขันไม่มีตีโพยตีพาย แต่มีสติอดกลั้นคิดอุบายใช้ปัญญาหาทางแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปด้วยดีชีวิตของคู่ครองที่ขาดความอดทน ย่อมไม่อาจประคับประคองพากันให้รอดพ้นเหตุร้ายต่าง ๆ อันเป็นประดุก มรสุมแห่งชีวิตไปได้

๔. จาคะ ความเสียสละ ความเผื่อแผ่แบ่งปันตลอดถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ชีวิตบุคคลที่จะมีความสุขจะต้องรู้จักความเป็นผู้ให้ด้วย มิใช่คอยจ้องแต่จะเป็นผู้รับเอาฝ่ายเดียว การให้ในที่นี้มิใช่หมายถึงแต่เพียงการเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของอันเป็นสิ่งที่มองเห็นและเข้าใจได้ง่าย ๆ เท่านั้น แต่

ยังหมายถึงการให้น้ำใจแก่กัน การแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกัน ตลอดจนการเสียสละความพอใจและความสุขส่วนตนได้ เช่น ในคราวที่คู่ครองประสบความทุกข์ความเจ็บไข้หรือมีธุรกิจใหญ่เป็นต้น ก็เสียสละความสุขความพอใจของตน ขวนขวายช่วยเหลือเอาใจใส่ดูแลเป็นที่พึ่งอาศัยเป็นกำลังส่งเสริมหรือช่วยให้กำลังใจได้โดยประการใดประการหนึ่งตามความเหมาะสม รวมความว่า เป็นผู้จิตใจกว้างขวาง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว ชีวิตครอบครัวที่ขาดจากะก็คล้ายการลงทุนที่ปราศจากผลกำไรมาเพิ่มเติม ส่วนที่มีมาแต่เดิมก็คงที่หรือค่อยร่อยหรอพร่องไป หรือเหมือนต้นไม้ที่ไม่ได้รับการบำรุง ก็มีแต่อับเฉาร่วงโรยไม่มีความสดชื่นงอกงาม

จากความหมายพอจะสรุปได้ว่า ผู้หวังความเจริญควรน้อมนำหลักพราวาสธรรม ๔ มาประพฤติปฏิบัติ จะทำให้จิตใจเป็นกุศล ชีวิตมีความสุขและประสบความสำเร็จในการปฏิบัติงาน หลักพราวาสธรรม ๔ เป็นหลักคุณธรรมสำหรับการครองเรือนซึ่งเป็นหลักการครองชีวิตของ ศฤกษ์ ประกอบไปด้วย ๑) สัจจะ หมายถึง ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริ่งใจ พุดจริง ทำจริง ๒) ทมะ หมายถึง การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดสินใจแก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา ๓) ขันติ หมายถึง ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความ ขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย ๔) จาคะ หมายถึง ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและ ผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของ ผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตัว

๓.๔ สรุปท้ายบท

การพัฒนาประเทศ จำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นตอนต่อสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยวิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการเพื่อได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควรปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจโดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะประเทศและประชาชนไทย สอดคล้องด้วยก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยประเทศหลายประเทศกำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในเวลานี้

กล่าวโดยสรุป คือ การหันกลับมายึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตโดยใช้หลักการพึ่งตนเอง ๕ ประการ คือพึ่งตนเองทางจิตใจ คนที่สมบูรณ์พร้อมต่อมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้นจึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจอีกheimต่อสู่ชีวิตด้วยความสุจริต แม้อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จบ้างก็ตาม มิพึงควรท้อแท้ ให้พยายามต่อไป พึงยึดพระราชดำรัส “การพัฒนาคน” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ บุคคลต่อมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรม และความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่จนสำเร็จทั้งต่อมิบุคคลบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงานประกอบพร้อมกันด้วย จึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอนและบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน

๑) พึ่งตนเองทางสังคม ควรเสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดและเผยแพร่ให้ได้รับประโยชน์ซึ่งกันและกัน ดังพระบรมราโชวาทที่ว่าเพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกันไม่ลดหลั่น จึงขอให้ทุกคนพยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่ และให้มีการประชาสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมดเป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน

๒) พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ คือ การส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพ ของผู้คนในท้องถิ่นสามารถแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติหรือวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศได้อย่างดียิ่ง สิ่งดีก็คือการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งมีมากมายในประเทศ

๓) พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาทดลองทดสอบเพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพ ภูมิประเทศ และสิ่งที่สำคัญสามารถนำไปให้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับพระราชดำรัสที่ว่าจุดประสงค์ของศูนย์ศึกษา ฯ คือ เป็นสถานที่สำหรับค้นคว้าวิจัยในท้องที่เพราะว่าแต่ละท้องที่ สภาพฝนฟ้าอากาศและประชาชนในท้องที่ต่าง กัน ก็มีลักษณะแตกต่างกันมากเหมือนกัน”

๔) พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หมายถึง สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือ แม้ไม่มีเงินก็ยังมิขาด ปลา ผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพและสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับภาคต่อไปได้ด้วย

บทที่ ๔

ประยุกต์หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตาม พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประยุกต์หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ตามลำดับดังนี้

- ๔.๑. การประยุกต์หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ
- ๔.๒. การประยุกต์หลักอุฏฐานสัมปทา
- ๔.๓. การประยุกต์หลักอารักขสัมปทา
- ๔.๔. การประยุกต์หลักกัลยาณมิตตตา
- ๔.๕. การประยุกต์หลักสมชีวิตา
- ๔.๖ สรุปท้ายบท

๔.๑. การประยุกต์หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ

การประยุกต์หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ได้แก่ ประโยชน์ขั้นต้น หมายถึง ประโยชน์ที่จะได้รับในปัจจุบันหรือประโยชน์เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ได้แก่ เรื่องปากท้องของประชาชน ซึ่งการจะสำเร็จประโยชน์ขั้นนี้ได้จะต้องปฏิบัติตามหลัก ๔ ประการ คือ ๑) อุฏฐานสัมปทา ๒) อารักขสัมปทา ๓) กัลยาณมิตตตา ๔) สมชีวิตา

๔.๑.๑. การประยุกต์หลักอุฏฐานสัมปทา

อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น) คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การทำงานและการประกอบอาชีพที่สุจริต ผักผ่อนให้มีความขำขันขำนาญและรู้จริง รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตราหาวิธีการที่เหมาะสมที่ดีจัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

การนำหลักอุฏฐานสัมปทา มาประยุกต์ใช้เรื่องการขาดความเพียรหรือแก้ไขความเกียจคร้าน เมื่อจะหลีกเลี่ยงพ้นจากความขี้เกียจประการ สำคัญก็คือการระมัดระวังหรือสำรวมรักษากาย วาจา ใจ แม้กระทั่งชีวิตของเรา ไม่ให้หลงไปตามกระแสหรือพบเจอกับความชั่วทั้งหลายเช่นเดียวกับความเกียจคร้านเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะต่อหาทางแก้ไขปัญหานี้ให้ได้ ทางแก้ไขนั้นแบ่งออกเป็นหลักการและวิธีการ นอกจากนั้นก่อนจะแก้ไขจำต้องเข้าใจถึงลักษณะนิสัยส่วนบุคคลด้วยโดยเฉพาะระดับปริมาณความมากน้อยของความเกียจคร้านมีมากน้อยต่างกัน บางคนเกียจคร้านมากในขณะที่บางคนเกียจคร้านน้อย เช่น คนที่ไม่ยอมทำการงานทั้งที่มีความสามารถจะทำได้ เป็นต้นจึงอ้างความเกียจคร้านเพื่อไม่อยากจะทำงาน ในที่นี้ ควรทราบถึงจุดหมายแห่งความสำเร็จหรือประโยชน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่

ทุกคนต่างต้องการอยากจะได้มาด้วยการแสวงหาให้มีก่อน ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ (๑) ความร่ำรวย คนทั่วไปถือกันว่า ความร่ำรวยเป็นความสำเร็จอย่างหนึ่งของชีวิต ไม่ใช่เกิดจากโชคชะตาหรือความบังเอิญ แต่เกิดจากการลงมือกระทำหรือขยันหมั่นเพียรในการสร้างเนื้อสร้างตัวให้เจริญรุ่งเรืองหรือให้เกิดขึ้นมาได้ (๒) อำนาจ เกิดจากสาเหตุพื้นฐานหลายอย่างด้วยกันเช่น เกิดจากความร่ำรวย เกิดจากการมีตำแหน่งหน้าที่ที่สูงในทางการเมือง ในทางราชการ หรือในองค์กรและหน่วยงานอื่น ๆ และที่สูงขึ้นไปคือเกิดจากการเอาชนะตัวเองได้จนกระทั่งมีพลังอำนาจทางจิตที่สูง เป็นต้น (๓) ความมีชื่อเสียง ซึ่งอาจเกิดจากการทำความดี ความเป็นเลิศทางวิชาการและความงามเป็นเลิศ เป็นต้น ที่สร้างชื่อเสียงในสังคม เป็นความสำเร็จด้านดี อีกด้านหนึ่ง ความมีชื่อเสียงในทางที่ไม่ดี ก็เป็นที่ติเตียนของสังคมเช่นกัน (๔) ความสุข นอกจากความสุขทางกายที่ได้แสวงหาได้จากความร่ำรวยหรือสิ่งอื่น ๆ แล้ว ยังมีความสุขทางจิตใจที่เกิดจากความพึงพอใจความสงบของจิตใจ และการได้ทำงานที่ตนเองพอใจ เป็นต้น และ (๕) ความรู้หรือการค้นพบสิ่งใหม่ เช่น การศึกษาจบชั้นสูงสุด การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ การบรรลุธรรม และการสร้างองค์ความรู้อื่น ๆ เป็นต้น

๔.๑.๒ การประยุกต์หลักอารักขสัมปทา

อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา) คือรู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษา โภคทรัพย์ และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ที่เรียกว่า โภควิภาค ๔ คือ

เอเกน โภเค ญญเขย ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยง และทำประโยชน์

ทวิหิ กมมํ ปโยชเย ๒ ส่วน ใช้เป็นทุนประกอบกิจการงาน
จตุตถญจ นิธาเปยเย อีก ๑ ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

พึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและคนอื่น ถ้าไม่ใช่ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้วการหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หากความหมายใดๆ มิได้ ดังนั้นเมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงปฏิบัติต่อทรัพย์หนึ่งส่วนแรกข้างต้น ตามหลักโภคาทิยะ (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคะ หรือเหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือในการที่จะมีครอบครองทรัพย์สมบัติ) ๕ ประการ ดังพุทธพจน์ว่า

อริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

๑. เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข
๒. บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดภัยจากภัยอันตราย
๔. ทำพละ คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง

- (๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
- (๒) อติญาติ ต้อนรับแขก
- (๓) ปุพพเปตพลี ทำบุญหรือสักการะอุทิศผู้ล่วงลับ
- (๔) ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น
- (๕) เทวตาพลี ถวายเทวดา คือ ทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ

๕. อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นเมตตาเมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงภคทรัพย์จะหมดสิ้นไปก็สบายใจได้ว่าได้ใช้ภคทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึงภคทรัพย์เพิ่มขึ้น ก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจ

การใช้จ่ายใน ๕ ข้อนี้ ท่านมุ่งแจกแจงรายการที่พึงจ่าย ให้รู้ว่าควรใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้าง มิใช่หมายความว่า ให้แบ่งส่วนเท่ากันไปทุกข้อ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านี้ของเรา จึงจะไม่ถูกพระราชา ريب โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป นี้เรียกว่าอารักขสัมปทา^๑

การนำหลักอารักขสัมปทา มาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาชีวิตการไม่รู้จักรักษาทรัพย์ อารักขสัมปทา คือ การรู้จักใช้สอยและรักษาสงครามหลักธรรมะคนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ (ชีวิตที่เป็นหลักฐาน) คนที่จะเรียกได้ว่า รู้จักหา รู้จักใช้ทรัพย์ หรือหาเงินเป็น ใช้เงินเป็น เป็นคนทำมาหากินที่ดี ตั้งตัวสร้างหลักฐานได้และใช้ทรัพย์สมบัติให้เป็นประโยชน์ เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้องก็เพราะปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้ (๑) ขันหาและรักษาสมบัติ ปฏิบัติตามหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อนประโยชน์ปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น ที่เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถสังสัดตนิคธรรม ๔ ประการ (๒) ขันแจกจัดสรรทรัพย์ เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วนที่เรียกว่า โภควิภาค ๔ (๓) ขันจับจ่ายกินใช้ พึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หากความหมายใด ๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงปฏิบัติต่อทรัพย์หนึ่งส่วน เมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงภคทรัพย์จะหมดสิ้นไปก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้ภคทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึงภคทรัพย์เพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี ท่านมุ่งแจกแจงรายการที่พึงจ่ายให้รู้ว่าควรใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้าง มิใช่หมายความว่า ให้แบ่งส่วนเท่ากันไปทุกข้อ นอกจากนั้น ท่านมุ่งกล่าวเฉพาะรายการที่พึงจ่ายเป็นประจำสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าผู้ใดสามารถก็ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้มากขึ้นไปอีกก็ได้

^๑ อก.อญจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

๔.๑.๓ การประยุกต์หลักกัลยาณมิตตตา

กัลยาณมิตตตา (คบหาคนดีเป็นมิตร) คือรู้จักเสวนาคบหาคน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลี่ยงเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้นำเคารพนับถือและมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพทางการงาน

การมีมิตรดี สหายดี จึงมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการเกื้อกูลให้เกิด กำลังใจ และกำลังปัญญา ที่จะต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคปัญหาต่างๆ การจะสร้างกำลังใจหรือกำลังปัญญาให้เกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกของการมีเครือข่ายกัลยาณมิตรเพื่อคอยช่วยเหลือสนับสนุนในบางเรื่อง รวมทั้งให้คำปรึกษาแนะนำแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของกันและกัน หรือเป็นแบบอย่างอ้างอิงที่มีนัยสำคัญลักษณะของสพมิตร หรือมิตรแท้ ๔ (มิตรมีใจดี มิตรที่จริงใจ) คือ

๑. มิตรอุปการะ มีลักษณะ ๔ คือ

- (๑) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน
- (๒) เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน
- (๓) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
- (๔) มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔ คือ

- (๑) บอกความลับแก่เพื่อน
- (๒) ปิดความลับของเพื่อน
- (๓) มีภัยอันตราย ไม่ละทิ้ง
- (๔) แม้ชีวิตก็สละให้ได้

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔ คือ

- (๑) จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้
- (๒) คอยแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง
- (๔) บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔. มิตรมีน้ำใจ มีลักษณะ ๔ คือ

- (๑) เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ ทุกข์ ทุกข์ด้วย
- (๒) เพื่อนมีสุข พลอยแช่มชื่นยินดี สุข สุขด้วย
- (๓) เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ให้
- (๔) เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจริญ สนทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่ง คีล หรือคนแก่ผู้เคร่งคิลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษา

สัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควรนี้เรียกว่า กัลป์ยามมิตตตา

การนำหลักกัลยาณมิตตมา มาแก้ปัญหาวิตถิการคบคนพาล ต่อมีกัลยาณมิตรที่ดี คือมีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษาเพื่อนที่คบหาและบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคลหรือเข้าร่วมหมูกับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญามีความสามารถซึ่งจะช่วยแวดล้อม สนับสนุนชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่างตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดีในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการและธรรมปฏิบัติ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายนอก

๔.๑.๔ การประยุกต์หลักสมชีวิตา

สมชีวิตา (เลี้ยงชีวิตแต่พอดี) คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเป็นอยู่พอดีสมรายได้มิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้น้อยที่สุด โดยได้ผลประโยชน์จากการใช้นั้นมากที่สุด เช่น ประหยัดเงิน คือ การใช้เงินเมื่อถึงคราวใช้โดยรู้คุณค่าของเงิน ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย หรือใช้อย่างไม่ถูกต้อง แต่มีได้หมายถึงการเก็บไว้โดยไม่จ่ายเลย จะต้องรู้จักใช้ รู้จักเก็บ ให้เหมาะสม ประหยัดเวลา คือ รู้จักใช้เวลาที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ คำนึงกับเวลาที่ผ่านไป ประหยัดวาจา คือ รู้จักพูดในเวลาและสถานที่ที่ควรพูด โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมและบุคคลที่พูดด้วย เป็นต้น

หลักพื้นฐานในการดำเนินชีวิตตามนัยพระพุทธศาสนา คือ ศีลธรรม แบบแผนทางความประพฤติจึงถูกกำหนดขึ้นตามกรอบแห่งศีลธรรม “ศีล” ในฐานะระเบียบการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ สังคมและธรรมชาติ มีการสำรวมระวังทางกาย วาจา และใจ อันเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมในปัญญา การดำเนินชีวิตกับสภาวะเศรษฐกิจวิกฤตอย่างนี้นั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนหลักการวิธีปฏิบัติในการดำเนินชีวิตทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์เพื่อเข้าถึงจุดหมายในการดำเนินชีวิตดังนี้

๑. ความขยันหมั่นเพียร รู้จักใช้ปัญญาจัดการดำเนินกิจการ เรียกว่า อุตฺธานสัมปทา
๒. รู้จักเก็บรักษาทรัพย์สิน และผลแห่งกิจการงานให้รอดพ้นอันตรายไม่เสื่อมเสีย เรียกว่า อารักขสัมปทา
๓. รู้จักเสวนาคบหาคนดีที่เกื้อกูลแก่การงาน ความดีงามและความก้าวหน้าของชีวิต เรียกว่า กัลยาณมิตตตา
๔. รู้จักเลี้ยงชีวิตแต่พอดีให้มีความสุขได้โดยไม่สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย สามารถประหยัดทรัพย์ไว้ให้เพิ่มพูนขึ้นได้เรียกว่า สมชีวิตา^๒ ในสังคาลสูตรแห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิภวรรค ได้พูดถึงประเด็นนี้ไว้ว่า

^๒ อก.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

“คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคทรัพย์ ออกเป็น ๔ ส่วนคือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงานส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย”^๓

คุณธรรมสำหรับความดำรงตั้งมั่นยั่งยืนของตระกูล หรือเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นานซึ่งในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงคุณธรรมหมวดนี้ไว้ว่ามี ๔ ประการ คือ

- (๑) นัฏฐควเสนา ของหายหรือของหมด รู้จักหามาไว้
- (๒) ชินณปฏิสังขรณา ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม
- (๓) ปริมิตปานโกชนา รู้จักประมาณในการกินการใช้
- (๔) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน

ในทางตรงกันข้าม ตระกูลที่มั่งคั่งร่ำรวยจะตั้งอยู่ไม่ได้นานก็เพราะขาดคุณธรรมทั้ง ๔ ประการข้างต้นนั้นเช่นเดียวกัน^๔ ดังพุทธพจน์ในกัลลสูตร แห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกายจตุกกนิบาตว่า

“ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความใหญ่ในโภคทรัพย์แล้ว ย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น คือ ๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป ๒. ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า ๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้ให้ใหญ่ในเรือน ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความใหญ่ในโภคทรัพย์แล้ว ย่อมตั้งอยู่ได้นานเพราะเหตุ ๔ ประการหรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น คือ ๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป ๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า ๓. รู้จักประมาณในการบริโภค ๔. ตั้งสตรี หรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน”^๕

การนำหลักสมชีวิตา มาแก้ปัญหาชีวิตการใช้จ่ายทรัพย์เกินฐานะ คือ การประหยัดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เราจะมีชีวิตราบรื่นปกติสุขได้ก็ต่อรู้จักใช้เงินทองอย่างประหยัด ใช้แต่ในสิ่งที่จำเป็นแก่การครองชีพของเราพยายามใช้จ่ายให้พอเหมาะกับรายได้ของเรา เพราะว่าผู้ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายใช้จ่ายเกินฐานะของตนเองนั้นย่อมได้รับความเดือดร้อนทำให้ครอบครัวได้รับความลำบาก เพราะฉะนั้นจะต่อรู้จักประหยัดทรัพย์พยายามใช้จ่ายแต่ในสิ่งที่จำเป็นเท่านั้นจึงมีความสุขได้ตามสมควรอัตราภาพของตัวเองและครอบครัว

๔.๒ ความสอดคล้องและสนับสนุนเพื่อการประยุกต์ใช้หลักทฤษฎีธัมมิกัตถะกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

๔.๒.๑ ระดับปัจเจกบุคคล

ในระดับบุคคล หากพิจารณาบุคคลในฐานะที่เป็นเพียงทรัพยากรหรือปัจจัยในการผลิต เพื่อการพัฒนาคนจะเกี่ยวข้องกับคุณค่าของปัจจัยการผลิต (ด้านความมีเหตุผล) เป็นหลัก แต่หากพิจารณาบุคคลในฐานะที่เป็นเจ้าของหน่วยการผลิตหรือเป็นผู้ประกอบการ ได้แก่ ตัวชีวิตปัจจัยการ

^๓ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

^๔ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๒๗๗.

^๕ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕-๓๗๖.

ผลิต (ด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี) ตัวชี้วัดคุณค่าการผลิต (ด้านความมีเหตุผล) ตัวชี้วัดประสิทธิภาพการผลิต (ด้านความพอประมาณ) และตัวชี้วัดประสิทธิผลการผลิต (ด้านความพอประมาณ) ในภาคการบริโภค การพัฒนาคนจะเกี่ยวข้องกับคุณค่าการบริโภค (ด้านความมีเหตุผล) การพัฒนาคน ได้แสดงคุณลักษณะในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความพอประมาณความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ให้เห็นอย่างครบถ้วน ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงที่จะต้องมียุทธศาสตร์ทั้งสามดำเนินควบคู่ไปพร้อม ๆ กัน

ส่วนการพัฒนาคนตามหลักพุทธธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันหรืออำนวยประโยชน์สุขที่ปรากฏในพระสูตรตตปิฎก ซึ่งเรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ^๖ นั้น ประกอบด้วย

๑. อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบตรา หาดูบายวิธี สามารถจัดการให้ได้ผลดี

๒. อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) คือ รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมด้วยกำลังงานของตนไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) คือ รู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัย เลือกเสวนา สำเหนียกหรือตระหนักรู้ที่จะศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

๔. สมชิวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม) คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ในปาฏิโมกข์สังวรศีลที่เกี่ยวกับการกระจ่ายผลผลิตวรรคธรรมแรกทีกล่าวถึงการเว้นขาดจากของที่เขาไม่ได้ให้ ในขณะที่วรรคธรรมหลังสามารถขยายไปได้ถึงองค์ธรรมหมวดสังคหวัตถุ ^๗ ได้แก่

๑. ทาน (การให้) คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

^๖ อ.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๕.

๔.๒.๒ ระดับชุมชน

การพิจารณาชุมชนธุรกิจในฐานะที่เป็นเจ้าของกระบวนการผลิต ซึ่งมีหน้าที่ในการผลิตสินค้าและบริการเพื่อนำเข้าสู่กระบวนการบริโภค โดยที่เจ้าของหน่วยการผลิตจะได้รับผลตอบแทนในรูปของเงินที่สามารถนำมาเป็นทุนรอนในการซื้อหาปัจจัยการผลิตสำหรับการผลิตในรอบต่อ ๆ ไป และเป็นผลกำไรสำหรับแบ่งสรรให้แก่ผู้ถือหุ้นหรือเจ้าของ จะเห็นว่าบทบาทหลักของชุมชนธุรกิจในฐานะเจ้าของหน่วยการผลิต คือ การแสวงหาทรัพยากรเพื่อใช้สอยในกิจการที่มีลักษณะดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง และการมุ่งหวังผลกำไรการดำเนินงานจากมูลค่าการจำหน่ายสินค้าและบริการหลักจากหักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในกิจการทั้งหมดแล้ว

ในฐานะเจ้าของกระบวนการผลิต ตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องในส่วนนี้ ได้แก่ ตัวชี้วัดคุณค่าของปัจจัยการผลิต (ด้านความมีเหตุผล) คือ การพิจารณาอรรถประโยชน์ในทรัพยากรที่คำนึงถึงคุณค่าในการใช้สอยมากกว่าคุณค่าในการแลกเปลี่ยน ตัวชี้วัดสัดส่วนปัจจัยการผลิต (ด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี) คือ การพิจารณาใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นก่อนการซื้อหามาจากภายนอกตัวชี้วัดคุณค่าการผลิต (ด้านความมีเหตุผล) คือ การผลิตด้วยอาชีพปาริสุทธิตีล ละเว้นการประกอบมิชฌาชีพที่ระบุไว้ในวณิชา ๕ และประกอบสัมมาชีพหรืออาชีพที่สุจริต ตัวชี้วัดประสิทธิผลการผลิต (ด้านความพอประมาณ) คือ การผลิตที่เน้นความคุ้มค่าของการใช้ทรัพยากรและตัวชี้วัดประสิทธิผลการผลิต (ด้านความพอประมาณ) คือ การผลิตเพื่อสร้างผลผลิตที่ใช้การได้โดยเน้นให้เกิดของเสียจากกระบวนการผลิตให้น้อยที่สุด เกิดการทำลายให้น้อยที่สุด

นอกจากนี้ หน่วยการผลิตยังจะต้องคำนึงถึง “ผลกระทบสู่ภายนอก” จากการผลิตของตัวเองในมิติต่าง ๆ (ด้านความมีเหตุผล) ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านวัฒนธรรม ตลอดจนคำนึงถึง การเตรียมพร้อมรับ “ผลกระทบจากภายนอก” ที่มีต่อกระบวนการผลิตหรือกิจการของตนเอง (ด้านการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี) ทั้งจากปัจจัยนำเข้าที่สามารถควบคุมหรือบริหารจัดการได้ เช่น ทุน เทคโนโลยี พลังงาน และจากปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น ภัยธรรมชาติ ความผันผวนของตลาด นโยบายสาธารณะ ซึ่งเป็นข้อพิจารณาที่ต้องรวมอยู่ในตัวชี้วัดของหน่วยการผลิตในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการและสิ่งภายนอก

ตัวชี้วัดทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น ได้แสดงคุณลักษณะทั้งสาม คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างครบถ้วน เช่นเดียวกับที่ปรากฏในกระบวนการบริโภคของครัวเรือน (เป็นข้อพิสูจน์อีกครั้งหนึ่งว่าคุณลักษณะทั้งสามจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน มีอาจแยกส่วนในขั้นปฏิบัติได้) และเรียกผลิตภาพ (Productivity) ในกระบวนการผลิตที่เกิดจากการวัดด้วยตัวชี้วัดทั้ง ๕ ตัวดังกล่าว ว่าเป็นดัชนีผลิตภาพ เพื่อกำหนดระดับของความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพุทธเศรษฐศาสตร์

เป้าหมายในกระบวนการผลิต แม้มิใช่ความสุขที่ประกอบเป็นกามโกศสุข ๔ ดังเช่นเป้าหมายในกระบวนการบริโภค แต่ก็เป็นขั้นตอนส่งออกผลผลิตที่เป็นสินค้าและบริการในลักษณะของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส (กามคุณ ๕) ให้แก่หน่วยบริโภค เรียกว่า กามโกศ เพื่อนำเข้าสู่

กระบวนการบริโภคผลผลิตที่เป็นปัจจัยส่งออกจากกระบวนการผลิตของตัว หรือนำไปแจกจ่าย แบ่งปัน หรือนำไปจำหน่ายแลกเปลี่ยนทรัพย์สินเงินทอง แล้วจึงนำเงินที่ได้นั้น มาซื้อหาปัจจัยการบริโภค จากภายนอกมาเพื่อการบริโภคอีกต่อหนึ่ง เจ้าของกระบวนการผลิต ในที่นี้ จึงดำรงบทบาทเป็นกาม โภคีด้วยไม่ว่าทางใดก็ตาม

ในพุทธธรรม ได้จำแนกกามภคีออกเป็น ๑๐ จำพวก เรียกว่า กามภคี โดยในแต่ละ จำพวก จะมีวิธีการแสวงหาทรัพย์ และประโยชน์มุ่งหมายในการใช้จ่ายทรัพย์ที่แตกต่างกันดังนี้

กลุ่มแรกเป็นพวกที่แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด ครั้นแสวงหา ได้แล้ว

- พวกที่ (๑) ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ
- พวกที่ (๒) บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ
- พวกที่ (๓) บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ

กลุ่มที่สองเป็นพวกที่แสวงหาทรัพย์ทั้งโดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด บ้างไม่ผิดบ้าง ครั้นแสวงหาได้แล้ว

- พวกที่ (๔) ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ
- พวกที่ (๕) บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ
- พวกที่ (๖) บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ

กลุ่มที่สามเป็นพวกที่แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหา ได้แล้ว

- พวกที่ (๗) ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ
- พวกที่ (๘) บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ
- พวกที่ (๙) บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ แต่เป็นผู้มีมัวเมา หมกมุ่นจดจ่อ ไม่

เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ให้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น

- ส่วนพวกที่ (๑๐) เป็นพวกพิเศษที่นอกจากจะแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการ งานที่ไม่ผิด ครั้นแสวงหาได้แล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น

หลักกามภคี ๑๐ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของทั้ง “หลักการ” และ “ความมุ่ง หมาย” หรือในอีกคำหนึ่งคือ “กระบวนการ” และ “ผลลัพธ์” ในลักษณะของอรรถธรรมสัมพันธ์ โดย ในส่วนแรกวิธีในการแสวงหาทรัพย์ต้องเป็นไปอย่างถูกต้องดีงาม และในส่วนหลังประโยชน์มุ่งหมาย ในการใช้จ่ายทรัพย์ก็ต้องเป็นไปอย่างถูกต้องดีงามควบคู่กัน ไม่สามารถละทิ้งส่วนใดส่วนหนึ่งได้ เช่น ชุมชนธุรกิจไม่ควรได้รับการยกย่องสรรเสริญ แม้จะประสบความสำเร็จในยอดขายผลกำไร หรือมี ความมั่นคงมากเพียงใดก็ตาม หากวิธีการในการดำเนินธุรกิจเพื่อให้ได้มาซึ่งความมั่งคั่งนั้นไม่เป็นไป โดยชอบธรรม เช่น ใช้วิธีการเอารัดเอาเปรียบ การฉ้อโกง การผูกขาด การทุบตลาด การหลอกลวง หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง ชุมชนธุรกิจที่ผู้ถือหุ้นและผู้บริหารสามารถประกอบกิจการจนได้มาซึ่งทรัพย์สิน

ความมั่งคั่งอย่างสุจริตถูกต้องในส่วนแรก แต่หากมิได้ดูแลพนักงานของตนให้มีรายได้และความสุขอย่างทั่วถึงเป็นธรรม มิได้ดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมหรือช่วยเหลือชุมชนรอบข้างหรือมีความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างเหมาะสมพอเพียง ชุมชนธุรกิจนั้นก็สมควรจะได้รับการยกย่องสรรเสริญในส่วนหลังนี้เช่นกัน^๔

๔.๒.๓ ระดับสังคม

ประเทศไทยเริ่มมีการวางแผนอย่างเป็นระบบ โดยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ จนถึงปัจจุบัน ก็เป็นเวลาเกือบห้าทศวรรษและใช้แผนพัฒนามาแล้ว ๑๐ ฉบับ การพัฒนาที่ผ่านมานั้นอาจจะก่อให้เกิดผลดีในบางด้าน หากพิจารณาโดยรวมมาแล้วกล่าวโดยสรุปได้ว่าไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรและผลจากการพัฒนา ที่อาศัยกรอบแนวคิดจากทฤษฎีตะวันตกในระยะแรกนั้นได้ก่อให้เกิดผลกระทบให้กับสังคมไทย อย่างมากมายหลายด้าน เช่น ในด้านของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านวิถีชีวิตที่ติงามของคนไทยในอดีต ด้านคุณธรรม จริยธรรม ด้านคุณภาพชีวิตและสุขภาพอนามัย ด้านการกระจายรายได้และความเหลื่อมล้ำในสังคม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกลืนหายไปกับกระแสโลกาภิวัตน์ และสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมที่เสื่อมโทรมมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งเข้าสู่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐ พ.ศ. ๒๕๔๔) ซึ่งได้ยอมรับความล้มเหลวของการพัฒนาที่ผ่านมาโดยสรุปว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”

ในแผนพัฒนา ฉบับที่ ๘ ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดของการพัฒนาจากเดิมที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ มาเป็นการให้คนเป็นเป้าหมายหลัก หรือเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยถือว่าการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือที่จะช่วยให้คนมีความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และมีใช้เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา นอกไปจากนี้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ยังได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาจากเดิมที่เป็นการพัฒนาแบบ แยกส่วน มาเป็นระบบ “รวมส่วน หรือบูรณาการ” เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และนับเป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกที่เปิดโอกาสให้คนไทยทุกสาขาอาชีพและทุกภูมิภาคเข้าร่วมแสดงความคิดเห็น และกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศด้วยเป็นที่น่าเสียใจว่า ขณะที่แผนพัฒนาฉบับที่ ๘ กำลังจะได้รับการปฏิบัติตามแผนอย่างเต็มที่ ประเทศไทยก็เข้าสู่ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจที่เรียกกันว่า “เศรษฐกิจฟองสบู่” ซึ่งนับเป็นวิกฤติทางเศรษฐกิจที่ร้ายแรงที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของประเทศและผลกระทบที่รุนแรงนั้นยังปรากฏให้เห็นอยู่จนปัจจุบันนี้ แม้ว่าจะมีความพยายามแก้ไขปัญหอย่างเต็มที่และมีวิวัฒนาการฟื้นตัวอยู่บ้างในบางส่วนก็ตามจากผลพวงของวิกฤติ “เศรษฐกิจฟองสบู่” ทำให้แนวความคิดเรื่อง “การพัฒนาที่ยั่งยืน” และ “แนวคิดเศรษฐกิจ” พอเพียง ได้รับความสนใจและนำมาพิจารณาวิเคราะห์กันอย่างจริงจังมากขึ้น เนื่องจากมีข้อสรุปตรงกันเป็นส่วนใหญ่จากนักคิด นักวางแผน นักพัฒนา ฯลฯ ว่าการพัฒนาเท่าที่ผ่านมาอย่างไม่ประสบความสำเร็จและคงจะดำเนินการอย่างที่เคยปฏิบัติมาไม่ได้อีกต่อไปแล้ว จึงน่าจะมี “ทางเลือก” ที่มั่นคงกว่าเหมาะสมกว่าและปลอดภัยกว่าสำหรับอนาคตของ

^๔พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, “การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๒-๑๓๕.

ประเทศชาติ และทุกคนในชาติเป็นส่วนรวม “การพัฒนาที่ยั่งยืน” และ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นสดมภ์หลักของแนวความคิดการพัฒนาประเทศเป็นต้นมา

๔.๓ สรุปท้ายบท

ประยุกต์หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

จากหลักธรรมข้ออุฏฐานสัมปทากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ มุ่งให้มนุษย์ดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญา ขยันหมั่นเพียร พยายามพัฒนาชีวิตด้านฐานะทางเศรษฐกิจด้วยการพึ่งตนเองเป็นหลัก เน้นให้รู้จักการดำเนินชีวิต รู้จักการใช้จ่ายและรักษาทรัพย์ที่ได้มา รู้จักการเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะพอดีกับตนเอง ดูแลเอาใจใส่กิจการงานของตนอย่างสม่ำเสมอ

จากหลักธรรมข้ออารักขสัมปทากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ รู้จักเก็บรักษาทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ไม่ให้เป็นอันตรายและเสื่อมเสีย ละเว้นอบายมุขทุกชนิด

จากหลักธรรมข้อกัลยาณมิตตากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ รู้จักคบหาคน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือคบคนดี ศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้มีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพทางการงาน การละเว้นการคบเพื่อนชั่ว

จากหลักธรรมข้อสมชีวิตากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ มีให้เผื่อเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ รู้จักประมาณในการบริโภคในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดี รู้จักการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้น้อยที่สุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ๓) เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ จากการวิจัยพบว่า

๕.๑.๑ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเองอยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะพุ่มพวงสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไป

๕.๑.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถะประโยชน์ ๔ ประการ หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถะประโยชน์ ๔ ประการในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง คือ

๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียร ในการปฏิบัติหน้าที่ การงานและการประกอบอาชีพที่สุจริต ฝึกฝนให้มีความชำนาญและรู้จริงรู้จักใช้ ปัญญาสอดส่องตรวจตราหาวิธีการที่เหมาะสมที่ดีจัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี มีความ สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ในการส่งเสริมให้มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการสร้างอาชีพสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีความเพียร มีความรอบคอบ ซื่อสัตย์สุจริต มีสติ ไม่โลภ มีความ วิริยะอดสาหะ มุ่งให้มนุษย์ดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญา ขยันหมั่นเพียร พยายามพัฒนาชีวิตด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ด้วยการพึ่งตนเองเป็นหลัก เน้นให้รู้จักการดำเนินชีวิต รู้จักการใช้จ่ายและรักษาทรัพย์ที่ได้มา รู้จักการเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะพอดีกับตนเอง ดูแลเอาใจใส่กิจการงานของตนอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทอดทิ้งสอนให้ลงมือกระทำ ด้วยความพยายามของตน รู้ว่าตำแหน่งฐานะอาชีพการงานของตนมีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จ ที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น ๆ

๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษาโภคทรัพย์ และผลงานที่ตนได้ทำไว้ ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมด้วยกำลังงานของตนไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง รู้จักประมาณตน พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ พึ่งพาตนเองได้ พออยู่พอกินและพอเพียงไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต รู้จักเก็บรักษาทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ไม่ให้เป็นอันตรายและเสื่อมเสีย ละเว้น อบายมุขทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นการกิน การดื่มน้ำเมา การเที่ยวกลางคืน การดูการละเล่น การเล่นการพนันหรือการเกียจคร้านไม่ทำงาน เหล่านี้จึงพยายามหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล เพราะ อบายมุขเป็นหนทางแห่งความเสื่อมความพินาศและสูญเสียทรัพย์เป็นเหตุความหายนะ ไม่เคยทำให้ใครได้รับความเจริญรุ่งเรือง

๓) กัลยาณมิตรตตา คบหาคนดีเป็นมิตร คือ รู้จักเสวนาคบหา ไม่คบไม่เอาอย่าง ผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลี่ยงเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้นำเคารพ นับถือและมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพทางการงาน มีความสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจ พอเพียงในด้านการรู้จักเกื้อกูลกัน ไม่เอาัดเอาเปรียบ ไม่เบียดเบียนชีวิตและทำลายธรรมชาติ สงเคราะห์กันเอง ในชุมชน เอื้ออาทรต่อกันและมีคุณธรรมในตนเอง เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว รู้จักคบหาคน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลี่ยงคบ เสวนา ศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้มีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพทางการ งาน การละเว้นการคบเพื่อนชั่ว

๔) สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตแต่พอดี คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเป็นอยู่พอดี สมรายได้ มิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ การดำเนินชีวิต อย่างพอเหมาะพอดี เมื่อมีทรัพย์แล้วควรนำทรัพย์มาใช้จ่ายเลี้ยงชีพให้พอเหมาะพอดีแก่ฐานะ เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ จะต้องรู้จักกิน รู้จักใช้จ่ายอย่างระมัดระวัง ไม่ทะเยอทะยาน หรืออยากได้ในสิ่งที่ไม่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต มีความสอดคล้องกับแนวคิด เศรษฐกิจพอเพียงในด้านการรู้จักพอเพียง มีการพอประมาณทั้งในการบริโภคและการดำเนินชีวิต มีความมั่นคงในจิตใจ และไม่ประมาท รู้จักมัธยัสถ์ อดออมรู้จักประมาณตนเอง มีประหยัดเก็บไว้ รู้จักประมาณในการบริโภคในการใช้จ่ายทรัพย์รู้จักความพอเหมาะพอดี รู้จักการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้น้อยที่สุด โดยได้ผลประโยชน์จากการใช้นั้นมากที่สุด รู้จักใช้เงินเมื่อถึงคราวใช้ โดยรู้คุณค่าของเงิน ไม่สุรุ่ยสุร่าย หรือใช้อย่างไม่ถูกต้อง แต่มีได้หมายถึง การเก็บไว้โดยไม่จ่ายเลย จะต้องรู้จักใช้รู้จักเก็บให้เหมาะสม

๕.๑.๓. การประยุกต์หลักธรรมเพื่อสนับสนุนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในสังคมปัจจุบัน

๑. จากหลักธรรมข้ออุฏฐานสัมปทา กับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ มุ่งให้มนุษย์ ดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญา ขยันหมั่นเพียร พยายามพัฒนาชีวิตด้านฐานะทางเศรษฐกิจด้วยการพึ่งตนเองเป็นหลัก เน้นให้รู้จักการดำเนินชีวิต รู้จักการใช้จ่ายและรักษาทรัพย์ที่ได้มา รู้จักการเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะพอดีกับตนเอง ดูแลเอาใจใส่กิจการงานของตนอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทอดทิ้งสอนให้ลงมือกระทำด้วยความพยายามของตน รู้ว่าตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ การงานของตน มีหน้าที่และความ

รับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จ ที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น ๆ

๒. จากหลักธรรมข้ออารักขสัมปทากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ รู้จักเก็บ รักษาทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ ด้วยความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ไม่ให้เป็นอันตรายและเสื่อมเสีย ละเว้นอบายมุขทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นการกิน การดื่มน้ำเมา การเที่ยวกลางคืนการดู การละเล่น การเล่นการพนัน หรือการเกียจคร้านไม่ทำการงาน เหล่านี้จึงพยายามหลีกเลี่ยงให้ระห่างไกล เพราะอบายมุขเป็นหนทางแห่งความเสื่อม ความพินาศและสูญเสียทรัพย์เป็นเหตุความหายนะ ไม่เคยทำให้ใครได้รับความเจริญรุ่งเรือง

๓. จากหลักธรรมข้อกัลยาณมิตตากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ รู้จักคบหา คน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือคบคบเสวนา ศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรง คุณ ผู้มีความสามารถ ผู้มีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพทางการงาน การละเว้นการคบเพื่อนชั่ว

๔. จากหลักธรรมข้อสมชีวิตากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงและหลักธรรมมีปรัชญาหรือแนวคิดที่สอดคล้องกันอย่างสำคัญ คือ รู้จักกำหนด รายได้และรายจ่ายเป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ รู้จักประมาณในการบริโภค ในการใช้จ่ายทรัพย์รู้จักความพอเหมาะพอดี รู้จักการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้น้อยที่สุด โดยได้ผลประโยชน์จากการใช้นั้นมากที่สุด รู้จักใช้เงินเมื่อถึงคราวใช้ โดยรู้คุณค่าของเงิน ไม่สุรุ่ยสุร่าย หรือใช้อย่างไม่ถูกต้อง แต่มีได้หมายถึงการเก็บไว้โดยไม่จ่ายเลย จะต้องรู้จักใช้ รู้จักเก็บให้เหมาะสม

๓ การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ ที่นำแนวคิดแบบตะวันตกมาใช้ มุ่งให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ โดยเน้นการผลิตวัตถุ เพื่อสนองความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด ส่งเสริมให้มีการแข่งขัน มีระบบตลาดเสรี เพื่อให้ทุกอย่างดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ บนสมมุติฐานว่า ประชาชนได้รับการสนองความต้องการแล้ว จะมีความสุขมากขึ้น สังคมโดยรวมก็จะดีขึ้นเอง แต่ความเป็นจริงที่เกิดขึ้น คือ การแข่งขันที่นำไปสู่ การทำลายล้างทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งทรัพยากร ตลอดจนสภาพแวดล้อม สังคมที่สภาพเสื่อมโทรมลง วัฒนธรรมท้องถิ่นล่มสลาย จนทำให้เข้าใจได้ว่า ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจที่ พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน เนื่องจากเป็นการพัฒนาที่มุ่งความเจริญ ทางด้านวัตถุด้านเดียว ทำให้เสียดุล เพราะขาดการพัฒนาองค์ประกอบด้านตัวมนุษย์ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นปัจจัยทางนามธรรม

การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดเดิม จากการเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นจุดมุ่งหมายหลักแต่เพียงอย่างเดียว เป็นการเน้นให้คนเป็นศูนย์กลาง โดยการใช้การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

โดยสรุป แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในแผนพัฒนา ฯ เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ โดยการพัฒนาแบบองค์รวม ที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาและวิถีการพัฒนาอยู่บนพื้นฐานของดุลยภาพเชิงพลวัต ที่เชื่อมโยงทุกมิติอย่างบูรณาการ ทั้งมิติตัว คน สังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและการเมือง รวมทั้งความสมดุลระหว่างมิติทางวัตถุกับจิตใจของคนในชาติ ขณะเดียวกัน มีดุลยภาพการพัฒนาระหว่างภายใน คือ “ความเข้มแข็งในการพึ่งตนเองของฐานรากของสังคมและความสมดุล ในประโยชน์ของทุกภาคส่วนเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม” กับภายนอก คือ ความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจและสร้างพันธมิตรการพัฒนาในโลกาภิวัตน์ โดยให้ความสำคัญกับการนำทุนของประเทศ ที่มีศักยภาพและความได้เปรียบด้านลักษณะและคุณค่าของชาติทั้ง ทุนสังคม ทุนทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและทุนเศรษฐกิจ มาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน พร้อมทั้งเสริมสร้างให้แข็งแกร่ง เป็นเสมือนเสาเข็มหลัก ในการพัฒนาประเทศให้มั่นคงและสมดุล ควบคู่ไปกับการเสริมสร้างระบบและวัฒนธรรม ธรรมาภิบาลและประชาธิปไตยในทุกภาคส่วนและทุกระดับโดยใช้ความรู้ คุณธรรมและความ เพียรในกระบวนการพัฒนา ที่อยู่บนหลักความพอประมาณความมีเหตุผล มีระบบภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งกระบวนการหรือนโยบายการพัฒนาดังกล่าวนี้นี้ จะเป็นภูมิคุ้มกันประเทศ ให้สามารถปรับตัวพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบจากความผันผวนของกระแสโลกาภิวัตน์ ทั้ง ด้านวัตถุ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี อันจะนำไปสู่ ความอยู่ดีมีสุข ของคนไทยทั้งชาติ เป็นสังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันและประเทศไทย สามารถดำรงอยู่ในประชาคมโลก ได้อย่างมีเอกราชและอธิปไตยที่มั่นคง มีศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิสงบสุขและสันติกับโลกในที่สุด

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑. ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

๑. ต้องเป็นการใช้เทคโนโลยีที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ และราคาต้องประหยัดที่สุด
๒. ต้องเป็นเทคโนโลยีที่ไม่ใช้ทดแทนแรงงาน เว้นแต่กรณีที่ไม่สามารถจ้างแรงงานได้รับผลประโยชน์จากการประกอบการนั้น ทั้งในรูปการจ้างงานและส่วนแบ่งของผลกำไร
๓. ควรมีหน่วยงานระดับจังหวัดเพื่อดูและขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง
๔. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ควรจัดให้มีโครงการเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้ประกอบการทั้งทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาอาชีพ
๕. ควรศึกษารูปแบบการเรียนรู้เพื่อถ่ายทอดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในสังคมไทย

๕.๒.๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในหลักสูตรการเรียนการสอนนักเรียนระดับชั้นมัธยม

๒. ควรศึกษาเกี่ยวกับสังคมยุคปัจจุบัน เน้นหลักปฏิบัติและหลักแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๓. ควรศึกษาประสิทธิผลของการดำเนินโครงการเศรษฐกิจพอเพียงในโครงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัววราชกาลที่ ๙

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูณ. ๒๕๓๒-๒๕๓๘.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

_____. กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. ๘๐ พรรษาเทิดไท้องค์ราชัน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐.

กาญจนา บุญยัง และคณะ. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในองค์การบริหารส่วนตำบล. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, ๒๕๕๒.

_____. ประเวศน์ วะสี. ศ.นพ. ปาฐกถาปวย อึ้งภากรณ์ ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑.

_____. พระธรรมปิฎก, ประเวศน์ วะสี. ศ.นพ. เอกวิทย์ ณ ถลาง.ดร, วัฒนธรรมเสวนา ณ วัดญาณเวศกวัน. กรุงเทพมหานคร: ภัคธรรม, ๒๕๔๔.

คณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

เฉลิมชัย ห่อนาค. โครงการวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๑.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๔๑.

ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล. ๒๐๙ คำสอนพ่อเศรษฐกิจพอเพียง หนังสือเฉลิมพระเกียรติเฉลิมฉลองพระชนมายุ ๘๑ พรรษา. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

ประเวศน์ วะสี. ประชาคมตำบล ยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศีลธรรมและสุขภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑.

ประเวศ วะสี. **เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคมแนวทางพลิกพื้นเศรษฐกิจสังคม**. กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๒.

ปรียานุช พิบูลย์ สราวุธ. **เศรษฐกิจพอเพียงกับการประยุกต์ใช้ด้านการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานทรัพย์สินสงวนพระมหากษัตริย์, ๒๕๕๐.

พงพิสิษฐ์ วิเศษกุล. **เศรษฐกิจเขียวและใส**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๑.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). **ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐๐ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **ธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระบรมราโชวาท ๑๖๘ องค์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: ดานสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒.

พระมหามิตร รุติปัญญา (วันยาว). “ความรู้จักพอประมาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระราชดำริ”. **พุทธศาสนตรมहाบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองพระสมบุรณ์ ปุณฺณปัญญา”. “บทบาทของพระสงฆ์วัดพระบรมธาตุคอกยผาสัม ในการส่งเสริมและพัฒนาสิ่งแวดล้อม ศูนย์การเรียนรู้เชิงปฏิบัติการเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลแม่สาบ อำเภอสะเมิง จังหวัด เชียงใหม่”. **การค้นคว้าแบบอิสระ ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์. “การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์ **พุทธศาสตร์ดุฎิบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พิมพ์มล แก้วมณี. “การประเมินตนเองของวิสาหกิจชุมชนและสหกรณ์ตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง”. **การค้นคว้าแบบอิสระ เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

ภิชัย พันธเสน และคณะ. **โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๙.

มนูญ มุกประดิษฐ์. “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ในพระไตรปิฎก กับทางสายกลางในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. อ้างใน **ดุฎิบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕**.

(๒) วิทยานิพนธ์:

ยรินทร์ ชิววิสุทธิ. “**ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมค่านิยมตามแนวคิดเศรษฐกิจ พอเพียงให้นักเรียนและชุมชนด้วยโครงการอาชีพ**”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕.

วิรัช นิภาวรรณ. การบริหารจัดการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน. รัฐสภาสาร, ปีที่ ๕๕ ฉบับที่ ๔, ๒๕๕๐.

วิวัฒน์ชัย อรรถาการ. ยุทธศาสตร์ใหม่ของชาติกับเศรษฐกิจการเมืองภาคประชาชนในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ ๑๔ ตุลา, ๒๕๕๐.

สถาบันไทยพัฒนา. มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์. เศรษฐกิจพอเพียงกับการดำเนินธุรกิจ. กรุงเทพมหานคร: สถาบัน, ๒๕๕๐.

สรเสรีญ วงศ์ขุ่ม. เศรษฐกิจพอเพียง : พื้นฐานสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๔.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ทฤษฎีสังคมสังคมวิทยา : การสร้างการประเมินใช้ประโยชน์. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๑.

สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. บทความเผยแพร่ เรื่องกระบวนการวิเคราะห์และปฏิบัติตามแนว พระบรมราชโองการ เรื่อง คุณธรรม ๔ ประการ. ใน ความคิดทางการเมืองในพุทธศาสนา, ๒๕๔๘. ([http://www.asoke.info/๐๙ Communication/Dharma Publicize/Kid/k๑๓/๐๖๒ .html](http://www.asoke.info/๐๙%20Communication/Dharma%20Publicize/Kid/k๑๓/๐๖๒.html))

_____. สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. แนวทางปฏิบัติ ๗ ขั้นสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียงจากแนวปฏิบัติสู่แนวคิด ทางทฤษฎีของเศรษฐกิจพอเพียง, กรุงเทพมหานคร: บริษัท ซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐.

สุเมธ ตันติเวชกุล, ดร., ๒๐๙ คำสอนพอเศรษฐกิจพอเพียง หนังสือเฉลิมพระเกียรติเฉลิมฉลองพระชนมายุ ๘๑ พรรษา, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.

_____. สุเมธ ตันติเวชกุล. ได้เบื้องพระยุคลบาท. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔.

พระมหาประทีป พรหมสิทธิ์. “การศึกษาเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕.

พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

อภิชัย พันธเสน และคณะ. โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๙.

_____. อภิชัย พันธเสน. โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดทำดัชนีวัดภาวะเศรษฐกิจและสังคมโดยใช้หลัก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

_____. อภิชัย พันธเสน. ดร. พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.

_____. อภิชัย พันธเสน. “พุทธเศรษฐศาสตร์” ในการสัมมนาทางวิชาการโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ ๒ เรื่องฐานปัญญาไทยในโลกสากล จัดโดยราชบัณฑิตยสถาน กระทรวงศึกษาธิการ และ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.

อภิชา ทวีรักษ์. **ทางรอดในภาวะเศรษฐกิจถดถอย โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**

กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้าวิชาการ, ๒๕๕๑.

อรสุดา เจริญรัก. “การเกิดขึ้นการดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” **วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๓.

อาชว เตาลานนท์. ดร. **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง Road to Sustainable Economy.**

กรุงเทพมหานคร: หจก.เม็ดทรายพริ้นติ้ง, ๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : พระครูอาทรประชาสรรค์ (ชนาสโภ)
- วัน/เดือน/ปี เกิด : วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๒
- ภูมิลำเนา : จังหวัดสมุทรปราการ
- การศึกษาทางโลก**
- พ.ศ. ๒๕๕๖ : ประกาศนียบัตรการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บส.) รุ่นที่ ๘
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๕๘ : ปริญญาตรี พธ.บ. (พระพุทธศาสนา)
หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๖๑ : ปริญญาโท พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- การศึกษาทางธรรม**
- พ.ศ. ๒๕๕๔ : นักธรรมชั้นเอก
- ประสบการณ์การทำงาน**
- พ.ศ. ๒๕๔๗ : ครูสอนพระปริยัติธรรม วัดโปรดเกศเชษฐาราม ตำบลทรงคนอง อำเภอพระ
: ประแดง จังหวัด สมุทรปราการ(แผนกธรรม)
- บรรพชา/อุปสมบท : วันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒
- สังกัดวัด : วัดโปรดเกศเชษฐาราม ตำบลทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัด
สมุทรปราการ
- ตำแหน่งหน้าที่ : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโปรดเกศเชษฐาราม
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโปรดเกศเชษฐาราม ตำบลทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัด
สมุทรปราการ